

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE’DE GÖÇ POLİTİKALARININ
ŞEKİLLENMESİNDE DİNİN ETKİSİ

Sariye AY
2501190177

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Fatih VAROL

İSTANBUL – 2022

ÖZ

TÜRKİYE’DE GÖÇ POLİTİKALARININ ŞEKİLLENMESİNDE DİNİN ETKİSİ

SARIYE AY

Göçler, göç eden kişilerin kültürel, sosyal, etnik ve dini aidiyetlerinden dolayı toplumsal yapıyı değiştirebilmektedir. Göçler, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasında ve ulus inşa sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Birçok devlet, ulus inşa sürecini destekleyen göçler almış ve bu inşaya uygun olmayan grupların da ülkelerinden göç etmelerini sağlamıştır. Bu durum ülkelerin göç politikalarının şekillenmesinde büyük oranda etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet inşası ise 1923 öncesi ve sonrasında gerçekleşen göçlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Anadolu toprakları bu doğrultuda Müslüman ve gayr-i Müslim göçlerine ev sahipliği yapmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de tek partili dönemde (1923-1950) gerçekleşen göçler tarihsel süreç içerisinde karşılaştırmalı yöntemle incelenmiştir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Müslümanların Türkiye’ye göçleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye’de gerçekleşen ve gerçekleşmesi mevzu bahis olan gayr-i Müslim göçlerine ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu göçlere karşı tutumuna yer verilmiştir. Tüm bu göçler üzerinden Türkiye’de tek partili dönemde göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti’nin göç konusunda Müslümanlara ve gayrimüslimlere karşı iki farklı tutum sergilediği, ulus-devlet inşasında etnik mensubiyetten çok dinî mensubiyetin belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Göç, Ulus-devlet, Tek Partili Dönem, Göç politikaları

ABSTRACT

THE EFFECT OF RELIGION ON SHAPING IMMIGRATION POLICIES IN TÜRKİYE

SARİYE AY

Migrations can change the social structure due to the cultural, social, ethnic, and religious affiliations of immigrants. Migrations played an important role in the emergence of new nation-states and the nation building process before and after the First World War. The immigration policies of the countries were largely shaped in accordance with the nation building process. While many states received immigration that supported the nation-building process, they also enforced unwanted groups to migrate from their countries. The nation-state building of the Republic of Turkey was tried to be achieved with the migrations that took place before and after 1923. Anatolian lands hosted Muslim and non-Muslim migrations in this direction.

In this study, the migrations that took place in Turkey during the one-party period (1923-1950) were examined by comparative method within the historical process. The study consists of two parts. In the first part, the Muslim migrations toward Turkey is examined. In the second part, the attitude of the Turkish state toward the migration of non-Muslims is examined. Through examining the migrations of Muslims and non-Muslims, the impact of religion on the shaping of migration policies in the single-party period in Turkey has been tried to be analyzed.

As a result of this study, it has been determined that the Republic of Turkey exhibits two different attitudes towards Muslims and non-Muslims in immigration, and that religious affiliation rather than ethnic affiliation is a determining factor in the construction of the nation-state.

Keywords: Religion, Immigration, Nation-state, One-Party Period, Immigration Policies

ÖNSÖZ

Öncelikle Covid-19 döneminin getirdiği sıkıntılı süreçte benden desteğini hiç esirgemeyen, sabırla ve son derece anlayışla danışmanlığını sürdüren kıymetli danışmanım Doç. Dr. Fatih Varol'a teşekkürü bir vazife bilirim. İlkokul öğretmenim Bilal Avan'a içinde bulunduğumuz toplum yapısı içerisinde bizlerden vazgeçmeyerek bana eğitimi sevdirdiği için şükranlarımı sunuyorum. Lise döneminden itibaren yardımını ve dostluğunu esirgemeyen dostum Hüsne Tatar'a, göstermiş oldukları alakadan dolayı tüm aile fertlerime, dualarını eksik etmeyen annem ve babama ve hassaten kıymetli abim Celal Ay'a tüm kalbimle teşekkürlerimi sunuyorum. Hayatta birçok güzelliklere kapı aralamamda ve eğitim sürecimde bana destek olan ismini zikremediğim sayıda kişilere, arkadaşlarıma ve hocalarıma sonsuz teşekkür ediyorum.

Sariye Ay
İstanbul 2022

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN GÖÇLERİ

1.1. Balkan Göçleri.....	8
1.1.1. Yunanistan Göçleri.....	15
1.1.2. Bulgaristan Göçleri.....	23
1.1.3. Yugoslavya Göçleri.....	33
1.1.4. Romanya Göçleri.....	39
1.2. Kafkasya ve Orta Asya Göçleri.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

GAYR-İ MÜSLİM GÖÇLERİ

2.1. Rum Göçleri	61
2.2. Karamanlı Ortodoks Türklerinin Göçleri.....	63
2.3. Gagauz Türkleri.....	69
2.4. Yahudi Göçleri	78
2.4.1. Trakya Yahudileri.....	80
2.4.2. Filistin'e Yahudi Göçleri.....	84
2.4.3. Yahudi Göç Teşebbüsleri.....	91
2.5. Süryani Göçleri	100
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	112

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1.: 1912-1949 Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler	8
Tablo 1.2.: 1923-1939 Arası Yıllarda Bulgaristan'dan Gelen Göçmen Sayısı.....	30
Tablo 1.3.: 1940- 1949 Arası Yıllarda Bulgaristan'dan Gelen Göçmen Sayısı.....	32
Tablo 1.4.: Nüfus Sayımlarına göre Yugoslavya Göçmenlerinin Anadilleri.....	37
Tablo 1.5.: 1923-1960 Arası Yıllarda Yugoslavya'dan Gelen Göçmen Sayısı	38
Tablo 1.6.: 1923-1960 Yılları Arasında Romanya'dan Türkiye'ye Müslüman Göçleri	46
Tablo 2.1.: Türkiye'den İsrail'e Yahudi Göçleri	90

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e	: Adı Geçen Eser
Akt	: Aktaran
Çev	: Çeviren
Ed	: Editör
Der	: Derleyen

GİRİŞ

Göç, dünden bugüne insanlık tarihinde önemli etkiler yaratıp izler bırakan bir olgu olarak insanlığın tanış olduğı bir kavramdır. Göçlerin tarih boyunca birçok işlevi olmuştur. Bu işlevlerden biri politik işlevdir. Göç, 19. yüzyılda özellikle Avrupa ve Asya’da milliyetçiliğin yayılmasıyla birlikte ülkelerin kültürel ve dini yapısını değıştirme işlevi görmüştür (Karpas, 2013: 18). Türkiye tarihinde gerçekleşen göçler ise ulus-devlet inşasını destekleme işlevi görmüştür (İçduygu, 2010: 19). Türkiye’nin göç politikaları da bu doğrultuda şekillenmiştir. Ancak Türkiye’nin özellikle tek partili dönemde gerçekleşen göçlere yönelik doğrudan bir göç politikası bulunmamaktadır. Bu durum 1980’li yıllara kadar devam etmiştir. Türkiye’nin özellikle 1923-1950’li yıllar arasında net bir göç politikası olmamasıyla birlikte yaşanan göçler doğrultusunda ülkede yaşayan gayr-i Müslimlerin konumu, nüfus mübadelesi, İskân Kanunu, Pasaport Kanunu Türkiye’de gündemde olan konular arasında olmuştur (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014: 18).

Anadolu, Osmanlı’nın yıkılma sürecine girmesiyle birlikte göç hareketliğinin sıcak yaşandığı bir bölge olmuştur. Osmanlının toprak kaybettiğı bölgelerde yaşayan Müslümanlar, Anadolu’yu ana vatan olarak görüp buraya göç etmeye başlamışlardır. Bu tür göçler Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Türkiye özellikle tek partili dönemde (1923-1950) büyük oranda bu tür göçlere ev sahipliğı yapmıştır. Bununla birlikte Türkiye bu göçlere yönelik gerek tarihsel tecrübeler gerekse de kanuni düzenlemeler doğrultusunda bir tavır ortaya koymuştur.

Türkiye’ye özellikle 1923-1950 yılları arasında nüfus mübadelesi, iskân politikaları, çıkarılan kanunlar ve ülkelerle yapılan anlaşmalar doğrultusunda göçler gerçekleşmiştir. Bu sebeple tek partili dönemde gerçekleşen göçlere karşı Türkiye’nin tutumunun bu dönemde bir nevi göç politikası yerine geçtiğı söylenebilir. Türk yetkililer göçlerle ilgili kanunları ve ülkelerle yapılan anlaşmaları daha çok göçmenlerin dini kimliklerini dikkate alarak yapmıştır. Dolayısıyla da Türkiye’de tek partili dönemde gerçekleşen göçlerde kişilerin Müslüman ve gayr-i Müslim kimlikleri

kaderlerini belirlemiştir. Bu sebeple tek partili dönemde göç politikalarının şekillenmesi ile din arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir.

Göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisi incelenecek olan bu çalışmada Türk kavramından ne anlaşıldığı önemlidir. “Türk” kavramı genel olarak iki mana da kullanılmaktadır. İlk olarak etnisite ve dil bakımından ve ikinci olarak da siyasi anlam bakımından kullanılmaktadır. 20. yüzyılda karşımıza çıkan Türk kavramı ise siyasi anlamda kullanılmıştır (Karpas, 2013: 87). Osmanlı ve özellikle erken dönem Türkiye Cumhuriyeti’nde tüm Müslümanlar Türk kavramı içerisinde ifade edilmiştir. Özellikle tek partili dönemde, ulus-devlet inşa sürecinde Müslümanlardan oluşan ve dini bakımdan homojen bir Türk milleti inşasında bu kabul etkili olmuştur. Farklı etnisite ve dillere sahip olan Müslümanlar, siyasi ve kültürel sebeplerden dolayı Türkiye’ye göç etmiştir (Karpas, 2013: 97).

Türkiye Cumhuriyeti, yaşanan göçlerle birlikte ulus-devlet inşa planında Osmanlı’dan devralınan millet sistemini Müslümanlık-Sünnilik-Türklük şeklinde yeniden oluşturma yoluna gitmiştir. Bu yolla tüm Müslümanlar Türk kabul edilip ulus-inşası içerisine girebilmiş ancak gayr-i Müslimlerse bu sistemin dışında bırakılmıştır (Kaya, 2011: 11). Türkiye Cumhuriyeti’nin bu kabulü yurt dışından Müslüman göçlerine izin verilirken gayr-i Müslim göçlerinin ise kabul edilmemesinde etkili olmuştur. Ayrıca gayr-i Müslimlerin Türkiye’den göçlerine de neden olmuştur. Bu durum ise göç politikalarının şekillenmesinde dinin başat rol oynamasına sebep olmuştur.

Türkiye yeni kurulan bir devlet olmasından kaynaklı olarak ve ayrıca yaşanan göç ve savaşlardan dolayı çok düşük bir nüfusa sahipti. Bu sebeple ülke nüfusunu artırmanın en etkili ve hızlı çözüm yolu Osmanlı tebaası olan Müslümanların ülkeye göçlerini kabul etmek olmuştur (Yıldırım, 2016: 281). Türkiye Cumhuriyeti bu göçlerle, milliyetçilik akımının neticesinde yeni oluşan ulusal devletler gibi yeni bir ulus-inşa etmek istemiştir. Bu ulus inşa planı ise dini olarak homojen etnisite bakımından ise oldukça heterojen bir toplum yapısının oluşturulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Yani bu dönemde Türk kavramının kuşatıcılığı kullanılarak

dışarıdan farklı etniğe sahip Müslüman göçleri kabul edilmiştir. Türk kavramının tüm Müslümanları kapsamasından dolayı Müslümanların ülkeye göçleri sûreten ulus-devlet inşası ile çelişmemiştir. Ancak göç eden Müslümanlar arasında Türkçe bilmeyen birçok kişi de olmuştur.

Türkiye'ye Müslüman göçlerinin yanı sıra, etnik bakımdan Türk dini bakımdan Ortodoks olan Karamanlı Ortodoks Türklerinin ülkeden göç ettirilmelerinin zorunlu tutulması ve Gagauz Türklerinin ülkeye göçlerine izin verilmemesi bu dönemde ulus-devlet inşasının temellerin etnisite yerine İslam'a dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla, Ulus-devlet inşası ile göç politikaları paralellik göstermiştir. Ulus-devlet inşa planı göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkili olmasına neden olmuştur.

ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Türkiye'nin göç tarihi ve göç politikalarıyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda Türkiye'nin göç politikalarıyla din arasındaki ilişkiye yer veren akademik çalışmalar içerisinde Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde doğrudan dinin etkisini ele alan spesifik bir çalışma olmadığı görülmüştür. Türkiye'de özellikle tek partili dönemde ulus-devlet inşa sürecinde ülkeye gelen ve ülkeden giden göçler bu inşa sürecini şekillendirmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin mevcut nüfus yapısında tek partili dönemde yaşanan göçlerin önemli etkisi olmuştur. Ülkede oluşturulmak istenilen nüfus yapısı göç politikalarıyla desteklenmiştir. Bu doğrultuda göç politikalarının şekillenmesiyle din arasında sıkı bir ilişki olmuştur. Bu ilişki çalışmamızda spesifik olarak ortaya konulmak istenmiştir.

Bu çalışmada, tek partili dönemde Türkiye'de gerçekleşen göç hareketlerinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu göç hareketlerine yönelik uyguladığı göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın nihai amacı ise, tek partili dönemde (Kemalizm'in) etnik bakımdan homojen ulus-devlet inşa planı söylemlerine rağmen göç politikalarının etkisiyle dini bakımdan homojen, etnik bakımdan ise heterojen bir ulus-devlet inşasını destekleyen göç politikaları uygulandığını göstermektir. Bu durum tek partili dönemde Kemalizm'in

laik toplum inşasıyla ulus-devlet inşası arasında söylem farklılığını ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi, her ne kadar laik bir toplum oluşturmak istense de temelde bu toplumun Müslüman olması tercih edilerek bu tercih göç politikaları ile desteklenmiştir.

Bu kapsamda tek partili dönemde (1923-1950 yılları arasında) Balkanlardan, Kafkasya ve Orta Asya'dan gelen göçlere, nüfus mübadelesi neticesinde Türkiye'den Yunanistan'a giden Rum ve Karamanlı Ortodoks Türklerin göçlerine, Romanya'dan Türkiye'ye göç etmek isteyen Gagauz Türklerinin göçlerine, Yahudi ve Süryani göçlerine yer verilmiştir. Bu göçlere yönelik devletin tutumuyla din arasındaki ilişki ele alınmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkede gerçekleşen göç hareketlerinde Müslümanlara ve gayr-i Müslimlere yönelik tavırları karşılaştırılmıştır. Çalışmadan verimli bir sonuç alınabilmesi için 1923-1950 yıllarında gerçekleşen göçler içerisinde oldukça az sayıda gerçekleşen ya da Türkiye'nin o dönemde genel göç uygulamasını görmemizde hassaten önemli bir katkı sunmayacağını düşündüğümüz göçlere yer verilmemiştir.

Bu çalışmada, göç politikalarının şekillenmesinde dinin önemli bir rol oynadığı, Türkiye'nin ulus-devlet inşa planının etnik temelli değil Müslümanlardan oluşan bir ulus inşa planı olduğu ve bu planınsa göç politikalarıyla gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur. Türkiye'de göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisi 1923-1950 yılları arasında gerçekleşen birçok göç hareketi üzerinden incelenmiştir. Türkiye'de gerçekleşen Müslüman göçleriyle gayr-i Müslim göçleri karşılaştırılarak Türkiye'nin bu göçlere yönelik politikalarıyla din arasındaki ilişki karşılaştırmalı metot kullanılarak incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kökleri göçlerden oluşan Türkiye'nin hafızasında göçler oldukça önemli bir yer edinmiştir. Türkiye tarihten bu yana aktif olarak göç almakta, vermekte ve birçok göç hareketinde de transit ülke görevi görmektedir. Buna karşın Türkiye'de göç çalışmaları Batı'ya nazaran geç başlamıştır. Türkiye'nin göç alan, göç veren ve transit

ülke olmasından dolayı Sosyoloji, Siyaset, Uluslararası İlişkiler, Tarih, Psikoloji gibi daha birçok alanda göç çalışmaları yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Ancak Türkiye tarihinde gerçekleşen göçlerle din arasındaki ilişki akademik çalışmalar içerisinde daha çok genel bir şekilde ele alınmıştır.

Din sosyolojisi alanında ise göç politikaları ve din arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların varlığıyla birlikte bu ilişki yeterince ve doğrudan bir şekilde ele alınmamıştır. Bu sebeple bu çalışma, 1923-1950 yılları arasında Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisini ele alarak din ve göç politikaları arasındaki ilişkiye dikkat çekmesi ve bu dönemde ulus-devlet inşasıyla göç politikalarının birbirini tamamlayıcı rolünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu çalışmada, bu konuların ele alınmasının Türk toplum yapısına ve tek partili döneme bakış açısını değiştireceği veya genişleteceği düşünülmektedir. Ayrıca, bu çalışma ulus-devlet inşası, göç politikaları ve din arasındaki ilişkiyi ele aldığı için göç literatüründe dinin önemine farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Literatürde din ile göç arasındaki ilişki genel olarak göçmenlerin ibadetleri üzerinden ele alınmaktadır. Çalışmanın göç ile din arasındaki ilişkiyi diğer çalışmalara nazaran farklı bir perspektiften ele alması bakımından hem göç literatürüne hem de din sosyolojisi alanına katkı sunması amaçlanmaktadır.

ARAŞTIRMA SORULARI

- Türkiye Cumhuriyeti'nin dışarıdan gelen ve gelmek isteyen Müslümanlara karşı tavrı nasıl olmuştur?
- Türkiye Cumhuriyeti'nin dışarıdan gelen ve gelmek isteyen gayr-i Müslimlere karşı tavrı nasıl olmuştur?
- Türkiye ülkede yaşayan gayr-i Müslimlere karşı nasıl bir tavır sergilemiştir?
- Türkiye'nin yurt dışına göç etmek isteyen gayr-i Müslimlere karşı tavrı nasıl olmuştur?
- Türkiye'nin ulus-devlet inşa sürecinde dinin rolü nedir?

ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI VE VARSAYIMLAR

Orta Asya ve Kafkasya'dan gelen göçlerle ilgili yeterince bilgi ve belgeye o dönemde birçok belgenin yok olmasından dolayı ulaşamamıştır. Ayrıca bu bölgelerden gelen göçlere yönelik derinlemesine kuşatıcı bir çalışmanın olmamasından dolayı ikincil kaynaklar üzerinden de yeterince bilgiye ulaşamamıştır. Bu sebeple elde edilen sınırlı kaynaklar üzerinden bu bölgeden gelen göçlere yer verilmiştir. 1923-1950 yılları arasında gerçekleşen göçlerle ilgili verilerin önemli çoğunluğu arşiv belgelerine dayanmaktadır. Ancak arşiv belgeleri üzerinden çalışma yapmak için yeterli zaman olmamasından dolayı bilgileri arşivden alan çalışmalardan oldukça istifade edilmiştir. Birçok bilginin arşiv bilgisine dayanmasından dolayı bu kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrudan alınan kaynağa atıf yapılarak verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN GÖÇLERİ

19. yüzyıldan itibaren belirli bir yeri ya da bölgeyi kendisine ülke olarak kabul eden ve siyasi güce sahip olan herhangi bir etnik-kültürel ve dini grubun, farklı etnisiteye ve dini inanca sahip olan diğer grubun ya da grupların o yerde yaşamasına izin vermemesiyle göçler siyasi amaçlar doğrultusunda gerçekleşmeye başlamıştır (Karpat, 2013: 78). Anadolu'ya siyasi amaçlarla gerçekleşen göçler Osmanlı'dan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir. Türkiye'ye gerçekleşen göçlerle Türkiye'nin göç politikaları arasında her zaman karşılıklı bir ilişki bulunmuştur. Tek partili dönemden itibaren Türkiye'nin göç politikaları zamanla şekillenmeye başlamıştır.

Ulus-devletlerin oluşmaya başlamasıyla birçok ülkede ulus-devlet temelli göç hareketliliği yaşanmıştır. Türkiye, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren ulus-devlet temelli göçlere ev sahipliği yapmıştır. Ulus-devlet inşası doğrultusunda gerçekleşen göçler hem Türkiye'ye hem de diğer ülkelere yönelik gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'ne gerçekleşen göç hareketini Osmanlı döneminde başlayan Balkan göçleri, Kafkasya ve Orta Asya'dan gelen göçler oluşturmuştur. Bu bölgeler dışında Orta Doğu gibi bölgelerden de Türkiye'ye göçler gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Türkiye, farklı bölgelere göç veren bir ülke de olmuştur. Çalışmanın ana temasını oluşturan tek partili dönemde Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde dinin etkisini anlayabilmek için gerçekleşen göçlerin tarihsel arka planını ele almak gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde öncelikle Türkiye'ye gerçekleşen göçlere yer verilerek, göçlerin gerçekleştiği süreçte Türkiye'nin tavrı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda ilk olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelik Müslüman göçüne; akabinde Kafkaslar ve Orta Asya'dan Türkiye'ye yönelik Müslüman göçüne yer verilerek Türkiye'nin bu göçlere yönelik tepkisiyle din arasındaki ilişki ortaya konulacaktır.

1.1. Balkan Göçleri

1923 yılı itibariyle Balkanlar'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçler bazı yıllarda çok hızlı artış göstermiş; bazı yıllarda neredeyse durma noktasına gelmiştir. Ancak özellikle 1923-1950 yılları arasında bu göçlerin -yoğunluğu değişse de- devam ettiği söylenebilir. Bu yıllarda gerçekleşen göçler oldukça az nüfusa sahip olan Türkiye'nin nüfusunu önemli ölçüde arttırmıştır. Balkan Savaşları'nın başladığı 1912 yılından 1949 yılına kadar Balkanlardan gelen göçlerin sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.1.: 1912-1949 Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler

Yıllar	Yunanistan	Bulgaristan	Yugoslavya	Romanya
1912-1913	440.000			
1923-1939	384.00	198.668	115.427	117.095
1940-1945	-	15.744	1.671	4.201
1923-1949	394 753	220 085	117 212	121 339

Kaynak: Baklacioğlu, 2010: 409; Köy İşleri Genel Müdürlüğü'nden aktaran Erder, 2014a: 140.

Bu başlık altında öncelikle Balkanlar'dan gelen göçlerin tarihsel arka planına yer verilecektir. Burada genel olarak Balkanlar'da Müslümanlara yönelik olumsuz bakış açısına, Müslümanların kendilerini tanımlama şekillerine ve Türkiye'nin Balkan Müslümanlarına karşı tutumu ele alınacaktır. Türkiye'ye Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan gelen göçler üzerinden Türkiye'de dinin göç politikalarının şekillenmesi üzerindeki etkisi incelenecektir. Ayrıca, kişilerin göç etmelerine neden olan itici etkenler genel olarak incelenecektir. Özellikle Balkan devletlerinin Müslüman nüfusa yönelik uygulamaları üzerinde durulacaktır. Ülkeler arasında yapılan göç anlaşmalarına ve anlaşmaların ilgili maddelerine de yer verilecektir.

Türkiye'nin Balkanlar'dan gelen Müslümanların göçleri sürecinde verdiği uğraşlara ve onların göçlerini kolaylaştırmak adına sağladığı desteğe yer verilecektir.

Böylece Türkiye'nin ulus-devlet planının yanı sıra Balkanlardan Türkiye'ye göçmen kabulünde dinin, dil ve etnisiteden çok daha önemli bir unsur olduğu üzerinde durulacaktır. Özet olarak bu bölümde, 1923-1950 yıllarında Balkanlar'la Türkiye arasında gerçekleşen göçler üzerinden Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisi incelenecektir.

Balkan Göçlerinin Sebepleri

Balkan göçlerinin gerçekleşmesinde en önemli etkenin milliyetçilik akımları olduğunu söyleyebiliriz. Milliyetçilik akımları, 19. yüzyıldan itibaren başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa'da yayılmaya başlamıştır. Bu akımlar neticesinde ulus temelli devletler inşa edilmeye başlanmıştır. Ulus-devlet inşası ilk defa Fransa'da benimsenmiş, Fransa'nın ulus-devlet anlayışı seküler temellere dayanan bir ulus inşası olmuştur. Ancak Fransa dışında birçok ülkede ulus-devlet inşasında din, inşa edilmeye çalışılan ulusun temel öğelerinden biri olmuştur (Sadoğlu, 2016: 4). Osmanlı'da ise milliyetçilik hareketleri ilk olarak Balkanlarda Hristiyan toplumlar arasında yayılmaya başlamıştır (Durgun, 2014: 64). Osmanlı yönetimi altındaki Hristiyan Balkan halkı kiliseler aracılığıyla İslamlaşmadan korunmuştur. O dönemlerde dini kimliğin yitirilmesiyle kültürel kimlikle ilgili her şey kaybolmaktaydı. Bu durum özellikle Balkanlarda net bir şekilde görülmektedir. Balkanlarda Müslüman olmak, kişilerin artık Yunan, Bulgar, Sırp, Hırvat gibi etnik kimlikten vazgeçme ve Türk kimliğini almayı ifade etmekteydi (Sadoğlu, 2016: 5-6).

Osmanlı'nın Balkanları kaybetmesiyle Balkanlarda yaşayan Hristiyan milletinden olan gruplar o dönem hâkim olan milliyetçilik akımlarından etkilenmişlerdir (Çağaptay, 2009: 7). Osmanlı millet sistemine göre gruplara ayrılan Balkan Hristiyanları için İslam, bir din olarak değil Osmanlının yönetim şeklini belirleyen bir ideoloji olarak görülmüştür (Sadoğlu, 2016: 7). Bu sebeple de Osmanlının Balkanlarda topraklarını kaybetmeye başlamasıyla Hristiyanlar, Müslümanlara karşı tepkisel bir tutum benimsemiştir. Balkanlarda hâkim olan Türk ve Müslüman düşmanlığının temelinde bu düşüncenin olduğunu söyleyebiliriz (Tekeli, 2008: 47).

Milliyetçilik akımlarından etkilenen Balkanlar’da milliyetçiliğin inşa temelleri Osmanlı millet sistemine dayanmaktadır. Osmanlı millet sistemi toplumu dini aidiyetlerine göre ayırmıştır. Bu ayrımla toplum, özelde ‘Hristiyan milleti’, ‘Müslüman milleti’ ve ‘Yahudi milleti’ vb. gibi dini kimliklerine göre bir araya getirilmiş ve genel de ise katı sınırlarla birbirlerinden ayrılmıştır (Çağaptay, 2009: 7). Osmanlı Devleti Balkanları fethetmesiyle ve İstanbul’un fethedilmesi ile farklı bir etnik aidiyete sahip olan Rum, Sırp, Bulgar ve Romen halklarını “Rum” adlandırması ile tek bir çatı altında birleştirmiştir. Böylece Osmanlı’da “Rum milleti” farklı etnik ve dile sahip olan tüm Ortodoks Hristiyanlarını ifade etmiştir (Sadoğlu, 2016: 5-6). Ancak Balkan Hristiyanları, milliyetçilik akımının etkisiyle oluşan ve temelleri dine dayanan milli kimlikleriyle Osmanlı devletinin otoritesine karşı çıkmıştır (Durgun, 2014: 64). Sonuç olarak Osmanlı’nın oluşturduğu millet sistemi kendi çöküşünü hızlandırmıştır (Çağaptay, 2009: 257).

Osmanlı’da millet sistemiyle etnik kimlikler, dini kimliklerin çatısı altında eritilmiştir. Balkanlarda din bakımından homojen bir ulus-devlet inşa süreci başlamıştır (Çağaptay, 2009: 1-7; Durgun, 2014: 64). Balkanlar’daki Hristiyan milliyetçiliği Osmanlı millet sisteminin tesiriyle oradaki farklı etniğe sahip Müslümanları da homojen bir bütün olarak görmüştür. Bu bağlamda, Balkanlar’da din temelli oluşturulan Hristiyan milliyetçiliği karşısında Türk kavramı bütün Müslümanları kapsayacak bir şekilde kullanılmıştır (https://tasam.org/tr-TR/Icerik/514/gorunmeyen_gercek‘balkanlarda_turk_azinliginin_yasadigi_sorunlar).

Balkanlar’da Hristiyanların tüm Müslümanları “Türk” kimliği altında görmesinin nedenini yukarı da değinildi. Şimdi ise Osmanlı’da Müslümanlar arasında Türk kimliğinin tüm Müslümanları kapsayan üst kimlik olmasının ve Balkan Müslümanları arasında Türk kimliğinin kullanılmasının nedenlerini ele alalım.

19. yüzyılın sonlarına doğru milliyetçilik akımı Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı’da da kuvvetli şekilde hissedilmiştir. Osmanlı Devleti’nde hâkim olan Osmanlıcılık, milliyetçilik akımının tesiriyle etkisini kaybetmeye başlamıştır. II.

Abdülhamit'in tahta geçmesiyle Osmanlıcılık yerini İslamcılığa bırakmıştır. Milliyetçilik akımından etkilenecek Arnavutların ve Arapların Osmanlıdan ayrılıp bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Osmanlı'da hâkim olan İslamcılık politikasının etkisini kaybettiğini göstermiştir. Milliyetçiliğin etkisiyle Rum milletinin Yunan ulusuna evrilmesi gibi Müslüman milleti de Türk ulusuna evrilmeye başlamıştır. Farklı etniğe sahip olan Osmanlı yöneticileri dahi kendisini Türk kimliği üzerinden tanımlaya başlamıştır. Osmanlı yöneticileri, Türk milliyetçiliği çatısı altında bir araya gelmeye başlamış ve Müslüman halkı birleştirici unsur olarak Türk Milliyetçiliğini görmüşlerdir. Osmanlı Müslümanları için "Türklük" artık çatı bir kavram haline gelmiştir (Durgun, 2014: 65-67).

Özet olarak, "ortak din ve sosyal kuruluşlar, ortak Osmanlı siyasi kültür ve Osmanlı otoritesi ve bu otoritenin tek bir merkezde (İstanbul) toplanması ve sultanın şahsında soyutlanması, Kafkasya, Rumeli ve Anadolu'da yaşayan Müslümanlara kendilerine mahsus etnik bir kimlik vermiştir" (Karpas, 2013: 99). Bu kimlik başta 'Osmanlıcılık' kimliği iken sonrasında 'İslamcılık'a ve son olarak ise milliyetçilik akımları neticesinde 'Türklük' e dönüşmüştür (Durgun, 2014: 65-67; Karpas, 2013: 99). Türk kimliği, Osmanlı Müslümanları için çatı bir kavram haline geldiği için Balkan Müslümanları içinde benimsenen çatı bir kavram olmuştur. Görüldüğü gibi Balkanlar'da Hristiyan milliyetçiliğinin karşısına konulabilecek olan Türk kimliği, etnisite temelli şekillenmemiştir. Bu üst kimliği etnisite yerine kültür ve ortak din oluşturmuştur. Türk kimliği Balkanlarda üst kimlik olarak tüm Müslümanları kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Burada yaşayan Müslüman-Türk aşiretler ve kabileler halk liderleri sayesinde üst çatı bir kimlik olarak "Türk" kimliği altında toplanmışlardır. Böylece Türk üst kimliği altında farklı etnik aidiyete sahip olan tüm Müslümanlar toplanabilmiştir. Bu sebeple Balkanlardaki Müslümanlar etnik kökenlerine bakılmaksızın "Türk" olarak adlandırılmıştır (Karpas, 2013: 16).

Balkanlar'da Türk kimliğinin kapsamlı bir kimliğe dönüşmesi ve Türklüğün Balkanlar'da Müslümanlar için çatı kimlik olarak kullanılması, Osmanlı'nın Balkanlara Anadolu'dan Türkleri göç ettirmesi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Balkanlara göç eden Türkler Balkan halkı arasında İslamiyet'in yavaş yavaş kabul edilmesine aracı

olmuşlardır. İslam'la Türkler aracılığıyla tanışan Balkan halkları Türklük ile Müslümanlığı birbiriyle bağdaştırmıştır. Hatta Türklük, Müslümanlığı içine alan bir kavram olarak görülmüştür. Yani 'Türk zaten Müslümandır' o sebeple Müslüman demek yerine Türk demek daha kuşatıcı bir kavram olmuştur (Oruç, 2009). Bu durum Osmanlı yöneticileri nezdinde de aynı olmuştur. Osmanlı nezdinde Balkanlarda farklı etnik kökenlere sahip kişiler Müslüman oldukları takdirde "Türk" olarak kabul edilmiştir (Karpat, 2013: 241).

Balkanlar'da Hristiyan milliyetçiliğinin inşa etmeye çalıştığı ulus-devletler diğer dinlere, özellikle Müslümanlığa ve Yahudiliğe karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Hristiyan milliyetçiliğine dayanan bir homojen ulus oluşturabilmek için Müslüman ve Yahudiler bölgeden uzaklaştırılmak ve yok edilmek istenmiştir (Durgun, 2014:65). Bu doğrultuda Balkanlarda yaşayan Müslüman ve Yahudiler için zor günler başlamıştır (Çağaptay, 2009: 6-8). Balkanlarda Hristiyan ulus-devletler soylarına bakmaksızın "Türk" kimliği altında değerlendirdikleri Müslümanları ya öldürmüşler (Tekeli, 2008: 47) ya sınır dışı etmişler ya da asimile etmek suretiyle yok etmek istemişlerdir (Karpat, 2013: 16).

Hristiyan milliyetçiliğinin ulus-devlet inşasında Müslümanları engel olarak görmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenler arasında Kuzey Avrupa gelişirken Balkanlar'ın geride kalmasının sorumlusu olarak Müslümanların görülmesi, Müslümanların bu toprakları işgal ettiği düşüncesi ve bölgedeki verimli toprakların Müslümanların elinde olması gösterilebilir (Karpat, 2013: 175). Zikredilen nedenlerden yola çıkarak Balkanlar'da Müslümanlara karşı oluşan tavrın din farkına dayandığı görülmektedir. Balkanlar'da hâkim olan Hristiyan milliyetçiliği sadece Müslümanları değil aynı zamanda Yahudileri de tehdit olarak görmüştür. Balkanlar'da Hristiyan milliyetçiliği nedeniyle din kaynaklı kutuplaşmadan Yahudiler de etkilenmiş ve Müslümanların karşılaştıkları benzer eziyetlere maruz kalmışlardır. Hristiyan ulus-devletler farklı dinden kişilere karşı tahammülsüz bir tutum sergilemeleri ve onlardan kurtulmak istemeleri sebebiyle yabancı olarak gördükleri Müslüman ve Yahudilerin etnik kökenlerine bakmaksızın, dini aidiyetleri nedeniyle onları göç etmeye zorlamıştır. Hristiyan milliyetçiliğin kutuplaştırıcı politikaları neticesinde

Balkanlar’da Hristiyanlık dışı dinlere özellikle İslam ve Yahudiliğe karşı katı bir tavır takınılmıştır. Bölgede Müslüman ve Yahudi nüfusun hem varlıklarına hem de varlıklarını devam ettirmelerine sürgünler ve göçlerle engel olunmaya çalışılmıştır (Karpat, 2013: 18; Tekeli, 2008: 148-149).

Balkanlar’da Müslümanları göçe yönleltmek için yapılan zulümler sonucu eski Osmanlı tebaası olan Balkan Müslümanları Osmanlının elinde kalan Anadolu topraklarına göçe yönelmişlerdir (Uzman, 2018: 3). Balkanlarda yaşayan Müslümanların Türkiye’ye göç sebepleri içerisinde hem Türkiye’nin Müslüman bir ülke olması hem de Balkan Müslümanlarının Osmanlı’dan bu yana kendilerini “Türk” olarak nitelendirmiş olmaları yer almaktadır (Karpat, 2013: 175). Türkiye Cumhuriyeti Balkanlar’da Müslümanların maruz kaldığı baskı ve zulmün durdurulması için, sessiz kalan dünyaya rağmen, ilgili devletlerle görüşmeler yapmıştır. Ancak Balkan devletlerinin Müslümanlara yönelik baskıcı politikalarının son bulmamasıyla Türkiye kapılarını Balkanlarda yaşayan Müslümanlara açmıştır (Uzman, 2018: 26). Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı tebaası olan Müslümanları kendi başlarına bırakmamıştır.

Osmanlı Devleti’nin kaybettiği topraklardan göç alması orada yaşayanların Osmanlı tebaası olması hasebiyledir. Ancak bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin bu göçleri kabul etme sebebi Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Osmanlı’da Türk teriminin “millileşmiş Müslümanları” ifade etmesi Türkiye Cumhuriyeti döneminde devam etmiştir. Bu doğrultuda farklı etnisiteye sahip olan Müslümanların Türkiye’ye göçlerine hükümet tarafından izin verilmiştir. Netice olarak Türkiye ulus-devlet temellerine dayalı kurulsada ulus-devlet anlayışından ve “milliyetçilikten” kastedilen sadece etnisite anlamında “Türk” olmak değildir. Yani Türklük tanımlanmasında etnisite değil İslam dini belirleyici unsur olmuştur (Durgun, 2014: 154). Bu bağlamda hem Osmanlı Devleti’nin son yıllarında hem de Türkiye’nin erken döneminde Anadolu topraklarına yönelik gerçekleşen göç hareketleri “millileşmiş Müslüman” göçlerinden oluşmuştur. Dolayısı ile göç politikalarının belirlenmesinde de din son derece etkili bir faktör olmuştur.

Balkanlar'dan Osmanlı'ya yönelik göçlerde göçmenler “Çerkez, Abaza, Çeçen, Boşnak, Pomak veya değişik Türk ağızlarıyla kullanılan Nogay, Tatar” olarak farklı etnik kimliklere sahip olan, çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu ancak içlerinde Alevilerin de bulunduğu Müslümanlardı (Karpas, 2013: 20). Anadolu'ya yapılan Müslüman göçlerinde görülen bu etnik farklılık Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ulus-devlet planı dahilinde Balkanlar'da yaşayan Müslümanları “Türk” kimliği çatısı altında kabul ederek onların göçlerine izin vermiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye yapılan göçlerin çoğunluğunu Osmanlı'nın Balkanlarda kaybettiği topraklardan gelen Müslüman göçmenler oluşturmuştur (Uzman, 2018: 3). Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı döneminden bu yana süreç içerisinde Türkiye'ye yönelik gerçekleşen Müslüman göçleriyle birlikte göç alan bir ülke haline gelmiştir (İçduygu, 2014: 32). Balkanlar'da Müslümanlara yönelik oluşan nefretin ve Balkanlardan Osmanlıya ve devamında Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelen göçlerin sebebi en temelde dinin, modern ulus devletlerin kimlik ve göç politikalarını belirleyen önemli bir unsur olmasıdır (Tekeli, 2008: 47). Bu anlayışla hem göç veren hem de göç alan ulus-devletler “din” temelli göç politikaları geliştirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin göç politikaları ve uygulamaları da bu bağlamda şekillendiği söylenebilir.

Daha önce belirtildiği gibi Balkanlardan Türkiye'ye farklı etniğe sahip kişilerin göçmesine izin verilmesi bu kişilerin Müslüman olmalarından dolayıdır. Türkiye, Balkanlar'dan Anadolu'ya göçlerin gerçekleşmesini desteklemiş ve göçmenleri vatandaşlığa istikrarlı bir şekilde kabul etmiştir (Durgun, 2014: 155). Ancak akademik ve diğer yazın türlerinde göç eden kişilere Müslüman kimliğinden ziyade üst bir kimlik olarak Türk kimliği verilmiştir. Bu sebeple muhtelif yazın türlerinde erken dönem Türkiye'ye yönelik yaşanan göçlerden ve göç eden kişilerden bahsederken “Türk” göçü olarak bahsedilmektedir (Uzman, 2018: 95). Balkanlar'dan göç eden kişilerin etnik yapısına bakıldığında, bu göçlere “Türk göçü” ifadesinin kullanılması mecazî anlam ifade etmektedir. Zira bu göçler ihtiva ettiği kişilerin etnik kökeni bakımından isimlendirilecek göçler değildir. Göç eden kişilerin ortak noktası Müslüman olmalarıdır. Bu göz önüne alınarak isimlendirme yapılacak olsaydı ‘Müslüman göçleri’ olarak adlandırmak daha isabetli olabilirdi. Ancak Osmanlı'dan itibaren

Balkanlardaki Müslümanların hepsinin Türk kimliği çatısı altında adlandırılma geleneğinden yola çıkılırsa bu göçlere ‘Türk göçleri’ denmesinde de bir bahis bulunmamaktadır.

1.1.1. Yunanistan Göçleri

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren ilk büyük göç hareketini Balkanlar’dan almıştır. Balkan göçleriyle birlikte Türkiye’nin göç politikası oluşmaya başlamıştır. Türkiye’nin göç politikasının şekillenmesinde Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleşen nüfus mübadelesi oldukça etkili olmuştur. Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesinin gerçekleşmesine Kurtuluş Savaşı sonunda kararlaştırılmıştır. Yunanistan ile Türkiye arasında azınlıkların göçleri mevzusu ile Türkiye’nin göç politikasına ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında karşılıklı göçlerin gerçekleşmesinin nedeni Kurtuluş Savaşı sürecine dayanmaktadır. Anadolu’da yaşayan Rumlar, Kurtuluş Savaşı süresince kurdukları cemiyetler ile Türk-Yunan Savaşı’nda Yunanistan’ın kazanması için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yunanlıların savaşı kaybetmesi ile Rumlar Türkiye’yi terk etmeye başlamıştır (Kosnick’ten akt. Tekeli, 2008: 158). Ayrıca, Türk yetkililer milli mücadele kazanıldıktan sonra Anadolu’da yaşayan Rumları güvenlik açısından bir tehlike olarak görmüştür. Yetkililer bu sebeple başta Rumlar olmak üzere tüm gayr-i Müslim toplulukların Anadolu’da yaşamasına olumsuz bakmıştır (Uzman, 2018: 84). Hem Rumların kendi istekleri ile hem de Türk yetkililerin Rumları ülkede istememesi sebebiyle Rumların Anadolu’dan göçleri nüfus mübadelesi öncesinde başlamıştır (Ağanoğlu, 2012: 307). Yunanlıların ilk toplu göçleri ise 1922 yılında Büyük Taarruz Savaşı’nda Yunanlıların yenilmesi ve İzmir’in alınması akabinde Türk uçaklarının Rumlara uyarı niteliğinde bildiri dağıtması neticesinde başlamıştır (Uzman, 2018).

Nüfus mübadelesi öncesinde Yunanistan ile Türkiye arasında önemli ölçüde nüfus değişimi gerçekleşmiştir (Meray, 1993: 126).¹ Mübadele öncesi yıllarda Türkiye’den Yunanistan’a göç eden Rumlar Yunanistan’da gereğinden fazla nüfus birikmesine neden olmuştur (Arı, 1995: 8). Yunanistan, Rumların Türkiye’den göç ederek Yunanistan’a gelmelerinin sorumlusu olarak Türkiye’yi görmüştür. Yunan yetkililer ülkede yaşanan göçmen krizinin sorumlusu olarak Türkiye’yi görmelerinden dolayı Türkiye’den bir nevi intikam almak için Yunanistan’da yaşayan Müslümanlara yönelik şiddet ve saldırılarını arttırmıştır. Böylece Yunanistan’da Müslümanlara yönelik devam eden zulüm ve saldırılar daha da şiddetlenmiştir. Sonuç olarak Yunanistan, Türkiye’den gelen Rum göçlerinden dolayı yüz yüze kaldığı iskân, iâşe ve ekonomik sorunlardan sebebiyle Müslümanlara baskı yaparak onları göçe zorlamaya çalışmıştır (Meray, 1993: 120-125; Ağanoğlu, 2012: 308; Arı, 1995: 8).

Gerçekleşen göçler nedeniyle iki ülkenin karşılaştığı zorluklar ve göçmenlerin maruz kaldıkları zor şartlardan dolayı Lozan Konferansı’nda azınlıkların göç konusu gündeme gelmiştir. Yunanistan’da Müslümanlar, Türkiye’de ise Rumlar azınlığı oluşturmaktaydı. Her iki ülkede de azınlık karşıtlığının var olması nedeniyle mübadele ile göçün gerçekleştirilmesi gündeme gelmiştir. İki ülke arasında yaşanan olaylardan sonra Lozan Konferansı’na gönderilen heyet mübadelenin tek çare olduğunu belirtmiştir (Uzman, 2018: 84). Yapılan görüşmeler neticesinde mübadelenin zorunlu olması Müslümanlar ve Rumların karşılıklı ülke değiştirmesi üzerine konuşulmaya başlanmıştır (Meray, 1993: 336; Kosnick’ten aktaran Tekeli, 2008: 158).

¹ Amerikan istatistiklerine göre Anadolu topraklarında 1914 yılında 1.600.000 Osmanlı vatandaşı olan Rum yaşamaktaydı. 1914-1918 yılları arasında yaşanan olaylar neticesinde gerçekleşen sürgünler sonrasında bu sayı yaklaşık 300-400 civarı azalmıştır. 1919-1922 yılları arasında ise yaşanan olaylar ve sürgünler neticesinde yaklaşık 200.000 bin Rum hayatını kaybetmiştir. Yine 1922 yılı sadece İzmir’den Eylül-Ekim aylarında en az 500.000 Rum’un göç ettiği düşünülmektedir. Sonuç olarak 1914 yılında yaklaşık 1.600.000 Rum yaşarken bu sayı 1.000.000-1.100.000 civarı Rum’un öldürülme, sürgün edilme, kaçma ya da ölümler nedeniyle 500.000 Rum’a düştüğü belirtilmektedir (Meray, 1993: 126).

Mübadelenin gerçekleştirilmesi yönünde ittifak edilmesiyle Lozan Barış Konferansı'nda ek madde olarak 30 Ocak 1923'te "*Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Ek Protokol*" imzalanmıştır (Uzman, 2018: 84). Sözleşmenin birinci maddesi: "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girişilecektir" (<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/>). Bu maddeyle mübadeleye dahil olacak kişiler etnik ve kültürel farklılıklardan ziyade dini kimliklerine göre tespit edilmiş ve mübadelenin zorunlu olarak gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Goularas, 2012: 130; Meray, 1993: 336). Bu maddenin Türkiye'nin bu tarihten sonraki göç politikalarını belirlemesinde referans noktası olduğunu söyleyebiliriz. Mübadelenin zorunlu tutulma kararı göç sürecini hızlandırmıştır. Böylece Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesine bağlı olarak yapılan göçler 1926 yılına kadar devam etmiştir (Tekeli, 2008: 160; Goularas, 2012: 130).

Nüfus mübadele Anlaşması'nda mübadele dışı tutulan bölgeler de olmuştur. Bu kapsamda anlaşmada "mübadele: İstanbul'da oturan Rumlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır" (<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/>) maddesi ile Batı Trakya ve İstanbul'un mübadele dışı tutulmasına karar verilmiştir. Bu karar öncesinde nüfus mübadelesi ile ilgilenmesi için Milletler Cemiyeti Norveçli Dr. Friedtjof Nansen'i görevlendirmiştir. Nansen, Yunanistan ve Türkiye'de yaptığı incelemeler neticesinde Yunanistan'daki tüm Müslümanların ve Türkiye'deki İstanbul hariç diğer yerlerdeki tüm Rumların gönüllülük esaslı göç etmesi gerektiğini öneren bir rapor hazırlamıştır (Anzerlioğlu, 2003: 267; Akgün'den aktaran Arı, 2016: 28). Türkiye, bu rapora itiraz ederek İstanbul'da yaşayan Rumlar da dahil tüm Rumların göç etmesi gerektiğini ve Batı Trakya Müslümanlarının ise orada azınlığı değil çoğunluğu oluşturmalarından dolayı mübadele edilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Meray, 1993: 336). Yunanistan ise Türkiye'den gelecek Rumları iskân etme hususunda problem yaşadığını ve İstanbul'dan gelecek Rumların bu sorunu daha da arttıracaklarını belirterek, İstanbul'daki Rumların da mübadele dışı tutulması gerektiği yönünde itiraz etmiştir

(Meray, 1993: 336). Yunanistan'ın İstanbul'daki Rumların mübadele dışı tutulmasını istemesinin bir diğer sebebiyse Megali İdea fikriydi (Anzerlioğlu, 2003: 269). Özetle Yunanistan, Türkiye'de Rumların kalmasını istemekteydi. Bu sebeple de mübadelenin zorunlu olmamasını ancak Batı Trakya Müslümanlarının ise mübadeleye dahil edilmesini istemiştir. Türkiye ise mübadelenin zorunlu olmasını ve İstanbul'daki Rumların mübadeleye dahil edilmesini istemiştir. Sonuç olarak tarafların istekleri de göz önüne alınarak nüfus mübadelesinin zorunlu olmasına ve İstanbul ile Batı Trakya'nın mübadele dışı tutulmasına karar verilmiştir (Arı, 1995: 1).

Batı Trakya ve İstanbul'un mübadele dışı tutulmasında siyasi sebeplerle birlikte ekonomik sebepler de etkili olmuştur. İki ülke savaştan çıkmaları sebebiyle genel olarak ekonomik sıkıntı içerisindeydi (Meray, 1993: 120). Ayrıca devam etmekte olan göçlerle gelen göçmenlerin iskân ve iâşe ihtiyaçlarını karşılayabilmek için önemli meblağlar harcanmaktaydı. Batı Trakya mübadeleye dahil olursa ve göçler istenilen sürede gerçekleşmezse, Müslümanların Batı Trakya'dan göç etmesi sürecinde oradaki topraklar boş kalacaktı. Türkiye'den gelen Rumların ise ekim zamanına yetişme ihtimali düşüktü (Meray, 1993: 120). Dolayısıyla, Batı Trakya topraklarının işlenmemesiyle Yunanistan'ın uğrayacağı zarar ve İstanbul'daki Rumların göç etmesiyle de Türkiye'de sanayi faaliyetlerinin ve para hareketliliğinin durmasıyla ilgili endişeler, Batı Trakya ve İstanbul'un mübadele dışı tutulmasında etkili olmuştur (Ağanoğlu, 2012: 312; Meray, 1993: 127). İki ülkenin de karşılıklı ekonomik çıkar ilişkileri sebebiyle ve mübadele anlaşmasında orta yolu bulmak için İstanbul ve Batı Trakya mübadele dışı tutulmuştur.

Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesinin amacı gayr-i Müslimleri Türkiye topraklarından uzaklaştırarak, ülkede Müslümanlardan oluşan dini bakımdan homojen bir nüfus oluşturma politikasını gerçekleştirmektir (Yalçın, 2004: 108). Bu politika her iki devlet içinde belirleyici olmuştur. Yunanistan'ın amacı, ülkesindeki Müslüman nüfusu yok etmek iken aynı amaç büyük oranda Türkiye içinde geçerli olmuştur. Bu bağlamda Lozan anlaşmasında kararlaştırılan Türk-Yunan nüfus mübadelesinde mübadeleye tabi olan kişiler dinsel kimliklerine göre belirlenmiştir. Bu kapsamda Anadolu'da yaşayan Hristiyan Türkler Yunanistan'a göç ederken Yunanistan'da

yaşayan Yunanlı Müslümanlar da Anadolu'ya göç etmişlerdir (Erder, 2014b: 101). Yunanistan ile yapılan zorunlu Nüfus Mübadelesi gereğince Müslüman ve Ortodoksların önemli çoğunluğu 1923-1924 yılları arasında mübadele edilmişlerdir. Geriye kalan az bir kısım ise 1930 yılında imzalanan Ankara Anlaşmasına kadar zorunlu olarak göç etmişlerdir (Alan, 2016: 22). Nüfus mübadelesi Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Arı,1995: 5).

Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen göçlerde göç eden grupların sayıları hakkında farklı iddialar bulunmaktadır. Genel anlamda tutarlı olduğunu düşündüğümüz sayılara yer vermeye çalıştık. Bu bağlamda Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasında, bir yıl içerisinde, Osmanlı topraklarında yaşayan takribi 150.000 ile 200.000 kişi arasında bir Rum nüfusu Yunanistan'a göç etmiştir (Hare'den aktaran Aktar, 2001: 29). Amerikan istatistiklerine göre Anadolu topraklarında 1914 yılında 1.600.000 Osmanlı vatandaşı olan Rum yaşamaktaydı. 1914-1918 yılları arasında yaşanan olaylar neticesinde ve gerçekleşen sürgünler sonrasında bu sayı yaklaşık 300-400 bin civarı azalmıştır. 1919-1922 yılları arasında ise yaşanan olaylar ve sürgünler sebebiyle yaklaşık 200.000 Rum hayatını kaybetmiştir. Yine 1922 yılında sadece İzmir'den Eylül-Ekim aylarında en az 500.000 Rum'un göç ettiği düşünülmektedir (Meray, 1993: 126). Aktar'a göreyse, 9 Eylül 1922 İzmir'in Yunanlılardan alınmasından 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanma sürecine kadar, takribi bir aylık bir süre içerisinde 750.000 Rum Türkiye'den Yunanistan'a göç etmiştir (2001: 35). Sonuç olarak, 1914 yılında yaklaşık 1.600.000 Rum yaşarken bu sayı 1.000.000-1.100.000 civarı Rum'un öldürülmesi, sürgün edilmesi, kaçması ya da ölmesi sonucunda 500.000 Rum'a düşmüştür (Meray, 1993: 126).

Yunanistan'a, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile nüfus mübadele anlaşması arasındaki süre zarfında İzmir ve civarından yaklaşık 300.000, Doğu Trakya ve İstanbul'dan ise 50.000 Rum göçü gerçekleşmiştir (Aysal, 2017: 10). 1922 yılının sonuna gelindiğinde ise toplamda yaklaşık 1.000.000 Rum Türkiye'den göç etmiştir (Arı, 1995: 8; Anzerlioğlu, 2003: 268; Ağanoğlu, 2012: 307). Özet olarak, Nüfus Mübadele Anlaşması'yla 186.189 Rum Yunanistan'a göç etmiştir (Eren'den aktaran

Ağanoğlu, 2012: 354). Mübadele öncesi ve mübadele sonrasında Yunanistan’a göç eden Rumların yaklaşık sayısı ise 1.200.000-1.300.000 arasındadır (Arı, 1995: 177; Ağanoğlu, 2012: 330). Böylece, Yunanistan ile Türk toprakları arasında mübadele öncesinde önemli ölçüde nüfus değişimi gerçekleşmiş ve mübadele ile geride kalan az bir nüfus yani 186.189 bin gayr-i Müslim Yunanistan’a göç etmiştir (Aktar, 2001: 35; Çağaptay, 2009: 21; Ağanoğlu, 2012: 307).

Nüfus Mübadelesinde mübadillerin önemli çoğunluğu 1924 yılında mübadil olmuşlardır (Arı, 1995: 106). Mübadele anlaşması imzalanmasına rağmen mübadelenin uygulanmaya başlamasını beklemeden mübadeleden önce Yunanistan’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne takribi 50.000 Müslümanın göçü gerçekleşmiştir (Ağanoğlu, 2012: 355). Müslümanlar, Yunanistan’dan Türkiye’ye kitlesel olarak en çok 1923-1924 yılları arasında göç etmiştir (Macar, 2015: 182). 1924 yılı Ekim ayına kadar toplamda 370.000 mübadil Müslüman Türkiye’ye göç etmiştir (Ağanoğlu, 2012: 324). 1927 yılına gelindiğinde Türkiye’ye mübadele kapsamında toplam 455,348 kişi göç etmiştir (Uzman, 2018: 161).

Nüfus Mübadelesi kapsamında 1923 ila 1933 yılları arasında toplam 99.709 hane yani 379.913 kişi Türkiye’ye mübadil olarak göç etmiştir (Uzman, 2018: 155). Mübadele anlaşması ile yaklaşık 350 bin Müslüman Türkiye’ye göç etmiştir (Macar, 2015: 176). Göç edenlerin sayısında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmasıyla birlikte Mübadele anlaşması öncesi ve anlaşma sonrasında Türkiye’ye yaklaşık 500.000 Müslüman göç etmiştir (Arı, 1999: 97; Ağanoğlu, 2012: 324). Mübadele ile İstanbul ve Batı Trakya hariç hem Anadolu’daki Rum nüfus hem de Yunanistan’daki Müslüman nüfus yer değiştirmiştir. Binlerce kişi din farkı sebebi ile doğup büyüdüğü topraklardan göç etmek zorunda kalmıştır.

Nüfus mübadele anlaşması ile “Türkiye arazisinde mümekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaasıyla Yunan arazisinde sakin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaası” (İskân Tarihçesi, 1932: 8) olan kişilerin zorunlu göçüne karar verilmesi hem Türkiye hem de Yunanistan için dini kimliğin göç politika ve uygulamasında ölçüt unsur olduğunu göstermektedir (Çağaptay, 2009: 133). Ulus-

devlet inşâ sürecinde olan iki ülke de dini bakımından türdeş bir nüfusa sahip olma motivasyonu ile nüfus mübadelesiyle dini bakımdan homojen, etnik bakımdan kozmopolit bir nüfusun oluşumunu desteklemişlerdir (Macar, 2015: 185). Mübadele edecek kişilerin dini inançlarına göre belirlenmesi sebebiyle yüzyıllardır Anadolu topraklarında yaşayan Rum-Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olan Karamanlı Türkler de mübadeleye dahil edilmişlerdir. Yunanistan'dan ise Rumca konuşan Müslümanlar Türkiye'ye göç etmişlerdir (Çağaptay, 2009: 133; Erder, 2014b: 101). Mübadelenin etnik aidiyete göre değil dini aidiyete göre yapıldığını Yunanlı bir iskân memurunun her iki tarafın mübadilleri hakkında söylediği şu sözlerde görebiliriz: “Bu nasıl iştir! Rumca bilmeyen ve sadece Türkçe konuşan insanlar Yunanistan'a gelmiş. Türkçe bilmeyen insanlar da Türkiye'ye gidiyor.” (Kaplanoğlu'ndan aktaran Ağanoğlu, 2012: 333).

Nüfus mübadelesi sonucunda Türkçe bilmediği halde Yunanca, Makedonca, Ulahça gibi dillere sahip olan binlerce Müslüman Türkiye'ye göç etmiştir (Ağanoğlu, 2012: 343). Farklı etniğe ve dile sahip olan Müslümanlar Türkiye'ye göç ettikleri andan itibaren Türk olarak kabul edilerek (Macar, 2015: 176) Türk vatandaşlığına alınmıştır (Çağaptay, 2009: 132). Cumhuriyet döneminde Türklük tanımlanmasında etnisite değil İslam dini belirleyici unsur olmuştur (Durgun, 2014: 154). Türk yetkililer, kişilerin Türkiye'ye göç edebilmesini Müslümanlık şartına bağlamıştır (Çağaptay, 2009: 132). Mübadele öncesinde Türkiye'ye göç etmiş olan Türk etniği dışındaki Müslümanlar da Türk kabul edilerek Türk vatandaşlığı almışlardır (Macar, 2015: 176; Çağaptay, 2009: 132). Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti Kurtuluş Savaşı, Ermeni tehciri ve nüfus mübadelesi sonrasında İslam dinin hâkim olduğu etnik bakımdan heterojen, din bakımından homojen bir ülke haline gelmiştir (Aktar, 2000: 62). Göç politikalarında dinin temel etken olması ülkedeki nüfus yapısının din bazlı olarak düzenlenmesine sebep olmuştur.

Nüfus Mübadelesinin gerçekleşmesini öneren kişilerin temel dayanağı yeni kurulan ülkelerinde etnik köken bakımından homojen bir toplum oluşturmak değil, dini bakımdan homojen bir toplum oluşturma istemleriydi. Nüfus mübadelesi neticesinde Türkiye ve Yunanistan homojen bir dini nüfusa sahip olmuşlardır. Ulus-

devlet inşasını hedefleyen iki ülke de bu mübadele ile etnisite temelli bir ulus-devlet yapısının aksine bir nüfus yapısına sahip olmuştur (Macar, 2015: 185). Bundan dolayı nüfus mübadelesinin mahiyet olarak tam bir sürgün olduğu söylenebilir. Bu durum Lewis'in şu sözlerinde de anlaşılmaktadır: “Bu iş hiç de öyle herkesin kendi vatanına geri dönmesi değildir; [insanların] her iki taraftan da sınır dışı edilmesidir. Burada Hristiyan Türkler Yunanistan’a, Müslüman Yunanlılar ise Türkiye’ye sürgüne yollanmışlardır” (Aktar, 2000: 45). Nüfus Mübadelesi mahiyet olarak bakıldığında bir taraftan sürgün olarak görülse de diğer taraftan ise ülkelerin nüfus bakımından homojen bir dini yapıya sahip olmaları açısından stratejik bir durumdur. Bu bağlamda göç politikalarında kişilerin ülkeye kabul edilmesi ya da ülkeden göçüne karar verilmesinde dinin öncül bir faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Gayr-i Müslimler Balkan Savaşları’ndan itibaren Anadolu’dan uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Balkan Savaşları esnasında Ermenilerin zorunlu göçü Anadolu topraklarında yaşayan gayr-i Müslimlerin Anadolu’dan göç ettirilmelerinin ilk adımı olmuştur (Aktar, 2000: 23). Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti ülke nüfusunu oluşturma hususunda etnik farklılıkları dikkate almamış bunun yerine dini ölçüt olarak görmüştür (Erder, 2014b: 101). Zira Nüfus Mübadelesinin gerçekleşmesinin sebebi de temelde din farkıdır (Arı, 1995:15).

Türkiye’nin gayr-i Müslimleri Anadolu’dan çıkarmak istemesi Balkan ve diğer birçok ülkede olduğu gibi ideolojik sebeplere dayanmamaktadır. Türkiye’nin gayr-i Müslimlere karşı tepkisel yaklaşmasının ve onları ülkede istememesinin nedeni gayr-i Müslimleri devletin varlığına tehdit olarak görmesi ve Avrupa devletlerinin gayr-i Müslimleri sebep göstererek Türkiye’nin içişlerine karışma ihtimalini ortadan kaldırma istediğidir (Aktar, 2000: 43). Bu sebeple Türk yetkililer, ülkede Müslümanlardan oluşan bir nüfus yapısı inşa etmeyi hedeflemişlerdir. Sonuç olarak da Müslümanların göçüne izin verilmesi ve hatta teşvik edilmesi Türkiye’nin göç politikası haline gelmiştir.

Nüfus Mübadelesi ile Türkçe bilmeyen ve Türk olmayan Müslümanların Türkiye’ye gelmesi, ilerleyen yıllarda Türkiye’de Türkleştirme politikalarının

uygulanmasına sebep olmuştur (Ağanoğlu, 2012: 323, 330). Göç alım esnasında Müslüman olmak ölçüt olarak kabul edilirken, ulus-devlet projesi dahilinde bu kişilerin Türkleştirilmesi ve Türkçe konuşması hedeflenmiştir (Çağaptay, 2009: 25). Bu durum göç politikalarında Müslümanların ülkeye gelmesine izin verilse de gelen Müslümanların Türkleştirme politikalarına maruz bırakıldığını göstermektedir. Bu ise Türkiye’de hedeflenen ulus-devlet yapısının, farklı etnisiteye sahip Müslümanların göçlerine izin verilmesi sebebiyle, etnisite birliği ile değil dil birliği ile oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Türkiye, yaşanan savaşlar, tehcir ve nüfus mübadelesi ile homojen bir dini yapıya sahip hale gelmiştir. Nüfus mübadelesi, Türkiye’de Müslümanların oluşturduğu homojen bir nüfus oluşturma fikrinin yerleşmesine vakıa olarak katkı sağlamıştır (Arı, 1995: 1; Aktar, 2000: 66). Nüfus mübadelesi Türkiye Cumhuriyeti’ne kimlerin gelip gelemeyeceğini ve kimlerin ülkede yaşayıp yaşayamayacağını resmi olarak ortaya koyması sebebiyle Türkiye’nin göç politikalarının dayandığı temelleri bizlere göstermektedir. Nüfus Mübadelesi bu bakımdan ülkenin nüfus yapısının homojen bir din mensuplarından olmasına resmi olarak izin vermiştir. Nüfus mübadelesinde uygulanan homojen dini yapı anlayışının, bundan sonraki göç kabul ve gönderme politikalarında temel belirleyici unsur olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan Nüfus Mübadelesinde mübadillerin dini aidiyete göre belirlenmesi Türkiye Cumhuriyeti’nin bundan sonraki göç politikasının belirlenmesinde dini temel almasında başat etken olmuştur (Özyurt Ulutaş, 2020: 192; Soysü, 1992: 186). Ülkeye kimlerin göç edeceği kişilerin dinlerine göre belirlenmesi başka memleketlerden Türkiye’ye göç etmek isteyenlerin göç izni alıp alamamasını direk etki etmiştir (Karpas, 2013: 26-27; Özyurt Ulutaş, 2020: 192).

1.1.2. Bulgaristan Göçleri

Balkanlar’dan gelen göçler Yunanistan ile yapılan zorunlu Nüfus Mübadelesi sonrasında gönüllülük esasına göre devam etmiştir (Tekeli, 2008: 159). Bunun yanı sıra 1930’lu yıllarda Türk hükümeti Balkanlarda yaşayan Müslümanları Türkiye’ye

göçe teşvik etmiştir (Karpas, 2013: 185). Hem Türkiye'nin göçe teşvik etmesiyle hem de Müslümanların maruz kaldıkları olaylar neticesinde Türkiye'ye Yunanistan'dan sonra Balkanlardan ikinci göç hareketi Bulgaristan'dan gelmiştir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketi ve bu süreçte yaşananlar Yunanistan'dan gelen göçlerden farklı olmuştur. Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlar diğer Balkan ülkelerinin aksine daha rahat bir ortam da yaşamaktaydılar. Bu refah ortamı 9 Haziran 1923 yılında gerçekleşen darbe neticesinde Stambulsky Hükümetinin düşmesine kadar devam etmiştir (Şimşir, 1986: 12). Bulgaristan'da 1923 yılından itibaren faşist akım her geçen gün daha da büyümüştür (Toğrol, 1989: 71). Darbeden sonra Bulgar Kralının müdahalesi ile çok defa hükümet değişmiştir (Öksüz, 129). Faşist akım önce Çiftçiler Partisi'ne sonra komünist görüşlü partilere daha sonra da sol partilere karşı durmuştur. Son olarak ise ülkede azınlıkları oluşturan Müslümanlara karşı müsamahakâr tutumuna son vermiştir (Toğrol, 1989: 71). Bu dönemde Bulgaristan'da "*Bulgaristan Bulgarlılarıdır*" mottosuyla Müslümanlar asimile edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Pomak olan Müslümanlara Hristiyan olmaları için son derece şiddetli baskı uygulanmıştır (Uzman, 2018: 106).

Bulgaristan bir yandan Müslümanlara yönelik her türlü baskı ve zulmü yaparak/yapılmasına izin vererek, Müslümanların göç etmesine neden olurken bir yandan da ekonomik çıkarları nedeniyle Müslümanların göç etmesini istememiştir (Özgiray, 1995: 59-60). Müslüman göçmenler arasında Bulgaristan'ın baskıları karşısında bir şekilde imkân bulup Türkiye'ye göç etmeyi başaran göçmenler olmuştur. Ancak bu kişiler Bulgaristan'daki mallarını mülklerini ya yok pahasına satıp elden çıkarmışlar ya da hiç satamadan öylece terk ederek, canlarını kurtarmak pahasına Türkiye'ye göç etmişlerdir (Uzman, 2018: 106). Bulgaristan'ın, Müslümanların göçünü önleyemeye yönelik tavır ve tutumları Müslümanları Türkiye'ye göçe yöneltmekten alı koyamamıştır.

Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlar sadece devlet tarafından baskı ve zulme maruz kalmamış aynı zamanda Bulgar örgütler tarafından da baskı ve zulme maruz kalmışlardır (Şimşir, 1986: 204). Bu örgütlerden biri olan 1923'te Kuzey

Bulgaristan’da kurulan faşist Rodna Zaşıtita (Yurt koruma) örgütü Müslümanları öldürmek veya onları Bulgaristan’dan göç ettirmek sureti ile Müslümanlardan kurtulmaya yönelik eylemlerde bulunmuştur. Örgüt bu amaç doğrultusunda Müslümanları katletmeye kadar giden baskı ve zulümler yapmıştır. (Uzman, 2018: 106-107). Bir diğery Bulgar örgütü ise Güney Bulgaristan’da faaliyet gösteren Trakya Komitesi adındaki örgüttür. Bu örgütün saldırıları neticesinde çok sayıda Müslüman hayatını kaybetmiştir. Bulgaristan’da Müslümanlara karşı baskı ve zulümler yapan bu örgütlere karşı direnme gücü olmayan Müslümanların hayatta kalmaları için Türkiye’ye göç etmekten başka çaresi kalmamıştır (Şimşir, 1986: 107-108). Yaşanılan bu olaylar neticesinde Türkiye’ye göç edenler sadece Türk etniğine sahip olan Müslümanlar değildir. Pomak² (Müslüman Bulgar), Tatar ve Çingeneler de Türkiye’ye bu süreçte göç etmiştir (Kirişçi, 1999: 112-113). Sonuç olarak, Bulgaristan’da Müslümanlara karşı gerek devlet eliyle gerekse de halk nezdinde uygulanan baskı ve zulümler neticesinde Bulgar Müslümanlarının Türkiye Cumhuriyeti’ne göçleri devam etmiştir.

Bulgaristan ile Türkiye arasında, Bulgaristan’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne göç etmiş olan Müslümanların mallarını korumak ve orada kalan azınlığı oluşturan Müslümanların daha iyi şartlarda yaşamasını sağlamak için 18 Ekim 1925 yılında “*Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi*” imzalanmıştır (Öksüz, 2010: 177-178). Bulgaristan’dan Türkiye’ye gerçekleşen göçler bu anlaşma üzerinden devam etmiştir (Tekeli, 2008: 160). Bu anlaşma her ne kadar göçmenlerin ve orada yaşayan Müslümanların gayrimenkullerini koruma altına almış (Özgiray, 1995: 57) olsa da

² “*Pomak, Bulgarca Konuşan ve Müslüman dininden olan bir halk kitlesine verilen addır...Pomakların hangi soya mensup oldukları tam bir katiyetle ispat edilmiş değildir...Bulgarlar, Pomakların Bulgarca konuşmalarını vesile tutarak bunları, Müslüman Bulgar diye ilan etmişler ve bu suretle de Bulgaristan’daki Türk azınlığından ayırmak, azınlık haklarından faydalandırmamak ve Türkiye’ye göçmelerine mani olmak istemişlerdir.*” (Yaşar Nabi Nayır, 1999. Balkanlar ve Türklük II. Cumhuriyet Gazetesi, sayfa 49).

Bulgaristan’da yaşamakta olan Müslümanlara yönelik baskı ve zulmü önleyici bir etkisi olmamıştır (Uzman, 2018: 106).

Bulgaristan’ın değişmeyen “*Bulgaristan Bulgarlarıdır*” söylemi ve Müslümanlara yönelik tavır ve zulümleri nedeniyle Bulgaristan’da Müslümanlar için hayat oldukça katlanılmaz bir hal almıştır (Özgiray, 1995: 59). Türkiye Bulgaristan’da yaşayan Müslümanların yaşadıkları olaylar ve maruz kaldıkları baskılar neticesinde onların Bulgaristan’dan Türkiye göç etmelerinden başka kalıcı bir çözüm olmadığını görerek, Müslümanların Türkiye’ye göç etmelerine izin vermiştir (Uzman, 2018:107). Türkiye’nin Bulgaristan’dan gelen Müslüman göçlerine yönelik gerek iki ülke arasında oluşturmaya çalıştığı diplomatik ilişki gerekse de Bulgaristan’da Müslümanların yaşam koşullarının sürekli olarak daha kötüye gitmesi neticesinde kapılarını Müslüman göçmenlere açması bize Türkiye’nin göç politikalarının şekillenmesinde dinin belirleyici bir etken olduğunu bir kez daha göstermektedir. Türkiye’nin, Müslümanları göçe teşvik etmesi ve Müslümanların ülkeye göç etmelerini istemesi de Türkiye’nin Müslüman göçlerine karşı bakışını bizlere göstermektedir (Özgiray, 1995: 58). Dolayısıyla, bu bakış açısının göç politikasına yansıdığı da yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bulgaristan ile Türkiye arasında 1925 yılında imzalanan anlaşma sonrasında iki ülkenin arasında iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Türkiye’nin Müslümanları göçe teşvik eden söylemleri neticesinde 1927 yılında Güney Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçler gerçekleşmesiyle iki ülkenin arası yeniden açılmıştır. Bulgaristan ekonomik çıkarlarından dolayı bu göçlere karşı olduğu için göçü önleyecek yöntemlere başvurmuştur (Özgiray, 1995: 58). Müslümanların bu dönemlerde Bulgaristan’ın kendilerine zulmettiğini ifade eden söylemleri daha da artmıştır. Ancak 1930’ların başında darbeye başa getirilen yeni otoriter, faşist hükümetle birlikte Müslümanlara yönelik aleni bir şekilde baskı ve zulümler gerçekleşmeye başlamıştır (Karpata, 2013: 245; Şimşir, 1986: 12). Bu baskılar 1931 yılında bir Türk’ün Bulgar polisini öldürdüğü gerekçesine dayanılarak son raddeye ulaşmıştır (Uzman, 2018:107). Bulgarlar bu gerekçe nedeniyle Türk okul ve camilerini ateşe vermiş, Türk işçilerini kovmuş ve Türk çiftçilerin tarlalarını ellerinden almıştır. Bulgarlar tüm bu

zulüm ve zorbalıkları yaparak Müslümanları Bulgaristan'dan göç ettirmeye çalışmışlardır (Özgiray, 1995: 61). 1933 yılında Bulgarlar Razgart'ta bulunan Türk mezarlıklarını yakmışlardır. Ancak Bulgaristan'da Müslümanlara yapılanlar bununla yeterli kalmadığı gibi aynı zamanda Müslüman alimler tutuklanmış (Şimşir, 1986: 115) ve Bulgar hükümeti halkın Müslüman aleyhtarı propagandalar yapmasına ses çıkartmamıştır (Özgiray, 1995: 59).

Müslümanlara yönelik yukarıda bahsedilen olaylar Türkiye Sofya elçiliği tarafından raporlandırılmıştır. Bu raporda Türklere karşı saldırı yapanların cezalandırılmadığı, Müslüman Pomaklara Hristiyan olmaları için çok fazla baskı yapıldığı, Müslümanlardan alınan askerlik vergisine sadece askere gidecek kişinin değil tüm aile fertlerinin dahil edilerek hepsinin mallarına el konulduğu ve Türk cemaat ve vakıflarının da zor durumda olduğu belirtilmiştir. Raporda Müslümanların Bulgarlaştırılmasının önüne geçmek için Türkiye'ye göç ettirilmeleri istenmiştir. Bulgaristan'da maruz kalınan baskı ve zulümler neticesinde 1933 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplamda 465 aile yani 1.784 Müslüman göç etmiştir (Uzman, 2018: 108-109). Bulgaristan Türkiye ile 1925 yılında yaptığı anlaşmaya rağmen 1930'lu yıllarda da Müslümanlara eziyet etmeye ve Müslümanları öldürmeye devam etmiştir. Bulgaristan'ın yapılan anlaşmayı ve diplomatik ilişkileri hiçe sayarak Müslümanlara karşı yaptığı ve göz yumduğu zulümlere ve baskılara sessiz kalmayan Türkiye, bir kez daha kapılarını Bulgaristan'dan gelen Müslümanlara açmıştır.

Türkiye bir yandan kapılarını Bulgaristan'dan Müslümanlarına açarken bir yandan da orada kalan Müslümanlara karşı yapılan baskı, zulüm ve zorbalıkları önlemeyebilmek için Bulgaristan ile iletişime geçerek, Bulgaristan'da yaşayan azınlık haklarının korunmasını talep etmiştir. Bulgaristan, Türkiye'nin bu talebine karşılık 9 maddeden oluşan azınlıkların haklarını korumaya yönelik bir bildiri yayınlayarak 27 Mart 1934'te devlet dairelerine göndermiş ancak Müslümanlara karşı yapılan baskı ve zulümlerin azalmasında bu tamimin hiçbir tesiri olmamıştır (Uzman, 2018: 109).

1934 yılında 19 Mayıs günü Bulgaristan'da gerçekleşen darbe sonucu hükümet değişmiştir. Başa gelen General Kimon Georgiev ile eski yönetimlere nazaran

Müslümanlar için daha da kötü günler başlamıştır. 1935 yılında Kral Boris siyasetteki bu karışıklıktan yararlanarak parlamentoyu kapatıp başa geçmiştir (Toğrol, 1989: 72). Başa gelen faşist yönetim yaklaşık on yıl Müslümanlara karşı baskıcı bir politika benimsemiştir (Şimşir, 1986: 12). Kral Boris iki yıl içerisinde Türklere ait okulları kapatmış ve okulların sayısı 1700'den 500'e kadar düşmüştür (Toğrol, 1989: 72). Türkçe mekân isimlerini Bulgarca ile değiştirmiş, Türk aydın ve öğretmenlerini de baskısı altına alarak kontrol etmeye çalışmıştır (Şimşir, 1986: 12). Bulgaristan Müslümanlar için her geçen gün daha da yaşanması zor bir yer haline gelmiştir. Müslümanlar eski günlere nazaran daha ağır baskı ve zulümlerle karşı karşıya kalmışlardır. Müslümanlar arasında Bulgaristan'da yaşadıkları baskı ve zulümlerden kurtulmak için Romanya'ya göç edenler de olmuştur. Ancak Romanya'da rahat edemedikleri için daha sonra Türkiye'ye göç ederek, iskanlı göçmen statüsünde Tekirdağ'a yerleştirilmişlerdir (Akşam'dan aktaran Uzman, 2018: 111).

Bulgaristan, Müslümanlara bir taraftan baskı ve zulümler uygulayarak onların göç etmelerine sebep olmuş diğer taraftan ise Müslümanların göç etmelerini engellemek için Müslümanlara karşı çok fazla zorluk çıkartmıştır. Örneğin ülkeden çıkan kişilerin yanlarında götürebilecekleri parayı kısıtlamış aynı zamanda götördükleri eşyalardan ve paradan da 12 Haziran 1937 yılında çıkardığı kanunla vergi almaya başlamıştır. Sonuç olarak, Bulgaristan çıkardığı birçok yeni vergi ile göçmenlerin parasız pulsuz bir halde göç etmelerine sebep olmuştur (Uzman, 2018: 111-112).

Türkiye, Bulgaristan'ın Türkiye'ye yönelik göçleri zorlaştırması neticesinde göçmenlerin pasaport vergisi gibi nedenlerden dolayı çektikleri zorluklara karşı harekete geçerek, maddi imkanları el veren kişilerin bürokratik işlemlere gerek kalmadan serbest muhacir vizesi ile gelmelerine izin vermiştir. Türkiye Bulgaristan'dan gelen Müslüman göçlerini zorluk çıkarmadan kabul etmesinin yanı sıra Batı Trakya'da Türk nüfusunu korumak için oradan göç kabul etmeye olumlu bakmamıştır. Ancak Türkiye'ye göç edenleri de bir şekilde kabul etmiş ve ailelerinin de göç etmesine izin vermiştir. Hristiyanlaştırılmaya çalışılan Pomakların Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçüne izin verme hususunda Türkiye başta biraz tereddüt

etmiş olsa da “Hristiyanlaştırmaya/Bulgarlaştırmaya” maruz kaldıkları için sakıncalı olmayan Müslüman Pomakların göçüne izin vermiştir (Uzman, 2018: 114-118).

Görüldüğü üzere Türkiye Müslümanların baskı ve zulüm altında kalmasına izin vermemiştir. İmkanları dahilinden Müslümanların ülkeye kolay bir şekilde göç etmesi için elinden gelen tüm imkanlar dahilinde Müslümanların göç etmesine izin vermiştir. Bu durum Bulgaristan’dan Türkiye’ye yaşanan göçlerde de net bir şekilde görülmektedir. Türkiye göç politikası kapsamında Müslümanların ülkeye göçüne izin vermiştir.

Bulgaristan’dan 1935 yılında Türkiye’ye 20.000 kişilik kitlesel bir göç gerçekleşmiştir. 1938 yılındaysa Varna’dan 8.000 kişinin Türkiye’ye göç etmesine karar verilmiştir (Uzman, 2018: 118). Bulgaristan’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne 1923-1939 yılları arasında göç eden Müslümanların toplam sayısı 198.688’dir (Şimşir, 1986: 211). 1937 yılında Batı Trakya’da yaşayan, Bulgaristan tarafından Romanya ve Yugoslavya sınırına sürgün edilen Müslümanlar da Türkiye’ye göç etmiştir (Uzman, 2018: 115). Türkiye Bulgaristan’da yaşadıkları zorluklar sebebiyle kendi imkanları ile Türkiye’ye gelen göçmenlere karşı oldukça iyi davranmıştır. 1939 yılında turist vizeli pasaportla Türkiye’ye göç eden 83 aile yani 319 kişiden oluşan gruba muhacir belgesi vererek vatandaşlığa almıştır (a.g.e., s. 120). Toplamda Bulgaristan’dan 1935-1940 yılları arasında 95.964 Müslüman Türkiye’ye göç etmiştir (Ağanoğlu, 2012: 362).

Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden Müslümanlar içerisinde Bulgar casusu ya da komünizm taraftarlığı gibi farklı amaçlarla Türkiye’ye gelen kişilerde olmuştur. Türkiye bu durumun farkına vararak harekete geçmiştir. Türk yetkililer vatandaşlıktan çıkarma işlemlerinin uzun sürmesinden dolayı Bulgaristan’dan gelen göçmenlerle ilgili incelemeler tamamlanmadan vatandaşlık vermemiştir (Uzman, 2018: 121). Türkiye Bulgaristan’dan gelen Müslüman göçmenlere yönelik gerek güvenlik koşullarına gerekse de göçmenlerin koşullarını göre dönemsel olarak farklı uygulamalarda bulunmuştur. Vatandaşlık işlemlerinde olduğu gibi farklı uygulamalar da bulunmuş olsa da Müslümanların ülkeye göç etmesiyle ilgili olumsuz bir tavır takınmadığını söyleyebiliriz. Bulgaristan’dan Türkiye’ye hem bireysel hem de kitlesel

bazda göçler gerçekleşmiştir. 1923-1939 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen Müslüman göçmenlerin sayıları da söylemimizi doğrular niteliktedir.

Tablo 1.2.: 1923-1939 Arası Yıllarda Bulgaristan'dan Gelen Göçmen Sayısı

Yıllar	Göçmen Sayısı
1923-1933	101.507
1933	1.784
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730
1937	13.490
1938	20.542
1939	17.769
Toplam	198.688

Kaynak: Geray, 1962: Ek tablo 2; Şimşir, 1985: 211; Ağanoğlu, 2012: 362, Uzman, 2018: 126.

1938-1942 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorlukların tesiriyle, bu dönemde Bulgaristan'da Müslümanlara yönelik baskı ve zulmün son derece artmasından dolayı Bulgaristan'dan Türkiye'ye 30'lu 60'lı gruplar şeklinde iltica den Müslümanlar olmuştur (Uzman, 2018: 118-119). İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve devamında gerek politik ortamdan kaynaklı gerek savaş şartlarının

neticesinde Türkiye'ye yönelik göçler oldukça azalmıştır (Şimşir, 1986: 19). Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1941-1949 yılları arasında toplamda 14.390 Türk'ün göçü gerçekleşmiştir (Ağanoğlu, 2012: 362). 1941 ila 1949 yılları arasında göçlerin önceki yıllara oranla çok az gerçekleşmesinde Bulgaristan'ın Türkiye'ye göçleri engellemeye yönelik uygulamaları etkili olmuştur. Bu dönemde Bulgaristan'da Müslümanlara karşı baskı ve zulümler devam etmesinden dolayı, Müslümanlar Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Ancak Müslümanlar, Bulgaristan'ın göç pasaportu vermemesi sebebiyle Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edememiştir. Bulgaristan'dan göç eden göçmenlerin azami çoğunluğuysa pasaportsuz bir Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 1985: 212).

9 Eylül 1944'te Bulgaristan'da kurulan komünist rejim yöneticileri azınlıklara yapılan baskı ve zulümlerin artık son bulacağını açıklamıştır. Ancak buna rağmen Müslümanların Türkçe olan isimlerin değiştirilerek Bulgarca isimler verilmesi, Türkçe'nin yasaklanması ve Müslümanları Hristiyanlaştırmaya yönelik uygulanan politikalardan dolayı baskı ve zulümler eskiye nazaran artarak devam etmiştir (Maranki'den aktaran Uzman, 2018: 122). Bulgaristan'da Türklere yönelik önceden beri devam eden baskı ve zulümler komünist hükümetin başa gelmesiyle artarak devam etmiştir. 1940-1949 yılları arasında Bulgar hükümetinin göçe karşı duruşu sebebiyle bu yıllar arasında göçler çok az sayıda gerçekleşmiştir. Ancak 1946 yılına gelindiğinde Bulgar hükümetinin Türk azınlık okullarını devletleştirmeye başlamıştır. Bunun neticesinde Bulgaristan Türkleri 1947-1948'de Türk elçiliklerine dilekçe yazarak Türkiye'ye göç etmek istediklerini bildirmişlerdir (Şimşir, 1985: 214). Türkiye, Bulgar Türklerinin taleplerine karşılık olarak mevcut durumda toplu iskanlı göçmen almamış ancak serbest göçmen vizesine sahip olarak gelenleri ve pasaportsuz ve kaçak bir şekilde Türkiye'ye sığınan Türkleri göçmen olarak kabul edip vatandaşlığa almıştır (Şimşir, 1985: 216).

Türkiye'ye gelmek için hem Türkiye'den giriş vizesi ve Bulgaristan'dan pasaport ve çıkış vizesi almanın çok zor ve zaman alıcı olması sebebiyle Bulgaristan'dan Türkiye'ye Müslüman göçleri 1940'lı yıllarda çok sınırlı sayıda gerçekleşmiştir. 1947-1949 yılları arasında iskanlı göçmen olmamıştır. Türkiye'ye serbest göçmen olarak 1947'de 1763 kişi, 1948 yılında 1514 ve 1949 yılında ise 1670

kişi göç etmiştir (Geray, 1962: Ek tablo 2). Türkiye'ye 1940 ila 1949 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen Müslüman göçlerinin sayısını yıllara göre aşağıda verilen tabloda net bir şekilde görebiliriz.

Tablo 1.3.: 1940- 1949 Arası Yıllarda Bulgaristan'dan Gelen Göçmen Sayısı

Yıllar	Göçmen Sayısı
1940	6.960
1941	3.803
1942	2.672
1943	1.145
1944	489
1945	631
1946	706
1947	1.763
1948	1.514
1949	1.670
Toplam	21.353

Kaynak: Geray, 1962: Ek tablo 2; Şimşir, 1986: 211; Ağanoğlu, 2012: 362, Uzman, 2018: 126.

Türkiye, 1923-1950 yılları arasında Bulgaristan'dan göç eden Müslümanları ülkeye kabul etmiştir. Ancak şartlara göre bazen iskanlı bazen serbest göçmen olarak kabul etmiştir. Göç eden Müslümanlara vatandaşlık verme hususunda da konjonktüre göre hareket etmiştir. Ancak Bulgaristan'dan göç eden Müslümanları istememe gibi bir durumun söz konusu olmamıştır. Aksine Türkiye, göç edebilen Müslümanlara

imkanlar dahilinde yardımcı olmuş, göç edemeyenlerinse Bulgaristan’da iyi şartlar altında yaşamaları için diplomatik bir uğraş vermiştir. Türkiye’nin 1923-1950 yılları arasında göç politikasında dinin başat bir rol oynadığını sadece Bulgaristan’dan gelen göçler üzerinde bile görmekteyiz.

1.1.3. Yugoslavya³ Göçleri

Yunanistan ve Bulgaristan göçlerinden sonra Türkiye’ye yönelik en büyük göç hareketini Yugoslavya’dan gelen göçler oluşturmuştur (Kirişçi, 1999: 113). Yugoslavya’dan Türkiye’ye Müslüman göçlerinin çoğunluğu 1919-1939 yılları arasında önce Sırp Hırvat Sloven Krallığı döneminde, akabindeyse Yugoslavya döneminde gerçekleşmiştir. Yugoslavya’dan gerçekleşen göçler, ilk olarak toprak kolonizasyon reformları sebebiyle yaşanan zorluklardan dolayı gerçekleşmiştir (Baklacioğlu, 2010: 162).

Yugoslavya’da 1919 yılında toprak reformu gerçekleşmiştir (Öksüz, 2010: 184). Toprak reformu ile Müslümanlar çok fazla toprak kaybettikleri için ekonomik olarak sıkıntılı bir sürece girmiştir (Uzman, 2018: 145). 1928 yılına gelindiğinde ise Yugoslavya’da yeni bir arazi düzenlemesi yapılmıştır (Öksüz, 2010: 184) Bu arazi düzenlemesi ile Makedonya ve Kosova’da Müslümanların toprakları ellerinden alınarak, Sırbistan ve Karabağ’dan getirilen kişilere verilmiştir. Yugoslavya bunu yaparak bu bölgelerde Müslüman nüfusun etkisini kırmayı hedeflemiştir (Uzman, 2018: 147).

Yugoslavya’dan Türkiye’ye 1923-1929 yılları arasında ciddi sayılarda olmasa da Müslüman göçleri gerçekleşmiştir (Uzman, 2018: 147). 1923 yılından itibaren Yugoslavya’dan Türkiye’ye yapılan ilk önemli göç hareketiyse 1929 yılında gerçekleşmiştir. 1929 yılında Yugoslavya Krallığı iktidarının, Sırpların eline geçmesiyle Müslümanların yaşadıkları bölgelerde faşist yönetim uygulanmaya

³ 1929 yılında Sırp Hırvat Sloven Krallığı Yugoslavya Krallığı olarak adını değiştirmiştir.

başlanmıştır. Faşist yönetim altında ezilen baskı ve her türlü zulme maruz kalan Müslümanlar Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır (Malcolm'dan aktaran Baklacioğlu, 2010: 163). Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçlerin gerçekleştiği süreçte Türkiye ile Yugoslavya arasında genel anlamda diplomatik olarak iyi ilişkiler yaşanmıştır. Ancak 1923 yılında Yugoslavya'nın Lozan'a katılmasına rağmen Lozan Barış Anlaşması'nı imzalamaması sebebiyle iki ülke arasında resmi olarak savaş devam ediyor görünmüştür. İki ülke arasında resmiyette var olan savaş, 1925 yılında imzalanan Dostluk Anlaşması'yla son bulmuştur (Sosyal, 1989: 248). Bu anlaşmayla Türkiye ve Yugoslavya arasında iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır (Öksüz, 2010: 184).

Türkiye ile Yugoslavya arasında imzalanan “*Dostluk Antlaşması*” Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelik gerçekleşecek Müslüman göçlerinin hukuki bir düzlemde olması ve orada yaşayan Müslümanların haklarının korunması gibi birçok olumlu sonuç doğurmuştur (Uzman, 2018: 90). İmzalanan antlaşmaya rağmen, Yugoslavya'da Müslümanların yıllardır yaşadıkları sıkıntılar, maruz kaldıkları durumlar ve ekonomik buhranın da etkisiyle 1929 yılında Yugoslavya'dan Türkiye'ye önemli sayıda Müslüman göçü gerçekleşmiştir (Öksüz, 2010: 183-184). Özetle Müslümanlar, Yugoslavya'da 1919 yılında gerçekleşen toprak reformu (Öksüz, 2010: 184), Yugoslavya'nın Lozan Barış anlaşmasını imzalamamasından kaynaklı siyasi gerginlik sonucu yaşananlar (Sosyal, 1989: 248), 1928 yılında yeni arazi düzenlemesi nedeniyle Müslümanların ellerindeki toprakları kaybetmeleri ve 1929 yılında yaşanan ekonomik buhrandan dolayı Yugoslavya'dan göç etmek durumunda kalmışlardır (Öksüz, 2010: 183-184).

Türkiye ile Yugoslavya arasında var olan siyasi açıdan iyi ilişkiler göç sürecine de yansımıştır. Türkiye, Kosova bölgesinde yaşamakta olan Arnavut Müslümanlarının Türkiye'ye göçü hususunda Yugoslavya ile anlaşmaya çalışmıştır (The National Archives'den aktaran Uzman, 2018: 146). Türkiye Yugoslavya'da yaşayan Müslümanların özellikle ekonomik anlamda zor şartlar altında kalması sebebiyle Yugoslavya ile diplomatik ilişki içerisine girerek göçleri kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Türkiye'ye göç etmekte olan Müslümanlara hem göç süreçlerinde hem de Türkiye'ye geldikten sonraki süreçlerinde yardım etmeye çalışmıştır (Öksüz,

2010: 184). Türkiye'nin Müslümanların göçünü kolaylaştırmak için verdiği uğraşlar boşa çıkmamış ve bundan sonra Yugoslavya'da yaşayan Müslümanlar daha kolay bir şekilde Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır (The National Archives'den aktaran Uzman, 2018: 146).

Türkiye ile Yugoslavya arasında Yugoslavya'da yaşamakta olan Müslüman kişilerin durumuyla ilgili anlaşmalar yapılmış olmasına rağmen Yugoslavya azınlıklar aleyhine politikalarına devam etmiştir. Yugoslavya'da Müslümanlara yönelik 1924 yılında gerçekleşen Şukoviç katliamı, devletin ticaret yapmak isteyen Müslümanlara kredi vermemesi, arazi düzenlemesi sebebiyle arazilerinin kamulaştırılmasından dolayı yaşadıkları sıkıntılar ve Yugoslavya'nın 1925 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması'nda Müslümanlara tanıdığı hakları kullanmalarına izin vermemesi, Müslümanların 1929 yılında Türkiye'ye başlayan göçlerinin devam etmesine neden olmuştur (Uzman, 2018: 146-148).

1929 yılından sonra Yugoslavya'dan Türkiye'ye devam eden göçler neticesinde Yugoslavya ile Türkiye arasında Müslüman göçleri hususunda 11 Temmuz 1938 yılında "*Güney Sırbistan'dan Müslümanların Göçü ile İlgili Antlaşma*" imzalanmış ve göçler bu doğrultuda gerçekleşmeye devam etmiştir (Baklacioğlu, 2010: 159). Antlaşmada yer alan "*Türk dili ve orijini olanlar ve Türk kültürüne sahip Yugoslavya Müslümanları...*" ifadesi kimlerin Türkiye'ye göç edip edemeyeceği hususunu netliğe kavuşturmuştur. Bu ifadelere göre hem etnisite olarak Türk olanlar hem de farklı etnisiteye sahip Müslümanlar Türkiye'ye göç edebilecektir. Yani Yugoslavya'da yaşayan Boşnak, Arnavut ve Pomak vs. tüm Müslümanlar Türkiye topraklarına göç etme hakkına sahip olmuştur. Bu madde, Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde etnisiteden daha ziyade dinin kurucu öge olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Baklacioğlu, 2010: 441).

Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçlerin nasıl gerçekleşeceği ve kimlerin geleceği 1938 yılında imzalanan göç anlaşmasında net bir şekilde ortaya konulmuştur. Ancak Türkiye'ye Yugoslavya'dan göçlerin önemli çoğunluğu 1919 ila 1939 yılları arasında gerçekleşmiştir (Ağanoğlu, 2012: 376). Dolayısıyla, Türkiye bu anlaşmayı yapmadan

önce de Yugoslavya Müslümanlarının etnik kimliklerini dikkate almadan dini inançlarına göre göçlerini kabul etmiştir. Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin bir kısmı iskanlı göçmen olarak göç etmişken bir kısmı da serbest göçmen olarak gelmiştir. Bununla birlikte Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden Müslümanların sayıları yıllara göre değişiklik arz etmiştir. Yugoslavya'dan Türkiye'ye sadece 1933 yılında 724 aile toplam da 3.018 kişi göç etmiştir (Uzman, 2018: 150). 1923 ila 1933 yılları arasında serbest göçmen olarak 26.120 hane toplamda ise 108.179 Müslüman Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmiştir (Ağanoğlu, 2012: 373).

Türkiye 14 Eylül 1932 yılında çıkardığı kararname ile Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'dan göç eden 1.532 Müslüman'a Türk vatandaşlığı vermiştir (Uzman, 2018: 149). Yapılan nüfus sayımlarına göre Türkiye'de 1927 yılında 29.224 Yugoslavya göçmeni varken 1935 yılında 91.425 Yugoslavya göçmeni Müslüman olduğu tespit edilmiştir. Bu sayılara karşın Yugoslavya'dan gelen göçler diğer Balkan ülkelerinden gelen göçlere nazaran az sayıda gerçekleşmiştir (Baklacioğlu, 2010: 410). 1923-1947 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye toplam da 184.172 kayıtlı göçmen gelmiştir (Uzman, 2018: 149). Bu göçlerle birlikte 1934 ila 1949 yıllarında gelen göçmenler iskanlı göçmen kategorisinde Türkiye'ye göç etmişlerdir. Yugoslavya'dan bu yıllar arasında iskanlı göçmen olarak toplamda 5.894 Müslüman ve serbest göçmen olaraksa toplamda 3.139 Müslüman Türkiye'ye göç etmiştir (Ağanoğlu, 2012: 373).

Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden Müslümanlar arasında Türk etniği dışında Arnavut, Boşnak ve Tobeş etniğine sahip olan Müslümanlar da vardı. Bu Müslümanlar 1938 yılı itibariyle, Yugoslavya ile imzalanan 1938 tarihli göç anlaşmasında yer alan "*Türk Kültürüne sahip Yugoslavya Müslümanları*" kriterine haiz oldukları için Türkiye'ye göç edebilmişlerdir (Baklacioğlu, 2010: 441). Ayrıca anlaşma öncesinde de farklı etniğe sahip Müslümanlar Türkiye'ye göç ettikleri için Türkiye'nin anlaşma öncesi ve sonrasında da farklı etniğe sahip Müslümanların Yugoslavya'dan göçlerine izin verdiği anlaşılmaktadır.

Göç eden Müslümanlar farklı etnisiteye sahip olmalarıyla birlikte birçoğu da farklı anadile sahiptiler. Yugoslavya’dan göç eden Müslümanlar arasında Arnavut, Boşnak ve Tobeş Müslümanların olması sebebiyle gelen göçmenler arasında Boşnakça Arnavutça ve Sırpça konuşan çok fazla Müslüman bulunmaktaydı (Baklacioğlu, 2010: 410). Sadece Yugoslavya’dan gelen göçlerde değil, diğer Balkan ülkelerinden gelen Müslümanlar arasında da anadili Türkçe olmadığı gibi Türkçe bilmeyen birçok Müslüman Türkiye Cumhuriyeti’ne göç etmiştir. Örneğin Yunanistan’dan Türkiye’ye göç eden Müslümanlar arasında Rumca ve Arnavutça konuşan Müslümanlar vardı. Türk etniğinden olmamalarına, anadillerinin Türkçe olmamasına ve hatta birçoğunun Türkçe bilmemesine rağmen Türkiye’ye göçleri Türk yetkililerce desteklenmiştir. (Ağanoğlu, 2012: 323).

Tablo 1.4.: Nüfus Sayımlarına göre Yugoslavya Göçmenlerinin Anadilleri

Yıllar	Arnavutça		Boşnakça		Sırpça		Toplam
Dil	Anadil	2.Dil	Anadil	2.Dil	Anadil	2. Dil	
1927	21.774	-	7.500	-	-	-	29.224
1935	22.754	26.161	24.613	13.526	4.369	-	91.425
1945	14.165	17.701	13.280	9.599	4.100	-	58.845
1950	16.079	-	24.013	-	1.605	-	41.697

Kaynak: Dündar’dan aktaran Baklacioğlu, 2010: 191.⁴

Nüfus sayımı esnasında göçmenlerin konuştuğu dillerin tespit edilmesi iskân sürecinde önemli bir veri sağlamıştır. Göçmen Müslümanlar bu veriler doğrultusunda dilleri dikkate alınarak iskân edilmiştir (Baklacioğlu, 2010: 411). Buradan da anlaşılacağı üzere, özelde Yugoslavya’dan genelde ise Balkanlardan gelen göçler her

⁴ Baklacioğlu Dündar’ın sunduğu verileri birleştirip tablo haline getirmesi sebebiyle ilk kaynağa ulaşmış olunmasına rağmen Baklacioğlu’nun emeği kullandığı için burada ana kaynak yerine ikincil kaynak kullanmıştır.

ne kadar kaynaklarda “Türk göçü” olarak aktarılsa da Türk göçünden maksat Müslüman göçleridir.

“Türk” ifadesinin özellikle Balkan göçleri hususunda etnik belirtmek için kullanılması eksik bir kullanım olur. Çünkü etnisite ve dil bakımından farklı etnisite ve dile sahip olan Müslümanların ülkeye göçleri kabul edilmiştir. Ancak Farklı dile sahip olan Müslümanlar ülke içerisinde iskân edilirken Türkçe’nin hâkim olduğu bölgelere iskân edilmişlerdir. Böylece farklı etnisiteye sahip ancak ortak bir dili konuşan Müslümanların oluşturduğu ulus-devlet inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye’nin 1923-1950 yılları arasında göç politikasında özellikle göç alım hususunda dinin başat bir etkisi vardır. Türkçe bilmeyen ama Müslüman olması hasebiyle çok sayıda Balkan göçmeninin Türkiye’ye göçüne izin verilmiştir (Ağanoğlu, 2012: 323).

Tablo 1.5.: 1923-1960 Arası Yıllarda Yugoslavya’dan Gelen Göçmen Sayısı

Yıllar	Göçmen Sayısı
1923-1933	108.179
1934	3.219
1935	3.489
1936	250
1937	65
1938	71
1939	154
1940	1060
1940-1945	1.671
1946-1960	152.003
Toplam	269.037

Kaynak: Geray, 1962: Ek tablo 2; Kirişçi’den aktaran: Baklacioğlu, 2010: 171-409.

1.1.4. Romanya Göçleri

Balkanlardan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerin bir kolunu da Romanya'dan gelen göçler oluşturmuştur. İki dünya savaşı arasında Romanya'da Güney ve Kuzey Dobruca nüfusunun neredeyse yarısı Türk-Tatarlardan oluşmaktaydı (Bozçalışkan ve Avaner, 2021: 388-389). Romanya'da yaşayan Müslümanlar diğer Balkan ülkelerinde yaşayan Müslüman azınlıklara nazaran daha iyi şartlara sahipti (Duman, 2008: 26). Ancak Romanya'da yapılan değişiklikler ve yeni uygulamalar Türkleri rahatsız etmiştir.

Romanya hükümetinin toprak istimlak uygulaması neticesinde diğer toprak sahipleri gibi Türkler de topraklarının önemli bir kısmını kaybetmişlerdir. 1924 yılında çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Dobruca bölgesine, Türklerin gücünü kırmak için, Romenleri (Ulahlar) yerleştirmişler ve Romenlere toprak vermek için ikinci bir istimlak uygulaması yapmışlardır (Öksüz, 2010: 181). Bununla birlikte 1924 yılındaki istimlak belirtildiği şekilde uygulanmayarak Türklerden belirtilen miktardan daha fazla toprak alınmıştır. Uygulanan istimlak neticesinde Türklerin ellerinde verimsiz kumlu ve çorak topraklar kalmıştır. Böylece Türkler iyice fakirleşmiş ve ailelerine bakamaz hale gelmişlerdir. Yaşanılan fakirlikten dolayı başvurabilecekleri tek çözüm yolu olarak ise göç etmek kalmıştır (Duman, 2008: 27). Romanya'da yaşayan Müslümanlar maruz kaldıkları baskı, zulüm ve zorluklar neticesinde Türkiye'ye göç yolunu tutmuştur.

Romanya'da uygulanan ekonomik politikaların yanında sosyal politikalar da orada yaşayan Müslümanların Türkiye'ye göç etmelerinde etkili olmuştur (Öksüz, 2010: 181). 1923-1933 yılları arasında Dobruca'da yaşayan Müslüman Türk-Tatarlar Bulgaristan'ın ekonomik destek verdiği çeteler tarafından katledilmiştir. Romanya hükümeti Türklerin can güvenliğine karşı umursamaz bir tutum sergilemiş, yapılan şikayetlerle ilgilenmemiş ve Türklere karşı saldırıda bulunanları da cezalandırmamıştır (Uzman, 2018: 127-128). Romanya hükümeti, Türkleri Bulgar sınırı tarafında bulunan karakol ve jandarmaların tüm ihtiyaçlarını karşılamaya bilâ bedel zorunlu tutmuştur. Bununla birlikte Romanya hükümeti, Türkleri yetiştirdikleri

tarım ürünlerinin yarısını Ulahlarla paylaşmaya mecbur bırakmıştır (Uzman, 2018: 128).

Romanya uyguladığı politikalar neticesinde orada yaşayan Türklerin Türkiye'ye göç etmesine sebep olmuştur. Romanya Hükümeti, 1928 yılına kadar Türkiye'ye yönelik Müslüman göçlerini engellemeye çalışmamıştır. Ancak 1928 yılında Müslümanların birikimlerini Türkiye'ye götürdüklerini ve ülkenin zenginliğinin Türkiye'ye taşındığını fark ederek göçü engellemek için harekete geçmiştir (Duman, 2008: 29). İlk olarak Türklere pasaport vermeyi zorlaştırmış ve göç karşıtı eylemler yaparak göçleri engellemeye çalışmıştır (Ağanoğlu, 2012: 400). İlerleyen zamanlardaysa göçler sebebiyle zenginliği zarar gören Türklerle iş birliği yaparak göçleri engellemeye çalışmıştır. Romanya'nın göçleri engellemeye yönelik bu uğraşları neticesinde, 1928 yılının son çeyreğinde Türkiye'ye yönelik göçlerde azalma yaşanmıştır (Duman, 2008: 29).

1929 yılına gelindiğinde ise bu yıl yaşanan ekonomik buhran diğer ülkeleri etkilediği gibi temel ekonomisi tarım olan Romanya'yı da derinden etkilemiştir. Türkler ekonomik bunalımın etkileri ile uğraşırken bir yandan da Romanya'nın afaki vergilendirmeleriyle ve vergi memurlarının tavırları sebebiyle aynı vergiyi defalarca vermek zorunda kalmışlardır. Romanya'da, bu şartlar altında ezilen Türkler daha önce Türkiye'ye göç eden Müslümanlara sunulan imkanların da etkisiyle hayatlarını idame ettirmek için Türkiye'ye göç etmişlerdir (Uzman, 2018: 129). Romanya Türkiye'ye yönelik Müslüman göçünü, göçlerin başlangıcında engellememişken daha sonra engellemeye başlamış olsa da Müslümanlar gerek maruz kaldıkları baskılar gerekse de yaşanan ekonomik bunalım sebebiyle Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir.

Romanya'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerin sayısı yıllara göre değişiklik göstermiştir. Romanya'da Türk nüfusunun en yoğun olduğu bölge Dobruca'ydı. (Ülküsal, 1966: 181). Dolayısıyla, Romanya'dan Türkiye'ye göçlerin büyük bir kısmı Dobruca bölgesinden gerçekleşmiştir. 1928 yılında yapılan nüfus sayımında Dobruca'da toplam 171.298 Türk yaşamaktaydı. Yine bu yıl yaşanan baskı ve zulümler neticesinde Türkiye'ye birçok Müslüman göç etmiş, buna rağmen 1930

yılında yapılan nüfus sayımında Romanya’da hala 180.000 Türk’ün yaşadığı tespit edilmiştir (Öksüz, 1996: 76). 1932 yılına gelindiğinde ise Romanya genelinde toplamda 156.536 Türk yaşadığı tespit edilmiştir (Ülküsal, 1966: 181). 1923-1933 yılları arasında Dobruca’da yaşayan Türkler Bulgaristan’ın ekonomik destek verdiği çeteler tarafından katledilirken, Romanya hükümeti buraya Ulahları yerleştirerek buradaki Türk nüfus oranını azaltmaya çalışmıştır (Uzman, 2018:127).

1932 yılına gelindiğinde, Dobruca’ya Makedonyalı Romenlerin iskân edilmesi, 1929 yılında gerçekleşen buhranın yarattığı ekonomik sıkıntılar, Türkiye’de milliyetçiğin yükselmesi ve Türkiye’ye göç etmek isteyen göçmenlere Türk hükümeti tarafından sunulan imkanlar, Romanya’dan Türkiye’ye göçlerin hız kazanmasına sebep olmuştur (Ülküsal, 1966: 181). Müslümanların maruz kaldığı elim olaylar onları bir kez daha göç etmeye sevk etmiştir. 26 Mayıs 1932’de Bükreş elçiliğinden Hariciye Vekaletine 150.000 Müslüman’ın Türkiye’ye göç etmek istedikleri bildirilmiştir (Uzman, 2018: 130). Türk yetkililer bu göç taleplerine karşılık Romanya’dan Türkiye’ye göç hususunda göçü önleyici bir tutum sergilemek istemişlerse de Romanya’da Türklerin baskı ve zulüm altında zor hayat şartlarına maruz kalmaları nedeniyle göçlere engel de olamamıştır (Duman, 2008: 30).

1933 yılında kitlesel bir göç gerçekleşmemiş olsa da toplamda 3.273 Müslüman Türkiye’ye göç etmiştir (Ağanoğlu, 2012: 401). Romanya’dan 1923-1933 yılları arasında Romanya’nın sosyal ve ekonomik politikaları nedeniyle 33.852 Türk-Tatar serbest göçmen statüsünde Türkiye’ye göç etmiştir (Geray, 1962: Ek tablo 2; Öksüz, 2010: 181). 1933 yılından sonra Romanya’dan Türkiye’ye gerçekleşen kitlesel göçü engellemek pek mümkün olmamıştır (Öksüz, 2010: 181). 1934 yılı itibarıyla Romanya’dan Türkiye’ye göçler hız kazanmıştır (Uzman, 2018: 130). 1934 yılı bahar aylarına gelindiğinde Müslümanlar artık Türkiye’ye göç için yollara düşmüştür. Müslümanlar zor şartlara katlanarak günler süren mesafeleri aşarak liman kentlerine ulaşmaya çalışmışlardır (Cumhuriyet’ten aktaran Duman, 2008: 31).

1934 senesinin sonbaharında 30 bin Müslüman Türkiye’ye göç etmek için varını yoğunu satıp Köstence’de toplanmıştır. Yol şartlarının uzun ve meşakkatli

olması, göçmenlerin paralarının olmaması ve lojistik eksikliklerden kaynaklı olarak neredeyse ayda sadece bir geminin Romanya'dan Türkiye'ye göçmen taşıması, göçmenleri çok zor şartlara tahammül etmeye mecbur bırakmıştır (Ağanoğlu, 2012: 401). Vapurların güvenliksiz ve yeterli donanıma sahip olmaması, gereğinden fazla yük ve yolcu alması ve göçmenler ellerindeki son paralarını vapur için harcamalarından dolayı yolculuğa ceplerinde para olmadan çıkmaları gibi zor şartlara maruz kalmışlardır. Bu zor şartlara rağmen 1934 yılında 16.072 Müslüman Türkiye'ye göç etmiştir (Geray, 1962: Ek tablo 2). Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti içinde bulunduğu ekonomik şartlardan dolayı göç kabul etmek istememiştir. Ancak buna rağmen gelen Müslüman göçmenleri bizzat devlet yetkilileri karşılamış ve göçmenlere son derece ilgili davranmışlardır (Duman, 2008: 31). Gelen göçmenlerin yanı sıra 1934'ün sonlarında Köstence'deki Türk konsolosluğunda göç işlemlerinin tamamlanmasını bekleyen yaklaşık 10 bin göçmen bulunmaktaydı.

1935 yılında Müslümanlar için Romanya'da yaşamak çok daha zor hale gelmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi, Bulgaristan sınırında yaşayan Türklerin köylerine Türk çoğunluğunu kırmak için Ulahlar yerleştirilmiştir. Ancak Ulahlar tamamen o köylere sahip olmak ve Türkleri o bölgelerden uzaklaştırmak için Müslümanların çeşmelerine domuz yağı sürmek gibi yapmadıkları zorbalık ve zulüm kalmamıştır (Uzman, 2018: 132). Geçmişten bu zamana kadar zulüm ve baskıların hep artarak devam etmesi neticesinde, 1934 yılında hızlanan göçlerle birlikte 1935 yılının başında Romanya'dan Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin sayısı oldukça artmıştır (Duman, 2008: 31). 1935 yılında 21.162 Müslüman Romanya'dan Türkiye'ye göç etmiştir (Geray, 1962: Ek tablo 2).

Türkler, Türkiye'ye göç ederken mallarını mülklerini sırf elden çıkarabilmek için değerinin çok altında satmak durumunda kalmışlardır (Uzman, 2018: 131). Artan göçlerle birlikte Türkiye hem göç süreci hem de göçmenlerin durumu ile resmi olarak ilgilenme kararı almıştır. Türkiye bu karar doğrultusunda göçleri düzene oturtturmak ve göçmenlerin mağduriyetlerinin önüne geçmek için Bükreş elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'i görevlendirmiştir (Akşam'dan akt.: Duman, 2008: 32). Hamdullah Suphi'nin Romanya yetkilileri ile sıkı iletişimi neticesinde pasaport işlemleri ve mali

durum tespiti için Müslümanlardan alınan harçlar kaldırılmış ancak mallarını yok pahasına satmalarını önlemek pek mümkün olmamıştır (Uzman, 2018: 131).

Türkiye bir yandan Müslümanların Romanya'dan göç süreci ile ilgili Romanya hükümeti ile iletişime devam ederken bir yandan da göçmenlerin Romanya'dan gelebilmeleri için devlet adına gemiler kiralamıştır (Akşam'dan aktaran Duman, 2008: 32). Böylece Türkiye'nin desteği ile Romanya'dan Türkiye'ye Müslüman göçleri daha sistemli bir şekilde gerçekleşmeye devam etmiştir. 1935 yılında Romanya'dan Türkiye'ye toplamda 21.162 Müslüman göç etmiştir (Geray, 1962: Ek tablo 2).

Türkiye, Romanya'dan Müslüman göçünü alırken aynı zamanda Romanya'dan göç etmeyen Türklerin orada daha iyi şartlar altında yaşamaları için gerekli çalışmaları yapmıştır (Uzman, 2018: 137). Türkiye'ye Romanya'dan gelen göçlerin bir düzen içerisinde gerçekleşmesi için 4 Eylül 1936 yılında Romanya ile Göç Mukavele metni imzalamıştır (Ağanoğlu, 2012: 401). Bu anlaşma ile Dobruca'da yaşayan Türk Müslümanların beş yıl içerisinde Türkiye'ye gruplar halinde göçüne karar verilmiştir (Duman, 2008: 34). Ancak anlaşmanın üçüncü yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebi ile anlaşma tam olarak yerine getirilememiştir (Ulküsal'den aktaran Ağanoğlu, 2012: 403).

Romanya ile yapılan göç mukavelemesi ile ilgili çalışmalar devam ettiği esnada hali hazırda Türkiye'ye göçler yaşanmaktaydı. 1935'te göçe hazır bekleyen 25.000 kişi 1936 yılında mukavele imzalanmadan önce Türkiye'ye göç etmiştir (Ulus'tan akt.: Duman, 2008: 35). Türkiye, gerek Romanya ile göç anlaşması imzalamadan önce gerekse de göç anlaşması imzalandıktan sonra ülkeye göç eden ve etmekte olan Müslümanlara mümkün olduğunca yardım etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin 1923-1950 yılları arasında Müslümanların dışarıdan göçlerine yönelik bir nevi açık kapı politikası izlediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, 1923-1950 yılları arasında Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde dinin başat rolü olduğu, Romanya'dan gelen göçlerde de açık bir şekilde görülmektedir.

Romanya'dan Türkiye'ye Müslüman göçlerinin artmasında Türk yetkililerin de etkisi olmuştur. Devletin görevlendirmesi ile Romanya devleti ile göç ve göçmenler hususunda ilişkileri yürüten Hamdullah Suphi Tanrıöver Romanya'dan Türkiye'ye göçlerin artmasında oldukça etkili bir şahıs olmuştur. 4 Eylül 1936 yılında Romanya ile imzalanan *Dobruca'daki Türk Halkın Göçünü Düzenleyen Sözleşme* (Göç Mukavelemesi) ile hem göçler artış göstermiş hem de güvence altına alınmıştır (Duman, 2008: 134). Bu tarihten sonra Romanya'dan Türkiye'ye göçler bu sözleşme dahilinde gerçekleşmiştir. Ancak Romanya'dan Türkiye'ye resmi yollar dışında gelen göçler de olmuştur (Uzman, 2018: 138).

1935 yılında 28.557 ve 1936 yılındaysa 20.114 Müslüman Romanya'dan Türkiye'ye göç etmiştir (Geray, 1962: Ek tablo 2). 1934-1936 yılları arasında toplamda 57.926 Müslüman göç etmiştir (Uzman, 2018: 130). 1937 yılında toplamda 13.110 Müslüman Türkiye'ye göç etmiştir (Geray, 1962: Ek tablo 2). 1938 yılında ise Romanya'dan Türkiye'ye 12.000 Müslümanın göç etmesi kararlaştırılmıştır (Uzman, 2018: 139). Ancak bu yıl içerisinde toplamda 8.832 kişi göç etmiştir. Romanya'dan Türkiye'ye 1923-1938 yılları arasında 113.720 Müslüman göç etmiştir. Böylece, Romanya'dan Türkiye'ye göçler en çok 1934-1938 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1935-1940 yılları arasında ise Dobruca'dan Türkiye'ye toplamda 70.192 Müslüman göç etmiştir (Geray, 1962: Ek tablo 2). Romanya'da yaşayan Türk ve Tatarların çoğunluğu İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'ye göç etmiştir (Kirişçi, 1999: 114). İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi Türkiye'de son derece hissedilmesi sebebiyle bu dönemde Romanya'dan Türkiye'ye yönelik göç talepleri kabul etmemiştir (Uzman, 2018: 141). İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi sonrasındaysa Romanya'dan Türkiye'ye Müslüman göçleri diğer Balkan ülkelerine nazaran düşük bir oranda olsa da devam etmiştir (Kirişçi, 1999: 114).

1938 yılında Romanya vatandaşı olan gayr-i Müslim kişilerin iltica talepleri reddedilirken, Müslüman olan kişilerin iltica talepleri kabul edilmiştir. İltica talebi reddedilen gayr-i Müslimler arasında Yahudiler ve Gagauz Türkleri de vardır (Uzman, 2018: 139). Bu dönemde Türk yetkililer nezdinde Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç etme konusu gündeme gelmiştir. Gagauz Türklerinin Türkiye'ye getirilme teklifine

dönemin Madrid Elçisi Tevfik Kâmil Koperler şiddetle karşı çıkmıştır. Gagauzların Türkiye'ye getirilmesi halinde Türkiye'de Nüfus Mübadelesi ile sağlanan milli birliğin Ortodoks bir grubun getirilmesiyle tekrardan bozulacağını üzerinde ısrarla durmuştur (Duman, 2008: 37). Koperler'in milli birlikten kastının din birliği olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Koperler'in önerisi dikkate alınarak Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göçüne izin verilmemesi ve ülkede kurulan milli birliğin bozulmasının istenmemesi, Türkiye'nin göç politikalarında dinin önemli bir belirleyici etken olduğunu göstermektedir. Gagauz Türklerinin göçü mevzusu ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Romanya'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketinin gerçekleştiği süreçte iki devlet arasında iletişim devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye ile Romanya arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Göç sürecinde Türkiye Romanya ile hem Romanya'da yaşayan Türklerin konumlarını güçlendirmek hem de Romanya ile iyi ilişkiler geliştirmek için 1930 yılında *Mezarlıkların Muhafazasına Dair Anlaşma*, 1933 yılında *Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması* imzalamıştır. Bu anlaşmalar imzalanmış olmasına rağmen Romanya Devleti orada yaşayan Müslümanları göçe mecbur hale getiren politikalar uygulamıştır. Bu durum sonucu Romanya ile Türkiye arasında Müslümanların Türkiye'ye göçlerini resmi bir zemine oturtmak ve bir düzene bindirmek için göç eylem planı yapılarak sözleşme imzalanmıştır. 1936 yılında imzalanan Türkiye ve Romanya arasında *Dobruca'daki Türk Halkının Göçünü Düzenleyen Sözleşme* ile Müslüman olan Türk ve Romen halkının Türkiye'ye göç süreci planlanmıştır (Uzman, 2018: 77). Bu antlaşmada "Dobruca Müslüman Türk halkının" Türkiye'ye göçleri mevzu bahis olmuş ve antlaşma metninde Müslümanlardan bahsedilmesi ile Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç etmeleri engellenmiştir (Çağaptay, 2009: 133).

Görüldüğü üzere Romanya'dan Türkiye'ye göç edenler içerisinde diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi, sadece Türkler değil farklı etnik kimliğe sahip Müslümanlar da yer almıştır (Kirişçi, 1999: 114). Ancak etnik olarak Türk olan Gagauzların bu antlaşma ile Türkiye'ye göçlerinin engellenmesi Türkiye'nin göç politikalarında İslam'ın belirleyici bir ölçüt olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç

olarak Romanya'dan Türkiye'ye yönelik göçlerde göç edecek kişilerin, Balkanlardan gelen diğer göçlerde olduğu gibi, temelde Türk olmasına değil Müslüman olmasına bakılmıştır (Çağaptay, 2009: 133). Bu bağlamda Romanya'da 1930 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımına göre önemli sayıda Hristiyan Ortodoks Gagauz Türkü, Müslüman Türk ve Tatar bulunmasına karşın (Rothschild'dan aktaran Kirişçi, 1999: 114) 1930'lu yıllarda Romanya'dan Türkiye'ye sadece Müslüman olan Türk ve Tatarların göçlerine izin verilmiştir (Kirişçi, 1999: 114). Buna karşın Gagauz Ortodoks Türklerinin göçüne izin verilmemiştir (Çağaptay, 2009: 133).

Gagauz Türkleri içerisinde Türkiye'ye göç etmek isteyenler olmuştur ancak Türkiye Cumhuriyeti Gagauz Türklerinin bu taleplerini gayr-i Müslim (Hristiyan) olmaları sebebiyle reddetmiştir (Uzman, 2018: 143). Bu durum Türkiye'nin göç politikalarında ölçütün "etnisite" değil "din" olduğunu net bir şekilde göstermektedir. 1923-1950 yılları arasında Romanya'dan Türkiye'ye Müslümanların önemli çoğunluğu İkinci Dünya Savaşı öncesinde göç etmiştir. Türkiye siyasi ve ekonomik sebeplerle İkinci Dünya Savaşı süresince göç kabul etmemiş olsa da genel olarak göç kabul politikasına baktığımızda Müslümanların ülkeye göç etmesine izin verdiğini görmekteyiz. Dolayısıyla da Türkiye'nin 1923-1950 yılları arasında uyguladığı göç politikasında dinin çok önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Tablo 1.6.: 1923-1960 Yılları Arasında Romanya'dan Türkiye'ye Müslüman Göçleri

Yıllar	Göçmen Sayısı
1912-1913	440.000 ⁵
1923-1933	33.852
1934	16.072
1935	21.162

⁵ Yugoslavya, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan Makedonya ve Trakya göçleri de dahil edilmiştir.

1936	20.692
1937	13.110
1938	8.832
1939	3.375
1940	3.021
1941	712
1942	376
1943	75
1944	21
1945	5
1940-1945	4.201
1946	2
1947	12
1948	23
1949	6
1950	-
1946-1960	55

Kaynak: Geray, 1962: Ek Tablo 2; Baklacioğlu, 2010: 171-409.

1.2. Kafkasya ve Orta Asya Göçleri

Anadolu'ya göçler Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerde toprak kaybetmesiyle başlamıştır. Osmanlı'nın toprak kaybettiği bölgelerde yaşayan Müslümanlar, maruz kaldıkları baskı ve zulüm nedeniyle gönüllü veya zorunlu olarak Anadolu'ya göçe yönelmiştir (Çağaptay, 2009: 6). Bu bölgelerden gelen göçler Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu göçlerin büyük bir ayağını Balkanlar'dan sonra Orta Asya gibi bölgelerden gelen göçler oluşturmuştur (Yıldırım, 2016: 274; Aslan, 2020: 189). Kafkasya ve Orta Asya'dan Türkiye'ye göçlerin çoğunluğu 1950'li yıllardan itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. Bu başlık altındaysa 1923-1950 yılları arasında Orta Asya ve Kafkasya'dan (sınırlı sayıda da olsa) gerçekleşen göçlere ve Türkiye'nin bu göçlere karşı tutumuna yer vereceğiz.

Orta Asya'dan Türk etniğine sahip Müslümanlarla birlikte Gürcü, Lezgi, Çeçen, Çerkez ve Abaza etniğine sahip Müslümanlar da Anadolu'ya göç etmiştir (Çağaptay, 2009: 154). Bu Müslümanlar akademik kaynaklarda çoğunlukla Türk olarak atfedilmektedir. Balkanlar'da var olan Türklüğün çatı kimlik olarak kullanımı Orta Asya'dan gelen göçler için de akademik literatürde hâkim olan bir kullanımdır. Dolayısıyla, bu bölümde “Türk” terimi Orta Asya'da yaşayan tüm Müslümanları kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Balkanlar dışındaki bölgelerden Türkiye'ye “*Türk soyu ve kültürü*” kapsamında göçler Balkanlara nazaran sınırlı sayıda gerçekleşmiştir (Kirişçi, 1999: 114). Bu göç hareketinin bir kısmını Türkistan'dan (Orta Asya ve Kafkaslardan) gelen göçler oluşturmuştur. Bu bölgeden gelen göçleri ele almadan önce Türkistan teriminden ne anlaşılması gerektiği ve ne kastedildiği (her ne kadar çalışmamız için zorunlu olmasa da) açıklığa kavuşturulması gereken bir husus olduğu düşünülmüştür.

“Türkistan” Asya'da yer alan Türklerin yaşadıkları bölgelere nispetle kullanılmış bir terimdir. Türkistan, günümüzde Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bulunduğu ve Uygur Türklerinin yaşadığı Batı Türkistan ile Doğu Türkistan bölgelerini kapsamaktadır (<https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/12/02/turkistan-nedir-neresidir/>).

Türkistan terimi, Sovyet Rusya'nın etkisiyle kullanımını günümüzde büyük bir oranda yitirmiştir. Sovyet Rusya, Türkistan terimi yerine, bu bölgede yaşayan Türkleri Ruslaştırma politikasının bir ayağı olarak, Orta Asya ve Kazakistan terimlerini kullanmaya başlamıştır (Aslan, 2020: 174). Özellikle “Orta Asya” kelimesi günümüzde Türkistan bölgesini belirtmek için kabul görmesiyle birlikte yaygın bir kullanıma sahip olan bir terim haline gelmiştir (Kirişçi, 1999:115). Günümüz akademik çalışmalarında kabul gören bu kullanımı göz önünde bulundurduğumuzda Doğu Türkistan'dan gelen göçlerin Çin yönetimi altında olan Müslümanların göçlerini ve diğer göçlerin ise Sovyet Rusya'nın hakimiyeti altında olan bölgelerdeki Müslümanların göçlerini içerdiğini söyleyebiliriz.

1923-1950 yılları arasında Türkiye'ye yönelik göç hareketlerine bakıldığında Balkanlardan gelen göç oranı Orta Asya gibi diğer bölgelerden gelen göçlere nazaran fazla sayıdadır (Kirişçi, 1999: 114). Türkmenistan'dan gelen göçlerin Balkanlara nazaran düşük oranda gerçekleşmesinin birçok sebebi vardır. Bu sebepler arasında ilk olarak Sovyet Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin yaşanması akabinde uygulanan seyahat yasağı gösterilebilir. Seyahat yasasından dolayı Orta Asya'da yaşayan Türkler ile Türkiye arasında irtibat kesilme noktasına gelmiştir. Böylece Türkiye'ye göçler büyük oranda azalmıştır (Ünver, 2015:251).

Sovyet Rusya'dan düşük oranda göçlerin gerçekleşmesinde Türk yöneticilerin Sovyet Rusya'dan gelen göçmenlere casus gözü ile bakarak bu bölgeden göç kabul etmek istememeleri de etkili olmuştur (Çağaptay, 2009:154). Orta Asya'dan gelen göçlerin az olmasının bir diğer sebebiyse Türkiye'nin erken cumhuriyet döneminde ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi ve politik gerekçelerden dolayı Sovyet Birliği ile ilişki kurmaması gösterilebilir (Kirişçi, 1999: 115; Aslan, 2020: 178). Bu sebeple Sovyet Rusya'nın hakimiyeti altında yaşayan Türkler, Çerkezler ve Tatarlar ile Türkiye arasında neredeyse hiç bağlantı kurulmamıştır (Kirişçi, 1999: 115). Böylece bu bölgelerden Türkiye'ye çok fazla göç yaşanmamıştır. Orta Asya'dan göçlerin Balkanlara nazaran az olmasının bir diğer sebebiyse bu dönemde Türk yöneticilerinin çoğunluğunun Balkan asıllı olmalarıdır. Balkan asıllı Türk yöneticiler bu dönemde Orta Asya'dan göç kabul etmek istememişlerdir (Çağaptay, 2009: 154).

İkinci Dünya Savaşı ve savaş sonrasında Sovyet rejiminin Tatar Türklerini Kırım'dan ve Ahıska Türklerini ise Gürcistan'dan sürgün ederek Asya'nın iç kesimlerine sürmesi Orta Asya'dan Türkiye'ye az sayıda göçlerin gerçekleşmesinde etkili olan sebeplerden biridir. Sovyet Rusya'nın bu sürgünlerdeki amacı Türk topluluklarını Türkiye ile sınır olan bölgelerden uzaklaştırmaktı. Bu sürgünler sebebiyle Kırım üzerinden Türkiye'ye göçler son bulmuştur. Ancak sürgün edilenler içerisinde sürgün esnasında kaçmayı başarıp Türkiye'ye sığınan çok az sayıda Müslüman'ın da vardır (Ünver, 2015: 251). Sonuç olarak Sovyet rejimi altındaki bölgelerden Türkiye'ye yönelik Müslüman göçünün az olmasında hem Türkiye'nin etkisi hem de Sovyet Rusya'nın etkisi bulunmaktadır.

Sovyet Rusya'da 1900'lü yıllarda yaklaşık bir milyona yakın Türk yaşamaktaydı (Uzman, 2018: 163). 1917 yılında yaşanan Bolşevik İhtilali sonucu orada yaşayan Müslümanlar çok kötü şartlarda yaşamak zorunda kalmışlardır (Kara, 2021: 146). Müslümanlara karşı zulümler yapılmış, dini hayatlarını yaşamalarına izin verilmemiş, Türkiye ve Türkiye'deki akrabalarıyla iletişim içerisinde olanlar casuslukla suçlanarak hapse atılmış ve işkencelere maruz kalmışlardır. Sovyet Rusya tarafından Müslümanlar idam edilmiş, sürgün edilmiş ve göç etmeye zorlanmıştır (Uzman, 2018: 163; Kara, 2021: 145). İhtilal sonrasında Müslümanlar maruz kaldıkları bu zulüm, baskı ve en kötüsü de ölüm tehditlerinden dolayı Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye göç etmeye başlamışlardır. Bu göç hareketiyle Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye on binlerce Müslüman göçü gerçekleşmiştir (Uzman, 2018: 163).

İlerleyen süreçte Rusya'nın Türklere yönelik son derece sert tavrı daha da şiddetlenmiştir. Sovyet Rusya sınır bölgelerinde yaşayan Müslümanları ise Türkiye sınırına uzak düşecek şekilde iç bölgelere sürgün etmeye başlamıştır (Ünver, 2015: 246; Kara, 2021: 146). Sınır bölgelerde yaşayan Türkler arasında iç bölgelere göç etmek yerine Türkiye'ye göç edenler olmuştur (Uzman, 2018: 176). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye sadece Müslümanlarla birlikte Bolşevizm karşıtı olan Ruslar da (Beyaz Rus) Türkiye'ye iltica yolu ile göç etmiştir (Yücel, 2010:

156; Uzman, 2018: 163). Müslüman olmadıkları halde yaşamlarının tehlike altında olması sebebiyle Türkiye'nin bu kişileri mülteci olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz. 1927 yılı ve devamındaki yıllarda Rusya'dan Türkiye'ye göç eden kişilerin sayısında fark edilir oranda azalma olmuştur. Rusya'nın göçlere engel olmak için uyguladığı politikalar bu azalmanın en önemli sebebidir (Uzman, 2018: 189).

Göçlerin azalmasının bir diğer önemli sebebi ise Türkiye'nin Orta Asya'da Türk nüfusunu devam ettirebilmek için bu bölgeden göç kabul etmemeye yönelik uyguladığı dış politikadır. Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye yönelik gerçekleşen göçler karşısında Türkiye Kafkaslardaki Türk varlığının son bulmasını engelleme amaçlı bir politika gütmüştür. Buna rağmen Rusya bu göçlerin Türkiye tarafından desteklendiğini iddia etmiştir. Bu iddia sonucu Türkiye, Sovyet Rusya'dan gelen göçmenlerin iadesini gerçekleştirdiği gibi gelmek isteyenlere de Türkiye'nin bu göçlere karşı olduğunu iletme kararı almıştır⁶. Türkiye, buna rağmen Sovyet Rusya'nın baskı ve zulmü karşısında tek kurtuluş yolu olarak Türkiye'ye sığınmayı gören Müslümanları da muhacir olarak kabul etmiştir. Bu doğrultuda 1937 yılında İcra Vekilleri Heyeti, Sovyet Rusya'dan dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak Türkiye'ye sığınma talebinin kabul edilmemesi ancak gayr-i resmi yollarla gelen ve gitmemeye direnen kişilerin geri çevrilmemesine karar vermiştir. Bu yolla gelen Müslümanlar muhacir olarak kabul edilip vatandaşlığa alınmıştır (Uzman, 2018:172-174).

Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye göçler gerek siyasi koşullar nedeniyle gerekse de Rusya'nın kitlesel göçlere izin vermemesinden dolayı genel olarak bireysel bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak bireysel göçlerin yanında pek fazla olmamakla birlikte grup göçleri de gerçekleştiği bilinmektedir. 1938 yılında Ahılkelek'ten 69 ve 108 Rus etniğine sahip Müslüman Gürcü'nün Türkiye'ye iltica ederek Türk vatandaşlığına alınması grup halinde gerçekleşen göçlere örnek gösterilebilir. 1942 yılında 47 Rus

⁶ Türkiye'nin bu kararı alması orada yaşayan Türklerin akıbetini düşünmesiyle ilişkilidir.

uyruklu kişi ve 1945 yılında ise 6 aile Türkiye'ye iltica talebinde bulunmuşlardır. Bu kişilerin talepleri kabul edilerek onlara Türk vatandaşlığı verilmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti Rus asıllı olup sonradan Müslüman olan kişilerin de Türkiye'ye göçüne izin vermiştir. Aynı zamanda bu kişileri muhacir olarak kabul edip onlara Türk vatandaşlığı vermiştir (Uzman, 2018:170-179). Türkiye'nin göç politikasında dinin etkisini Orta Asya'dan gelen göçlerde de görmekteyiz.

1900'lü yıllarda Sovyet Rusya yönetimi altında olan Batum ve Ahıska'nın nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. Batum'un Rus yönetimi altında olan Gürcistan'a verilmesi Kars Antlaşması ile kararlaştırılmıştır. Türkiye, Moskova ve Kars Antlaşması neticesinde göç etmeyerek Batum'da kalma kararı veren Müslümanlardan yardımını kesmemiştir. Türkiye ile bu Müslümanlar arasındaki maddi ve manevi ilişki devam etmiş ve bu ilişki Büyük Taarruz esnasında somut bir şekilde ortaya konulmuştur. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra ise *Muhacir Nizamnamesi*'ne göre Batum'dan Müslümanların Türkiye'ye göçlerine izin verilmiştir. Batum'dan gelen kişilere vatandaşlık verilmesi ise Moskova ve Kars Antlaşması'ndan önce ya da sonra gelenlerde farklı şekilde ilerlemiştir. Moskova ve Kars Antlaşmasından önce gelenlere Türkiye'de 5 yıldır yaşıyor olma şartını sağlamalarına göre vatandaşlık verilmiştir. Sonra gelenlere vatandaşlık verilmesi ise Vatandaşlık Kanunu gereğince gerçekleşmiştir (Aslan, 2020: 95-102). Görüldüğü üzere, Türkiye artık farklı ülke vatandaşı olan Müslümanlarla ilişkisini kesmediği gibi bu kişilerin göçlerine yönelik de müspet bir tutum sergilemiştir.

Türkiye, Sovyet baskısından kaçarak sığınma talebinde bulunan Gürcü, Rus, Ermeni, Çingene gibi farklı etniğe ve dine sahip, sayıları az da olsa gelen kişileri güvenlik soruşturması denebilecek bir incelemeden geçirdikten sonra ülkeye kabul etmiştir. Farklı dine sahip olan kişilerin iltica taleplerini kabul edip onları yerleştirdikten sonra da takipte kalmış ve sorun çıkaranları sınırdaşı etmiştir (Uzman, 2018: 168). Ancak Türkiye Cumhuriyeti, genel olarak gayr-i Müslimlerin Türkiye'ye göç talebine olumsuz yanıt vermiştir. Gayr-i Müslimlerin ülkeye kabulü istisnai olarak gerçekleşen bir durum olmuştur. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti ülkede gayr-i Müslim nüfus istememektedir. Türkiye, Orta Asya'dan göç etmek isteyen gayr-i Müslimlere

daha sert bir tavır takınmıştır. Bunun sebebi, Türkiye’de Orta Asya’dan gelen/gelmek isteyen Müslümanlara bile casus olarak bakılırken gayr-i Müslimlere bakış açısının daha da şüpheli olmasından dolayıdır (Çağaptay, 2009: 156).

Türkiye 1924 yılında İcra Vekaletince çıkarılan kararname ile Gürcü ve Azerbaycan Türklerine iskân sınırlaması yaparak, o yılların gerektirdiği şartlar gereğince göçlerini kabul edeceğini ancak Bolşevik taraftarı olmaları riskine dayanarak Rusların sığınma taleplerini kabul etmeyeceğini ilan etmiştir (Uzman, 2018: 165). Türkiye’nin, insani şartlar gereğince farklı dinden olan grupların sığınma taleplerini kabul ettiği zamanlar olmuştur. Ancak herhangi bir güvenlik riski neticesinde gayr-i Müslimlerin göçlerini hemen yasaklamışken, Müslüman göçmenlerin güvenlik riski taşıma ihtimaline rağmen doğrudan onların göçlerini engellemeye yönelik bir yasaklamaya gitmemiştir. Bu durum Türkiye’nin göç politikasında dinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Sovyet Rusya’dan Türkiye’ye 1933 yılında yaklaşık 2.233 aile, toplamda ise 9.316 kişinin göçü gerçekleşmiştir. 1934-1937 yılları arasındaysa Rusya’dan Türkiye’ye toplam (244 hane) 683 kişi iltica etmiştir. Ancak Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na yakın yıllarda iltica politikasında değişikliğe giderek Sovyet Rusya’dan iltica etme talebinde bulunanlar arasında sadece Müslümanların taleplerini kabul ederek diğerlerini Sovyet Rusya’ya iade etmiştir (Uzman, 2018: 168-172). İkinci Dünya Savaşı’na katılmayarak denge politikası izleyen Türkiye bu politika gereğince Sovyet Rusya’nın yönetimi altında olan Müslümanlarla gerek doğrudan gerekse de dolaylı yollarla hiçbir şekilde ilişki kur(a)mamıştır (Kirişçi, 1999: 115). İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’yı destekleyen Kafkasya ve Orta Asya halkı içerisinde esir edilmiş Türkler, Almanya’nın savaşı kaybetmesi sonucu Sovyet Rusya’ya teslim edilmek zorunda kalmıştır. Türkiye, Sovyet Rusya’ya sığınan Türklerin akıbetinin ne olacağını biliyor olmasına rağmen Türk askerlerle ilgili herhangi bir girişimde bulunmamıştır (Aslan, 2020: 178).

Bu dönemde (1945’li yıllarda) Türkiye’de, Orta Asya Türkleriyle ilgili pan-türkçü herhangi bir eylem yapılması dahi yasaklanmıştır (Durgun, 2014: 80; Aslan,

2020:179). Dönemin siyasi şartları nedeniyle Türkiye'nin Orta Asya'dan göç kabul etmesi ya da burada yaşayan Müslümanların durumları ile ilgilenmesi sadece bu Müslümanları ilgilendiren bir durum olmamıştır. İki ülke arasında bir krizin çıkma tehlikesinin bulunması nedeniyle Türkiye bu dönemde Orta Asya'dan resmi yollarla göç kabul etmede çekimser davranmıştır. Türk yetkililer, Balkanlar'dan göçlerin gelmesini teşvik etmesine rağmen, siyasi şartların etkisiyle Orta Asya için böyle bir teşvikte bulunmamıştır (Durgun, 2014: 80). Bu durum göç politikasında birçok etkenin etkili olduğunu göstermektedir.

Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketi içerisinde Kırım'dan gelen göçler de yer almaktadır. Kırım'dan Anadolu'ya göçler Osmanlı döneminde ilk başta ferdî olarak başlayıp Birinci Dünya Savaşı esnasında kitlesel olarak devam etmiştir. Kırım'ın Bolşevik ve anti Bolşevikler arasında el değiştirmesi sebebiyle yaşanan olaylar sonucu imkân bulan Kırım Tatarları Anadolu'ya göç etmiştir (Kırımlı, 2021: 52). Kırım'dan Türkiye'ye yönelik gerçekleşen Tatar göçlerini Sovyet Rusya'nın "*Kırım Tatarsız bir Kırım*" siyaseti önemli ölçüde arttırmıştır. Bu siyaset sebebiyle gerçekleşen bu göçler "1930 göçleri" olarak adlandırılmıştır (Altan, 2007: 9).

Sovyet Rusya'da çıkan kıtlık tüm Rus topraklarına etkisini gösterdiği gibi Kırım'da da etkisini göstermiştir. Bu kıtlık sebebiyle açlıktan ölme noktasına gelen 10.000 Kırım Müslümanı bulabildikleri her türlü taşıtla Türkiye'ye göç etmiştir. Kırım'da tam olarak Sovyet hâkimiyeti kurulmasıyla birlikte Kırım'ın hem Türkiye ile hem de diğer ülkelerle iletişimi kesilmiştir. Yaklaşık 5 ila 10 bin arasında Kırım Tatarı ise 1930 yılında Stalin'in Türk pasaportu olanları sınırdaşı etmesiyle Türkiye'ye göç etmiştir (Kırımlı, 2021: 47-54).

Türklerin Kırım'dan sürülmesinin ardında tarihi bir arka plan bulunmaktadır. Bu arka plan, Rusya'nın resmi olarak 1783 yılında Kırım'ı ilhak etmesiyle birlikte Kırım'ı Altınorda İmparatorluğunun mirasçıları olarak gördükleri Kırımlı Tatarlardan temizleme eylem planıdır. Rusya'nın bu siyasetinin devamında ise Müslümanların yerine yerleştirebildikleri kadar Rus'u yeterli olmazsa da diğer Hristiyanları

yerleştirme planı vardı (Kırımlı, 2021: 47-54). 1930'lu yıllarda Kırım'dan Tatarların sürgün edilmesi ya da sınır dışı edilmesi de bu arka plana dayanılarak gerçekleşmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'da görev yaptıkları esnada Almanlara esir düşen Kırım Türkleri savaş bittikten sonra 1940 yılında mülteci kamplarından Sovyet Rusya'ya teslim edilmekten kurtularak Türkiye'ye göç etmişlerdir. 1944 yılına gelindiğinde ise Sovyet Rusya, Kırım Tatarlarının tamamını Orta Asya ve Urallara zorunlu olarak göç ettirmiştir. Böylece Kırım Tatarlarının Kırım üzerinden Türkiye'ye göçleri tamamen son bulmuştur. Ancak 1944 sonrasında Kırım Tatarlarının (az sayıda da olsa) sürüldükleri yerlerden Türkiye'ye göçleri günümüze kadar devam etmiştir. Kırım Türklerinin Türkiye'de toplamda yaklaşık kaç kişi olduğu ve Türkiye'ye göç ettikten sonraki durumlarını ayrıntılı olarak görebileceğimiz net çalışmalar bulunmadığı ve göçlerle ilgili birçok verinin de yok olduğu eklenmesi gereken önemli bir husustur (Kırımlı, 2021: 48-55). Netice olarak Türkiye, Kırım'dan ve sürüldükleri bölgelerden gelen Kırımlı Müslümanların göçlerini kabul etmiştir. Sovyet Rusya'nın engelleyici uygulamalarına rağmen bir şekilde Türkiye'ye göç etmeyi başaran Kırımlı Müslümanlara kapılarını açık tutmuştur.

1923-1950 yılları arasında Türkiye'ye Özbek göçleri de yaşanmıştır. Özbeklerin Türkiye'ye göçleri doğrudan değil dolaylı olarak gerçekleşmiştir. İlk başta Orta Asya'dan farklı ülkelere göç eden Özbekler daha sonra bu ülkelerden Türkiye'ye göç etmişlerdir. Başlangıçta Almanya'ya göç eden 100 Özbek'in 1948 sonrasında Türkiye'ye göç etmeye başlaması bu göçlerin ilk örneğini oluşturmuştur (Bentzin, 2010: 282). Türkiye'ye Özbek göçlerinin önemli bir kısmı 1950 sonrasında gerçekleşmiştir. 1923-1950 yılları arasında Türkiye'ye, Azerbaycan topraklarından da sınırlı sayıda göç gerçekleşmiştir (Ünver, 2015: 245). Orta Asya'nın farklı bölgelerinden Türkiye'ye göçlerin önemli çoğunluğu 1950'li yıllar ve sonrasında gerçekleşmiştir. Bu bölgeden göçler, günümüzde de halen genel olarak bireysel bir şekilde devam etmektedir.

Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye yönelik göçler, 1949 yılı öncesine kadar genel olarak bireysel bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu bölgeden göçler, 1949 yılında Çin'in

Sincan'ı işgal etme ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte kitlesel olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Bu göçler Türkiye'ye yönelmeden önce kimi zaman iç göç, kimi zaman başka bir ülkeye göç şeklinde gerçekleşmiş ve son durak olarak Türkiye'de son bulmuştur. Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye yönelik ilk göç dalgası ise 1952 yılında çoğunluğunu Kazakların oluşturduğu ortalama 1.850 civarı kişinin göçü ile gerçekleşmiştir. Türkiye bu göçmenlerin yol giderlerini ve seyahat masraflarını karşılamış ve bu kişileri “iskanlı göçmen” olarak Kayseri, Niğde ve Aksaray'da iskân etmiştir (Wilkoszewski, 2010: 262- 264).

Türkiye 1940'lı yıllarda Sovyet Rusya'dan kendisine sığınan siyasi ve askeri mültecilerin iltica taleplerini kabul ederek bu kişileri vatandaşlığa almıştır (Uzman, 2018: 179). Sovyet ordusunda çok fazla Müslüman asker olmasından dolayı Türkiye Sovyet Rusya'dan askeri iltica taleplerini kabul etmiştir (Köse, 2016: 156). Türkiye içlerinde casus olma riskine karşıysa askeri mültecilerin iltica taleplerini gerekli soruşturma yaptıktan sonra kabul etmiştir (Uzman, 2018: 180). Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye yönelik siyasi ve askeri iltica taleplerini genel olarak kabul etmiştir. Ancak Türkiye bu kişilerin Sovyet Rusya tarafından iade taleplerine ise olumsuz yanıt vererek onları Sovyet Rusya'ya teslim etmemiştir (Köse, 2016: 162). Ancak, 1945 yılında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye iltica eden askerlerle ilgili harekete geçerek iadelerini istemesiyle Sovyet Rusya'ya iade edilen askeri mülteciler olmuştur (Köse, 2016: 162; Uzman, 2018: 181). Bu iade aslında Rus etnikli kişilerin iadesi olmamış aksine Türk etniğine sahip Rus uyruklu Müslümanlardan oluşan bir iade olmuştur. Üstelik Rusya'da akıbetlerinin ekseriyetle ölüm olduğu açıkça bilinmesine rağmen bu kişiler iade edilmiştir (Köse, 2016: 153). Bu durum Türk siyasetinde ve kamuoyunda Türkiye tarihi için elim bir olay olarak bahsedilmektedir (Uzman, 2018: 185-188).

Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya Müslümanları iade etmesi siyasi gerekçelerden dolayı olmuştur. Yani Türkiye, Sovyet Rusya ile karşı karşıya gelmek istememesinden dolayı Rus vatandaşı olan Türkleri, onların öldürüleceğini bilmesine rağmen, Rusya'ya teslim etmiştir. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslardan göç kabul etmeme taraftarı olmasına sebep olan siyasi gerekçe “Türk soyundan ve Türk Kültürüne bağlı” şartından daha önemli bir etken olmuştur. Bu durum bize Türkiye'nin göç

politikasında dinin başat rol oynaması yanında siyaset ve ekonomi gibi faktörlerin de göç politikasında önemli etkisinin olduğunu göstermektedir. Ancak gayr-i resmi göç kabulleri ise mümkün mertebede Müslümanların göç taleplerini kabul etmeye yönelik politik bir duruş olduğunu göstermektedir. Türkiye’de 1923-1950 yılları arasında yaşanan göçlere bakıldığında Türkiye’nin göç politikasının şekillenmesinde diğer faktörlerin de etkili olduğunu ancak bunların yanı sıra dinin başat rol oynadığını görmekteyiz.

Türkiye, erken Cumhuriyet döneminde Orta Asya ve Kafkaslardan gelen göçlere karşı Balkanlara nazaran daha çekimser bir politika benimsemiştir (Çağaptay, 2009: 156). Bu dönemde Türkiye’nin komünizm karşıtı politikası sebebiyle Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler kurulamamıştır (Kirişçi, 1999: 115; Aslan, 2020: 178-179). Bu durum Sovyet Rusya yönetimi altında olan bölgelerden düşük oranda göç gerçekleşmesine etki eden bir faktör olmuştur. Ancak Türkiye, siyasi sebeplerden dolayı resmi yollardan göç kabul etmediği zamanlarda gayr-i resmi yollarla gelen Müslüman göçlerini kabul etmiştir (Uzman, 2018: 174). Sovyet Rusya’dan gelen göçler de “*Türk olan veya Türk Kültürüne bağlı*” kişilerin göçlerine izin verilerek kişilerin Türklükle bağlantılarına göre farklı bölgelere iskân edilmeleri yönünde bir politika benimsenmiştir. Ancak “*Türk olan veya Türk Kültürüne bağlı*” şartına uymayan kişilerin göçlerine genel göç politikası kapsamında izin verilmemiştir (Çağaptay, 2009: 255).

Bu dönemde yapılan anlaşmalar gereğince Sovyet Rusya yönetimi altındaki bölgelerden gelmek isteyen Türklerin talepleri olumlu karşılanarak göç işlemlerinde onlara yardımcı olunmuştur. Kars ve Moskova antlaşmaları sonucunda Türkiye’ye gelmek isteyen Müslümanların nakli Türkiye için önemli bir vazife olarak görülmüştür. Bu vazife ile ilgilenilmesi için özel olarak görevlendirmeler yapılmıştır (Aslan, 2020: 102). Bu gibi durumlar dışında ise Sovyet Rusya genel olarak göçe izin vermemiştir. Türkiye buna rağmen Türklerin son derece zor durumda kalması neticesinde Sovyet yönetimi altında olan bölgelerden göç kabul etmiştir. Sovyetlerde Türklere karşı yapılan bu zulümler karşısında, Türklerin Türkiye’ye göçlerinin kabul

edileceğine dair 27 Mart 1923 tarihinde 2373 sayılı kararname yayınlanmıştır (Uzman, 2018: 163).

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslardan gelen göçmenlere karşı uygulamaları Balkanlardan gelen göçmenlere nispeten çok daha farklı olmuştur. Orta Asya ve Kafkaslardan gelen göçmenlere sıkı bir tatbikat ve güvenlik soruşturması yapılmış ama Balkanlardan gelen göçmenlere yapılmamıştır. Bununla birlikte Balkanlardan gelen göçmenlerin aksine Orta Asya'dan gelen göçmenlere vatandaşlık, kişilerin bizzat başvurması şartı sonrasında sıkı tatbikatlar sonucu verilmiştir (Uzman, 2018: 170). Genel olarak bakıldığında gayr-i Müslimlerin sığınma talepleri kabul edilmemiştir (Çağaptay, 2009: 156). Yabancı kategorisinde ülkeye iltica etmiş olan ve uzun süredir yerleştirildiği yerde ikamet etmekte bulunan gayr-i Müslimlerin ise vatandaşlığa başvuru yapmaları bizzat Türkiye Cumhuriyeti tarafından talep edilmiştir. Orta Asya'dan yapılan iltica talepleri soruşturma neticesinde gerçekleştirilmiş; farklı çıkarlar için, mecburi olmayarak keyfi bir şekilde veya ajan olarak geldiği anlaşılan kişilerin sığınma talepleri kabul edilmemiştir (Uzman, 2018: 170-176). Orta Asya'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketinde can güvenliği tehdit altında olan gayr-i Müslimlerin talepleri incelemeler neticesinde kabul ya da reddedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin gayr-i Müslimlerin sığınma taleplerini kabul etmesi ise insanî görev gereğince olduğunu söyleyebiliriz.

Türk dünyasından Türkiye'ye yaşanan göçlerin Balkanlara nazaran az olmasında Sovyet Rusya ile Türkiye arasında yaşanan siyasi olaylar etkili olduğunu görmekteyiz. Ancak genel anlamda baktığımızda ise Türkiye farklı etnisiteye sahip Müslümanların Balkanlardan göçlerini desteklemesine karşın Orta Asya'dan yani etnisite olarak Türk olanların fazla olduğu bu bölgeden göçlerin gerçekleşmesine yönelik bir teşvikte bulunmayarak bu göçlere karşı çekimser davranmıştır. Sonuç olarak etnisite bakımından çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Orta Asya'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı toplamda göç edenler içerisinde %2'lik bir kısmı oluşturmuştur (Durgun, 2014: 154). Bu durum Türkiye'nin ulus-devlet projesi ile etnisite arasında sıkı bir bağ olmadığını göstermektedir. Balkan göçlerine baktığımız

da ise birçok farklı etnisiteye sahip Balkan göçlerinde dinin belirleyici unsur olduğunu görmekteyiz.

Türkiye'nin 1923-1950 yılları arasında uyguladığı göç politikalarına bakıldığında hem Balkanlar'da hem de Orta Asya'da zor durumda olan Müslümanlara yönelik bir nevi açık kapı politikası uyguladığını söyleyebiliriz. Bu bölgelerden Müslümanların göçlerini siyasi sebepler dışında genel anlamda engellemediğini görmekteyiz. Can güvenliği tehlike altında olan gayr-i Müslimlerin Türkiye'ye sığınma taleplerine karşı istisnai olarak müspet yanıt vermiştir. Ancak en ufak güvenlik riski karşısında, zor durumda olan gayr-i Müslimlerin göç taleplerini reddetmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin göç politikalarında dinin oldukça etkili bir faktör olduğunu görmekteyiz. Göç politikalarının belirlenmesinde özellikle Orta Asya ve Kafkaslardan gelen göçlerde din dışında siyasi ve ekonomi gibi farklı faktörler de etkili olmuştur. Ancak siyasi sebeplerden dolayı resmi yollarla Türkiye'ye girmesine izin verilmeyen Müslümanların gayr-i resmi yollarla Türkiye'ye geldikleri olmuştur. Türkiye kendisine sığınan bu Müslümanları geri çevirmemiştir. Bu durum Türkiye'nin göç politikalarında birçok faktörün etkili olmasının yanı sıra dinin başat bir rol oynadığını göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin (tek parti yönetimi) Osmanlı Müslümanlarını Türk olarak görmesi göç politikalarında farklı etniğe sahip Müslümanların ülkeye göçlerine imkân sağlamıştır (Çağaptay, 2009: 251). Türkiye, erken dönem Cumhuriyet yıllarında Türk etniğine sahip Müslümanların ve başka etniğe sahip Müslüman kişilerin ülkeye göç etmesine izin vermiştir. Türkiye, ülkeden dışarıya göç edecek kişilerden Ermeni, Rum, Yahudi gibi gayr-i Müslim kimlikli olanların göç etmesine izin vermiştir (Ateş, 2019: 226). Gayr-i Müslimlerin göç taleplerini kabul etmemiştir (Çağaptay, 2009: 156). Osmanlı millet sistemi neticesinde din, gayr-i Müslimler ile Müslümanlar arasında etnik-ulusal bir ayrıma neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti göç politikalarıyla bu etnik-ulusal ayrımı korumaya ve devam ettirmeye çalışmıştır (a.g.e., s. 253).

İKİNCİ BÖLÜM

GAYR-İ MÜSLİM GÖÇLERİ

Türkiye Cumhuriyeti özellikle tek partili dönemde ulus-devlet temelli bir göç politikası benimsemiştir (Keskin, 2015: 45). Bu kapsamda Müslümanlardan oluşan homojen bir ülke inşa etmek istenmiştir. Bu sebeple gayr-i Müslimlerin ülkeye göçlerine izin verilmemiş ve ülkedeki gayr-i Müslimlerin ülkeden göç etmeleri de istenmiştir. Gerek dönemin siyasi şartları gerekse de ekonomik şartlarından dolayı, özellikle de Türk yöneticilerinin gayr-i Müslimlere yönelik uyguladıkları politikalar nedeniyle Türkiye’de yaşayan gayr-i Müslimlerin büyük bir kısmı 1923-1950 yılları arasında Türkiye’den göç etmiştir.

1923-1950 yılları arasında gerçekleşen göçlerin hemen hemen hepsi ulus-devlet inşa planı kapsamında gerçekleşmiştir. Bu kapsamda 1923 yılında yapılan Nüfus Mübadele Anlaşması ile Türkiye’den Yunanistan’a yaklaşık 1.200.000 Rum göçü gerçekleşmiştir. Bu göçlerle etnik olarak Türk olan Karamanlı Ortodokslar da Yunanistan’a göç etmiştir. Bu göçlerden sonra Türkiye 1948 yılına kadar dışarı kitlesel bir göç vermemiştir. İsrail’in kurulması ile 1948-1950 yılları arasında İsrail’e yönelik kitlesel Yahudi göçü gerçekleşmiştir (Tekeli, 2008: 161). II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye’ye geçici olarak sığınan Yahudiler sonrasında Filistin’e ve daha sonra İsrail’e yerleşmek için Türkiye’den göç etmişlerdir (Kirişçi, 1999: 116). 1923’ten itibaren Türkiye’den başka ülkelere göç eden bir diğer grup ise Süryaniler olmuştur. Süryanilerin Türkiye’den göç etmesinde etkili olan devlet politikası bizlere Türkiye’nin gayr-i Müslimlere yönelik bakış açısını yansıttığı gibi, aynı zamanda göç politikasının şekillenmesinde dinin ne kadar etkili olduğunu da göstermektedir.

Türkiye ülkede gündeme gelen veya gerçekleşen göçlerde Müslümanlarla gayr-i Müslimlere aynı muamelede bulunmamıştır. Türk yetkililerin gayr-i Müslimlere bakış açısı ülkede vatandaşlarla ilgili birçok politikaya da yansımıştır. Türkiye’nin göç politikalarında da gayr-i Müslimlerle Müslümanlara farklı muamelede bulunulmuştur.

Bu da Türkiye'nin özellikle tek partili dönemde göç politikasıyla din arasında sıkı ilişki olduğu ortaya koymaktadır. Bu ilişki Türkiye'de gerçekleşen gayr-i Müslim göçleri üzerinden inceleyerek ortaya konulacaktır. Bu bölümde ilk olarak nüfus mübadelesi ile Yunanistan'a gerçekleşen Rum göçleri, akabinde yine nüfus mübadelesi kapsamında göç eden Karamanlı Ortodoks Türklerinin göçleri ve bu göçlerde Türkiye'nin tavrı ele alınacaktır. Daha sonra Romanya'dan Türkiye'ye göç etmek isteyen Gagauz Türkleri ve Türkiye'nin Gagauz Türklerine yönelik bakış açısı incelenecektir. Bu konulardan sonraysa diğer göçlere nazaran sayıca az (800) Yahudi'nin Türkiye'ye sığınma taleplerinin kabul edilmesini ele alınacaktır. Akabinde Türk yetkililerin gayr-i Müslimlere bakış açısını net bir şekilde görebileceğimiz Trakya Olaylarına ve Trakya Olaylarının etkisiyle gerçekleşen Yahudi göçleri incelenecektir. Daha sonra genel olarak Türkiye'den Filistin'e gerçekleşen Yahudi göçleri ve Avrupa Yahudilerinin Türkiye'ye göç teşebbüsü incelenecektir. Bu bölümde son olarak ise Anadolu topraklarının yüzyıllardır sakinlerinden olan Süryanilerin Türkiye'den göçlerine yer verilecektir.

2.1. Rum Göçleri

Türkiye'de tek partili dönemde en önemli göç hareketi Türk-Rum mübadelesidir. Kurtuluş Savaşı esnasında ve sonrasında Türkiye'den Yunanistan'a Rum göçleri gerçekleşmeye başlamıştır. İki ülke nüfus mübadele anlaşmasıyla karşılıklı göç hareketliliği yaşamıştır. Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te Nüfus Mübadele anlaşması imzalanmıştır (Meray, 1993; Tekeli, 2008: 158). Nüfus Mübadele anlaşmasının birinci maddesi: *“Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girişilecektir”* (<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/>). Bu maddeyle mübadeleye dahil olacak kişiler etnik ve kültürel farklılıklardan ziyade dini kimliklerine göre tespit edilmiş ve mübadelenin zorunlu olarak gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Goularas, 2012: 130; Meray, 1993: 336). Bu maddenin Türkiye'nin

bu tarihten sonraki göç politikalarını belirlemesinde referans noktası olduğunu söylenebilir. Mübadelenin zorunlu tutulma kararı göç sürecini hızlandırmıştır. Böylece Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesine bağlı olarak yapılan göçler 1926 yılına kadar devam etmiştir (Tekeli, 2008: 160; Goularas, 2012: 130).

Nüfus Mübadele Anlaşması'nda mübadele dışı tutulan bölgeler de olmuştur. Bu kapsamda anlaşmada yer alan “*mübadele: İstanbul'da oturan Rumlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır*” (<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/>) maddesi ile Batı Trakya ve İstanbul'un mübadele dışı tutulmasına karar verilmiştir. Türkiye nüfus mübadelesini gayr-i Müslimleri Türkiye topraklarından uzaklaştırarak, ülkede Müslümanlardan oluşan dini bakımdan homojen bir nüfus oluşturma politikasını uygulamak amacıyla gerçekleştirmiştir (Yalçın, 2004: 108). Nüfus mübadele anlaşmasıyla “*Türkiye arazisinde mümkün Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaasıyla Yunan arazisinde sakin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaası*” (İskân Tarihçesi, 1932: 8) olan kişilerin zorunlu göçüne karar verilmesi hem Türkiye hem de Yunanistan için dini kimliğin göç politika ve uygulamasında ölçüt unsur olduğunu göstermektedir (Çağaptay, 2009: 133).

Ulus-devlet inşa sürecinde olan iki ülke de dini bakımından türdeş bir nüfusa sahip olma motivasyonu ile nüfus mübadelesiyle dini bakımdan homojen, etnik bakımdan kozmopolit bir nüfusun oluşumunu desteklemiştir (Macar, 2015: 185). Yunanistan'la Türk toprakları arasında mübadele öncesinde önemli ölçüde nüfus değişimi gerçekleşmiş ve mübadele ile geride kalan az bir nüfus yani 186.189 bin gayr-i Müslim Yunanistan'a göç etmiştir (Aktar, 2001: 35; Çağaptay, 2009: 21; Ağanoğlu, 2012: 307). Mübadele öncesi ve mübadele sonrasında Yunanistan'a göç eden Rumların yaklaşık sayısıysa 1.200.000-1.300.000 arasındadır (Arı, 1995: 177; Ağanoğlu, 2012: 330).

Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesinin amacı gayr-i Müslimleri Türkiye topraklarından uzaklaştırarak, ülkede Müslümanlardan oluşan dini bakımdan homojen bir nüfus oluşturma politikasını gerçekleştirmektir (Yalçın, 2004: 108). Mübadil olacak

kişilerin dini inançlarına göre belirlenmesi sebebiyle, yüzyıllardır Anadolu topraklarında yaşayan Rum-Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olan Karamanlı Türkler de mübadeleye dahil edilmiştir (Çağaptay, 2009: 133; Erder, 2014b: 101). Böylece Yunanistan'la yapılan zorunlu nüfus mübadelesi gereğince Müslüman ve Ortodoksların önemli çoğunluğu 1923-1924 yılları arasında karşılıklı mübadele edilmiştir. Geriye kalan az bir kısım ise 1930 yılında imzalanan Ankara Anlaşması'na kadar zorunlu olarak göç etmiştir (Alan, 2016: 22). Böylece, nüfus mübadelesi Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Arı, 1995: 5).

2.2. Karamanlı Ortodoks Türklerinin Göçleri

Karamanlı Ortodokslar Bizans'ın hakimiyeti altında dinlerini değiştirmiş ancak dillerini korumuş olan Türklerdir (Baş, 2005: 14-17; Anzerlioğlu, 2006: 39; Benlisoy ve Benlisoy, 2016:157). 1923-1950 yılları arasında Türkiye'den göç eden gruplar içerisinde Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan Karamanlı Ortodoks Türkler de yer almıştır. Karamanlı Ortodoks Türkleri Selçuklu öncesinden Nüfus Mübadelesine kadar Anadolu topraklarında yaşamaya devam etmişlerdir (Anzerlioğlu, 2003: önsöz i). Karamanlı Ortodoks Türkleri nüfus mübadelesi dahilinde Türkiye'den Yunanistan'a göç etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Ortodoks Hristiyanlar millet sisteminden dolayı etnik aidiyetlerine göre değil dini aidiyetlerine göre Rum ya da zimmi olarak adlandırılmıştır (Baş, 2005: 29). Karaman Türkleri de Anadolu'da dini kimlikleri üzerinden tanınmışlar ve onlar da kendilerini dini kimlikleri üzerinden tanıtmıştır. Dini kimlikler üzerinden tanınmak ve tanıtmak Osmanlı millet sisteminden dolayı o dönemde normal karşılanan bir husustur. Dünya genelinde milliyetçilik akımları başlamadan önce toplumlar etniklerinden daha ziyade dini kimlikleri üzerinden tanınmaktaydılar. Bu sebeple Karamanlı Ortodoks Türkleri yüzyıllarca Türk kimliklerinden ziyade dini kimlikleri olan Ortodoks Hristiyan/Rum kimliği ile öne çıkmışlardır.

Karamanlı Ortodoks Türklerinin kendilerini dini kimlikleri üzerinden tanıtmaları Millî Mücadele yıllarında tersine dönmeye başlamıştır (Anzerlioğlu, 2003:260). Karamanlı Ortodoks Türklerinin etnik kimliklerini ortaya çıkarmalarında Rumların Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye aleyhine propagandalar yaparak işgalci devletlerle iş birliği içerisinde olmaları etkili olmuştur. Karamanlı Ortodoks Türkleri milli mücadele döneminde Ankara hükümetiyle birlikte hareket etmiştir. Kendilerini milli mücadele aleyhtarı Rumlardan ayırt edebilmek için Türk kimliklerini resmi olarak vurgulamaya başlamışlardır (Benlisoy ve Benlisoy: 2016: 94; Anzerlioğlu, 2003: 260).

Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri, Karamanlı Ortodoks Türklerinin diğer Ortodokslardan farklı olduklarını ve onların diğer gayr-i Müslim azınlıklar ile aynı değerlendirilmediğini belirtmişlerdir (Baş, 2005: 51). Karamanlı Ortodoks Türkleri de Fener Rum Patrikhanesi'nin Yunan milliyetçiliği yaptığını belirtmiştir. Bu sebeple de Patrikhanenin Türk Ortodoks Hristiyanlarını temsil edemeyeceğini ve Karamanlı Ortodoks Hristiyanların tek temsilcisinin Türk hükümeti olduğunu belirtmiştir (Benlisoy ve Benlisoy, 2016: 92). Ortodoks Türkler, Fener Rum Patrikhanesi'nin Türkiye aleyhtarı eylemlerinden dolayı Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurma kararını almışlardır (Baş, 2005: 51). Türk hükümeti Karamanlı Ortodoks Türklerine dış ülkelerden müdahaleleri engellemek için onların bu kararını desteklemiştir (Benlisoy ve Benlisoy, 2016: 94).

Karamanlı Ortodoks Türklerinin milli mücadele döneminde Türkiye'nin tarafında olmaları ve Yunanlıları destekleyen Patrikhaneden ayrılma istekleri Ankara hükümetinin onlar hakkında müspet düşüncelere sahip olmasını sağlamıştır (Şimşir, 1990: 143). Ankara hükümeti milli mücadele döneminde kendisini yalnız bırakmayan Karamanlı Ortodoks Türklerini Müslümanlardan ayrı görmediğine ve onları azınlık olarak değerlendirmedikğine yönelik açıklamalar yapmıştır (Meray, 1993: 211-212; Anzerlioğlu, 2003: 276-277). Karamanlı Ortodoks Türkler de Türkiye için benzer minvalde açıklamalar yapmıştır.

Nüfus Mübadelesinin imzalanacağı günlerde Karamanlı Ortodoks Türklerini bir endişe kaplamıştır. Bu endişeyle kendilerinin Türk olduklarını ve Türkiye lehine eylemlerde bulunduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte anavatanlarından bir yere gitmek istemediklerini ve Türk hükümetinin kendilerini göndermeye yönelik bir adım atmayacaklarına inandıklarını belirtmişlerdir (Arslan ve Toker, 2011: 91; Anzerlioğlu, 2003: 282; Benlisoy ve Benlisoy: 2016: 159). Karamanlı Ortodoks Türkleri, temsilcilerinin Türk hükümeti olduğunu ve kendilerinin Türkiye’de bir azınlığı değil Hristiyan Türkleri oluşturduklarını ve ayrı bir azınlık statüsünü reddettiklerini de belirtmişlerdir (Benlisoy ve Benlisoy, 2016: 94).

Ortodoks Hristiyanlarından biri olan İstimat Zihni adlı kişi Lozan’da Nüfus Mübadele anlaşması imzalanmadan takribi birkaç ay öncesinde Karamanlı Türklerin gerek ahlak gerek kültür gerek dil olmak üzere her açıdan Türk olduklarını sadece dini açıdan Müslüman Türklerden ayrıldıklarını belirten “Anadolu Türk’tür” başlıklı bir yazı yazarak “*Anadolu’da Ortodoksluk Sadası*” adlı gazetede yayınlamıştır. Bu yazıda sadece din açısından Avrupalılar ile ortak noktalarının olduğunu onun haricinde diğer tüm açılardan Anadolu Müslümanlarıyla aynı olduklarını vurgulamıştır (Arslan ve Toker, 2011: 91). İstimat Zihni bu yazısında Karamanlı Ortodoks Türklerinin mübadeleye dahil edilmeyeceğine yönelik temennilerini dille getirmiştir (Erdem, 2021: 182).

Ortodoks Türklerinin endişeleri karşısında İsmet İnönü, Karamanlı Ortodoks Türklerini Müslüman Türklerden ayrı görmediklerini, onların da ayrıcalık istemedikleri ve azınlık olarak kabul edilmek istemedikleri sürece imzalanması planlanan mübadele anlaşmasına Ortodoks Türklerin dahil edilmeyeceklerini belirten açıklamalarda bulunmuştur (Şimşir, 1990: 143).

Karamanlı Ortodoks Türklerinin asırlardır Anadolu topraklarında Müslümanlarla birlikte barış içinde yaşamış olmalarının ve milli mücadele döneminde Türkiye aleyhine eylemlerde bulunmayarak Türkiye ile hareket etmeleri Türk hükümetinin Karamanlı Ortodoks Türkleriyle ilgili müspet düşüncelere sahip olmasında etkili olmuştur. Ancak her ne kadar Karamanlı Ortodoks Türkleri

kendilerini Yunan taraftarı Ortodokslardan ayrı gördüklerini ve Türk hükümetine bağlı olduklarını belirtmiş olsalar da (Benlisoy ve Benlisoy, 2016: 94) Ortodoks Türklerinin Anadolu da kalabilmeleri için herhangi bir talepte bulunmamalarının şart koşulması, onların Müslümanlar ile aynı düzeyde görülmediğini göstermektedir.

Büyük Taarruz sonrasında Lozan Anlaşmasının imzalanması kararlaştırılmıştır. Lozan’da ele alınan konulardan biri de Yunanistan ile Türkiye arasında Ortodoks ve Müslümanların mübadele meselesi olmuştur. Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks Hristiyanları ifade etmek için birçok etniği (Bulgar, Sırp, Makedon, Arnavut, Yunan vb.) içerisine alan “Rum” kelimesi kullanılmaktaydı (Aktürk, 2013: 183). Nüfus Mübadele anlaşmasının ilk maddesinde yer alan “*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girilecektir...*” ifadesiyle kimlerin mübadeleye dahil edileceği belirtilmiştir. Bundan dolayı Karamanlı Ortodoks Türklerinin durumuyla ilgili Lozan Anlaşmasında doğrudan bir madde yer almamış ve onlar dolaylı olarak mübadele anlaşmasında mevzu bahis olmuşlardır (Meray, 1993: 182).

Lozan görüşmelerinde hem Yunanistan hem de Türkiye tarafından Karamanlı Ortodoks Türklerinin mübadeleye dahil edilmeden Anadolu’da kalması hususunda görüş belirtenler olmuştur (Anzerlioğlu, 2003: 277). İnönü, bir konuşmasında Ortodoks Türklerinin ek haklar istemedikleri müddetçe mübadeleye dahil edilmeyeceklerini belirten açıklamada dahi bulunmuştur (Şimşir, 1990: 143). Ancak Yunanistan’ın olabildiğince Rum’u İstanbul’da hatta mümkünse Anadolu’da bırakma isteğindeydi. Bu sebeple Yunanistan, Türk hükümetinin Türk Ortodoksların Türkiye’de kalmalarına yönelik sözlerine karşılık Karamanlı Ortodoks Türkler Türkiye’de kalacaksa kendisine sığınan Anadolu Rumlarının Türkiye’ye geri dönmelerine izin verilmesi ve mübadelenin zorunlu olmamasına yönelik teklif sunmuştur (Meray, 1993: 183; Anzerlioğlu, 2003:276-277). Yunanistan’ın bu teklifini Türkiye kabul etmek istememiştir. Sonuç olarak ortak bir karara varabilmek için tarafların görüşleri kabul edilmemiş ve mübadelenin gönüllü olması süreci daha da

uzatacağı düşünülerek Karamanlı Ortodoks Türkleri de mübadeleye zorunlu olarak dahil edilmiştir. Böylece mübadele kapsamında yaklaşık olarak 50.000 Karamanlı Türk Ortodoks Türkiye’den Yunanistan’a göç etmiştir (Meray, 1993: 226).

Karamanlı Ortodoks Türkleri mübadeleye dahil edilmemek için Türk yetkililerle sıkı iletişim içine girmişlerdir. Ancak her ne kadar mübadeleye dahil edilmeyecekleri yönündeki umutlarını dile getirseler de mübadeleye dahil edilme ihtimali yönündeki endişelerinde haklı çıkmışlardır (Baş, 2005: 113). Lozan’da imzalanan nüfus mübadelesinde “milliyet” değil din esas alınması sebebiyle Türk Ortodokslarının etnik olarak Türk olmaları ve Millî Mücadele esnasında işgalcileri destekleyen dindaşlarıyla birlikte hareket etmek yerine Ankara hükümetiyle hareket ederek Türkiye’nin bağımsızlığı için mücadele etmeleri onların mübadele dışı tutulmalarına engel olmamıştır (Anzerlioğlu, 2003: 282; Baş, 2005: 109-110). Ortodoks Türklerin, Türkiye’den ayrılmasını hem kendileri hem de Müslüman komşuları istememiş olmasına rağmen gruplar halinde Yunanistan’a göç etmek zorunda kalmışlardır (Anzerlioğlu, 2003: 285-286).

Türk hükümeti Karamanlı Ortodoks Türklerinin mübadeleye dahil edilmelerini başta kabul etmemiştir. Ancak Yunanistan’ın ısrarcı tutumları karşısında Anadolu’da azınlık sorunu yaşamak istemeyen Türkiye Karamanlı Ortodoks Türklerini de mübadeleye dahil etmiştir. Karamanlı Ortodoks Türklerinin mübadeleye dahil edilmesi Türkiye’nin göç politikasının şekillenmesinde dinin son derece etkili olmasında oldukça belirleyici bir husus olmuştur.

Karamanlı Ortodoks Türkleri içerisinde istisnai olarak mübadele dışı tutulan kişiler de olmuştur. Türk olmalarından ziyade Millî Mücadele döneminde Ankara hükümetiyle birlikte hareket etmesi sebebiyle Ortodoks Türklerin başı olan Papa Eftim ve ailesiyle birlikte içlerinde başka Ortodoks Rumların da olduğu birkaç kişi istisnai olarak mübadele dışı tutulmuştur (Baş, 2005: 110; Erdal, 2014: 136).

Celal Bayar Atatürk’ün Karamanlı Ortodoksların etnik olarak Türk olmalarına rağmen Ortodoks oldukları için mübadeleye dahil edilme kararı hususunda üzgün

olduğunu bildirmektedir (Baydar 1968: 160-162). Ancak Karamanlı Ortodoks Türkleri mübadeleye dahil ederek gönderilmesi konusunda Atatürk pişmanlık yaşamış olsa da ilerleyen yıllarda Türkiye'nin din temelli gelişen göç politikasında bir değişiklik olmamıştır (Özyurt Ulutaş, 2020). Bu durum sonuç olarak nüfus mübadelesinin tamamen dini aidiyete göre gerçekleşmesi Türkiye'nin göç politikasını şekillendirmede önemli bir etken olmuştur.

Türk yetkililer, Karamanlı Ortodoks Türklerini Millî Mücadele'de Türkiye tarafında oldukları için onları tehdit olarak görmemişlerdir. Bu sebeple de Karamanlı Ortodoks Türklerini Yunanistan'a göndermeyi düşünmemişlerdir. Nüfus Mübadele anlaşması sürecinde Yunanistan'ın da Türkiye'nin de kabul etmek istemediği ya da taviz vermek istemediği hususlar olmuştur. Ancak mübadele işlemini kısa süre içerisinde bir an evvel yapabilmek için etnisite değil din dikkate alındığı için Ortodoks Türklerin göçleri de zorunlu olmuştur. Dolayısıyla de mübadele ile Karamanlı Ortodoks Türkleri de zorunlu olarak Yunanistan'a göç etmiştir. Bu durum Türkiye'nin göç alma ile gönderme politikasının farklılık arz ettiğini göstermektedir. Her ne kadar Karamanlı Ortodoks Türklerinin gerekli şartları kabul etmeleri neticesinde ülkede kalmasına izin verileceğine dair söylemler olsa da netice olarak Türkiye gayr-i Müslimleri ülkede istememiştir. Bundan dolayı da Ortodoks Türklerinin göçleri her şekilde ülke gündeminde yer alacaktı. Bir kişinin gayr-i Müslim olması Türkiye'den göç etmesini gerekli kılan yeterli bir sebep olmuştur.

Türkiye için herhangi bir noktadan zararlı görülmeyen Ortodoks Türkleri anlaşmada mutabakata varılması için mübadeleye dahil edilmiştir. Ancak sorulması gereken bir soru; eğer böyle bir durum Müslümanlar için gerekli olsaydı, Ortodoks Türkleri gibi onlardan da vazgeçilir miydi? Bu soru cevaplanması gereken önemli bir sorudur. İddiamızca Türkiye böyle bir durumda Müslümanların zorunlu göçünün dahil olduğu bir anlaşmaya taraftar olmazdı. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda Türkiye'ye gelmek isteyen Türk etniğine sahip gayr-i Müslim kişilerin göçlerine izin verilmemesi de bizlere Karamanlı Ortodoks Türklerinin şartlar gereğince mübadeleye dahil edilmesine karşın etnik bakımdan Türk olsalar dahi gayr-i Müslim nüfusun ülke de istenmediğini göstermektedir. Eğer Ortodoks Türkler mübadeleye dahil edilmeselerdi

Türkiye'nin ülke de etnik değil dini açıdan homojen bir ulus-devlet inşa etme planı her halükârda Ortodoks Türklerinin ülkede istenmemesine yol açacaktı. Karamanlı Ortodoks Türklerinin mübadeleye dahil edilmesi Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde dinin büyük bir etkisinin olduğunu bir kez daha göstermektedir.

2.3. Gagauz Türkleri

Romanya'dan Türkiye'ye göç hareketinde yüzyıllardır o bölgede Ortodoks olarak yaşayan Hristiyanlığı benimsemiş olmalarına rağmen Türkçe konuşan Gagauz Türklerinin de Türkiye'ye göç etme hususu mevzu bahis olmuştur (Anzerlioğlu, 2006: 35). Romanya'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerde Gagauz Türklerinin bahsi kısaca geçmişti. Gagauz Türklerini Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde dinin başat bir ölçüt olduğu tezini desteklemek için ayrıca ele alınması isabetli olacaktır.

Gagauzlar, Romanya'da yaşayan Ortodoks Hristiyan dinine mensup Türkçe dilini konuşan Türklerdir (Soysü, 1992: 157). Gagauzlar, Ortodoks Hristiyan olmaları sebebiyle 20. yüzyıla kadar etnik-millî kimliklerini belirgin bir şekilde dillendirmemişlerdir. Bunun sebebi, etnik kimliklerin Osmanlının millet sisteminden kaynaklı olarak dini kimlik içerisinde eritilmiş olmasıydı (Çağaptay, 2009: 7). Bu sebeple diğer örneklerde olduğu gibi Gagauzlar da 20. yüzyıla kadar kendilerini etnik kimlikleri yerine dini kimlikleri üzerinden tanımlamıştır. Aynı zamanda 20. yüzyıla kadar etnik aidiyet, belirtilmesi önem arz eden bir husus değildi. Ancak 20. yüzyıl ile etnik-millî temel üzerine kurulmaya başlayan devletler ve yayılan milliyetçi fikirlerle birlikte Gagauzlar yönetimi altında bulundukları ülkelere “dil esası üzerine kurulan etnik-millî kimliklerini kabul ettirmeyi başaramışlardır” (Karpat, 1996: 288).

Gagauzlar Osmanlı idaresi altında yaşadıkları dönemde Müslüman Türklerden sadece din olarak farklılaşmakta, diğer âdet, gelenek, görenek ve kültürel noktalarda ise Müslümanlara benzemektedirler (Metin, 2012: 140; Özyurt Ulutaş, 2020: 198). Daha sonra Rus idaresine geçen Gagauzların yaşadıkları yerde Ruslar, Gagauzları Hristiyanlığa ısındırmak ve Hristiyanlığı Gagauz Türkleri arasında kökleştirmek

maksadıyla onlara dillerini kullanmaları konusunda pozitif ayrımcılık yapmış ve Gagauz lehçesinin yazıya geçirilmesini sağlamıştır (Karpas, 1996: 290). Gagauzlar 1918’li yıllara kadar Hristiyan Türk grubu olarak Türklere özgü âdet, gelenek ve dillerini koruyarak Ortodoks Hristiyanlık dinine mensup bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Karpas, 2012: 304). 1918 yılında Gagauzların yaşadıkları bölgeler Romenlerin idaresine geçmiştir (Karpas, 1996: 290). Gagauzlar 1918’den 1938 yılına kadar Romen idaresinde rahat bir şekilde yaşamışlardır. Ancak 1938-1939 yıllarında Romanya yönetiminde aşırı milliyetçi ve faşist idarenin baskısına maruz kalmışlardır (Karpas, 2012: 324). Gagauzlar 1940-1941 yılları arasında Sovyet yönetimi altına girmiş, 1941-1944 yılları arasında tekrardan Romen idaresine geçmişler ve son olarak da 1944-1991 yılına kadar tekrardan Sovyet idaresi altında yaşamışlardır (Karpas, 2012: 324).

Türkiye Cumhuriyeti, Romanya’da yaşamakta olan Gagauzlardan 1930’lu yıllarda haberdar olmuştur (Anzerlioğlu, 2006: 31). Türkiye hem resmi makamlarca hem halk nezdinde bu tarihlere kadar Gagauzların varlığından haberdar olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Gagauz Türklerinden resmi olarak ilk o dönemde Köstence Konsolosluğu yapan Mehmet Ragıp İlseven’in 14.10.1930 tarihine ait olan 1228/189 sayılı raporuyla haberdar olmuştur. Ancak Türkiye’nin Gagauz Türkleriyle iletişime geçmesi ve ilişki kurması ise daha geç tarihlerde gerçekleşmiştir (Özyurt Ulutaş, 2020: 190). Gagauzların Osmanlı hakimiyeti altında yaşamış oldukları dönemlerin olması, Müslümanlarla komşu olmaları ve kültür bakımından Müslümanlarla birçok noktada benzemelerine rağmen Türkiye Cumhuriyeti’nin Gagauz Türklerinden resmi olarak ilk defa 1930’lu yıllarda haberdar olması şaşırtıcı bir durumdur. Türkiye’nin Gagauz Türkleri ile iletişime geçmesinde dönemin Bükreş elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver önemli bir rol oynamıştır. Türkiye 1930’lu yıllarda Gagauzlar ile iletişime geçmesine rağmen İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan sürede, Türkiye’nin Gagauzlarla irtibatı sınırlı düzeyde kalmıştır (Özyurt Ulutaş, 2020:196).

Türkiye ile Gagauz Türkleri arasında ilişki, Türkiye’nin az sayıda (15-20) Gagauz Türk gencini eğitim için ülkeye getirmiş olması (Soysü, 1992: 164) ve Gagauz Türkleri için Türkiye’den sınırlı sayıda kitap göndermiş (Pınar, 2017: 104) olması ile

sınırlı kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Türkiye'nin Gagauz Türkleri ile iletişimi ancak 1991 yılında Sovyetlerin dağılmasıyla gerçekleşmiştir (Karpat, 1996: 291; Anzerlioğlu, 2006: 47). Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç etme mevzusu ise 1930-1938 yılları arasında gündeme gelmiştir. 1990'lı yıllarda Gagauz Türkleri ile iletişime geçilse de hem Gagauz Türkleri hem de Türkiye tarafından, Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göçü resmi olarak gündeme gelmemiştir (Karpat, 1996: 291).

Gagauz Türklerinden resmi olarak ilk defa haberdar olduğunda Bulgarların Türklere yönelik zulümlerinin malum olduğu, Gagauz Türklerinin de aynı zulümlere maruz kalacağını ve hatta yaşamalarının dahi mümkün olmayacağı Türkiye Cumhuriyeti'ne iletilmiştir (Özyurt Ulutaş, 2020:190). Bu rapordan iki yıl sonra (1932) ismine ulaşamayan dönemin Varna Konsolosu, Gagauz Türkleriyle ilgili ikinci resmî belge olarak kabul edilen raporunda ise Gagauzların Hristiyan olmalarına karşın Türkçe konuştukları ve yaşayışlarının tıpkı bir Anadolu halkı gibi olduğu üzerinde durarak onların Türk olduğunu delillerle ispat etmeye çalışmıştır (Anzerlioğlu, 2006: 34). Konsolos, raporunda Türk yetkililerin Gagauz Türklerine sahip çıkması gerektiği ve bunun içinse Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç ettirilmesinin gerekli olduğunu Hamdullah Suphi Tanrıöver'den önce ilk defa resmi olarak söyleyen kişi olmuştur (Özyurt Ulutaş, 2020: 191).

Varna Konsolosu, Nüfus Mübadelesi ile Karamanlı Ortodoks Türklerinin Yunanistan'a göç etmesinin üzerinden henüz yedi yıl geçmiş olmasına rağmen Gagauz Türklerinin de Türkiye'ye göç etmesi yönünde talepte bulunmuştur. Bunda elçilik yaptığı süre zarfında Gagauz Türklerini çok yakından tanınması, onların Türkiye'ye bakış açılarının nasıl olduğunu öğrenmesi ve Türkiye ile kendi aralarında hissettikleri bağı görmesinin (Anzerlioğlu, 2006: 35-36) etkili olduğunu düşünmekteyiz. Gagauz Türkleri arasında bizzat kendisi Türkiye'ye göç etme talebinde bulunanlar da olmuştur (Duman, 2021: 452). Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç talebi hem Romanya'da görev yapan Türk yetkililer tarafından hem de bizzat Gagauz Türkleri tarafından gerçekleşmiştir.

Gagauzların, Türk olduğunu ve Türkiye'nin onlarla ilgilenmesi gerektiğini Köstence ve Varna Konsoloslarıyla birlikte 1931-1944 yılları arasında Bükreş elçisi olan Hamdullah Suphi Tanrıöver de savunmuştur (Özyurt Ulutaş, 2020: 191). Hamdullah Suphi Tanrıöver, Gagauzların Türk olduklarını resmi olarak ispatlamaya çalışmış ve Gagauz Türklerinin de Türkiye'ye göç etmesi için çok büyük çaba sarf etmiştir (Bora ve Canefe, 2002: 643). Gerek yazdığı raporlarda gerekse yayın araçlarıyla Gagauz Türklerine yardım edilmesi gerektiğini, Balkanlardan gelen Müslümanlar gibi Gagauz Türklerinin de ülkeye nakledilmesi gerektiğini vurgulamış ve bir yandan da dönemin medyası aracılığıyla Anadolu Türk halkına Gagauzların Türk olduklarını ve Anadolu Türkleri ile ortak kültüre sahip olduklarını vurgulamıştır (Özyurt Ulutaş, 2020: 196).

Tanrıöver, Gagauz Türklerinin kendi kökenlerinden ataları ve dedeleri aracılığıyla haberdar olduklarını belirtmiştir. Bu sebeple de Türkiye'nin Gagauz Türkleri ile iletişimde olması ve onlarla ilgilenmesi halinde Gagauz Türklerinin Türk toplumuna bağlanacağını raporlarında özellikle belirtmiştir (Anzerlioğlu, 2006: 37). Tanrıöver, Dünya'da farklı dinlerden ama aynı ulustan olup birlikte yaşayan toplumlar olduğunu gösteren örnekler vererek Gagauz Türklerinin Hristiyan olmalarının Türkiye için bir sorun teşkil etmediğini ve Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmesi gerektiğini savunmuştur (Özyurt Ulutaş, 2020: 188).

Tanrıöver, aynı zamanda Gagauz Türklerinin 1930'lu yıllara kadar etnik kimliklerini kaybetmeden yaşamış olduklarını, ancak etnik kimliklerini asimile olmadan koruyabilmelerinin mevcut şartlara göre artık pek mümkün olamayacağının üzerinde durmuştur (Anzerlioğlu, 2006:38). Bu sebeple de Tanrıöver, Balkanlardan Türkiye'ye yapılan Müslüman göçlerinin yanında Gagauz Türklerine de göç izni verilmesini talep etmiştir. Tanrıöver, talepte bulunurken aslında Gagauz Türklerine unuttukları tarihi bilgiler anlatıldığında kolaylıkla Türkiye Türklerine/Müslümanlarına uyum sağlayacaklarını özellikle belirtmektedir (Duman, 2021: 452). Tanrıöver'in, Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göçlerine izin verilmesi için verdiği uğraşlar ve Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç ettiğinde Müslüman topluma uyumlu hale gelecekleriyle ilgili vurgusu, Türkiye'nin ülkede homojen Müslüman kültür ve nüfus

oluşturma hedefinden kaynakladır. Bu bağlamda Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde dinin etnisiteden daha çok belirleyici bir etken olduğunu anlamaktayız. Bu durum ise Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde dinin başat bir etken olduğunu bizlere bir kez daha göstermektedir.

Tanrıöver, Bükreş Büyükelçiliği görevi esnasında 1934 yılında Gagauz Türklerinin Romanya'da yaşadıkları yerleri ziyareti sırasında yaptığı gözlemler ve edindiği malumatlarla ilgili bir rapor hazırlayarak Gagauzların Türk olduklarını kanıtlamaya çalışmıştır. Tanrıöver, Gagauzların Hristiyan olmalarına rağmen etnik kimliklerini korumak için İncil'i Türkçeye çevirerek çoğaltıp Gagauz halkına dağıttıklarını belirtmektedir. Ayrıca Tanrıöver, Gagauzların kendilerinin Türk olduğunu kanıtlayan makaleler yayınladıklarını, asıllarını resmi olarak korumak ve etnik kimliklerini unutmamak için çalışmalar yaptıklarını belirtmiştir (Anzerlioğlu, 2006: 41-42). Tanrıöver, Gagauzların en önemli köylerinden biri olan Komrat'ı zor yol şartlarına rağmen ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında Gagauzların onun ziyaretinden çok mutlu olduklarını ve Türkiye Büyükelçisinin ziyaretini *"kendilerini unutan babalarını tekrar buldukları"* şeklinde gördüklerini ifade etmiştir (Akten, 2020: 72).

Gagauzların Türkiye Büyükelçisinin ziyaretine bakış açıları ve Türkiye ile aralarında nasıl bir bağlantı olduğuna yönelik düşünceleri, onların Hristiyan olmalarına rağmen Türklük ile bağlarını koparmadıklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Tanrıöver, Gagauzların Romanya'da yaşadıkları farklı bölgeleri ziyaret etmesi sonucu, Gagauz insanların Türkçe konuşuyor olması ve vali, belediye başkanı gibi Gagauz yöneticilerinin Gagauzlara Türk olduklarını ve asıllarını unutmamalarını sürekli olarak tembihlemelerinden takdirle bahsetmektedir (Anzerlioğlu, 2006: 43). Tanrıöver, raporunda Romanya'da yaşayan Müslüman Türklerle Hristiyan Türkleri karşılaştırmakta ve Hristiyan Türklerin atılganlık, bilgi ve meziyet olarak Müslüman Türklerden daha üst düzeyde olduğunu özellikle belirtmektedir (Pınar, 2017: 112). Tanrıöver'in Gagauzların meziyetleri üzerinde durması, bir nevi Türkiye'nin kendini geliştirmiş, çalışkan ve başarılı kişileri, onların dinlerini sorun etmeksizin kabul edebileceğine dair sahip olduğu umudun etkisiyledir. Buna ek olarak, laik bir toplum

yapısı oluşturmak isteyen Cumhuriyet kurucularının göç politikasında da laik bir toplum yapısına uygun hareket edeceğini düşünmüş olmasının etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Tanrıöver, Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç etmesine izin verilmesi için çabalaması yanında Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan dönemin Başbakanlık müsteşarlığına "*Romanya Göçmenleri Hakkında Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'den Alınan Rapor*"da ilk bir kaç sayfa Romanya'dan Türkiye'ye yapılmakta olan göçlere değindikten sonra, raporun büyük çoğunluğunda 1934-1935'te Besarabya'da yaşanan kıtlık sürecinde Gagauz Türklerinin durumlarının ne kadar kötü olduğunu üzerinde durulmaktadır. Tanrıöver, Türk yetkililerden Gagauz Türklerine yardım talebinde bulunulmasını istemektedir (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden aktaran Pınar, 2017: 114). Tanrıöver, yardım talebinde "iki bin lira, bin beş yüz lira, hatta bin lira" gibi devletin çok rahat karşılayacağı meblağ istemiş olmasına rağmen bu talep olumsuz karşılanmıştır. Ancak dikkat çekilmesi gereken bir husus ise Tanrıöver'in yardım talebi için iletişime geçtiği Kemal Gedeleş'in aynı dönemde bir günlük harcama için devletten 1.500 lira talep ettiği belgelere yansımıştır (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden aktaran Özyurt Ulutaş, 2020: 196). Bu durum devletin Tanrıöver'in talebinin karşılayamayacağı bir miktar olmadığını aksine ilgili kişilerin Gagauz Türklerinin dini aidietlerinden dolayı onlara yardım etmek istemediklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Özyurt Ulutaş, 2020: 197-198).

Tanrıöver'in çabalarının devlet yöneticilerinin Gagauz Türkleri ile ilgili düşüncelerinde ve tutumlarında bir etki uyandırmadığı görülmektedir. Ancak Gagauz Türklerinin insani açıdan zor durumda olmalarını, bir kısım devlet yöneticilerinin keyfi olarak görmezden geldiği ve umursamadığı anlaşılmaktadır. Devlet yöneticilerinin Gagauzları görmezden gelmesi ve Türkiye'ye göç etmelerine onay vermemeleri ise Gagauzların Müslüman değil Hristiyan olmalarından kaynaklıdır (Balçık, 2002: 782; Özyurt Ulutaş, 2020: 188). Çünkü aynı dönemde Türkiye hem nüfusunu artırmak hem de Balkanlar'da yaşayan eski Osmanlı tebaası kişilerin maruz kaldıkları zulümler karşısında onları korumak için Balkanlar'dan Müslümanların

Türkiye'ye gelmesini istemiş ve izin vermiştir. Ancak Balkanlar'da eski Osmanlı tebaası olan ve Türkiye'ye gelmek isteyen Gagauz Türklerine Hristiyan olmaları sebebiyle izin verilmemiştir (Balçık, 2002, 781-782).

Tanrıöver, Türkiye'nin Nüfus Mübadelesinde Karaman Türklerini Ortodoks oldukları için gönderdiklerini bilmesine rağmen Gagauz Türklerinin Ortodoks olmalarından dolayı kabul edilmek istenmemesine anlam verememiştir. Çünkü Tanrıöver'e göre aslında Karaman Türklerinin gönderilme sebebi içlerinde hainlerin olma ihtimalinden kaynaklıydı. Karamanlı Ortodoks Türkleri, onların içlerindeki hainleri ayırmak mümkün olamayacağı için zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Ancak Gagauz Türkleri için böyle bir durum geçerli değildir. Dolayısıyla, Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç etmesine Türkiye Cumhuriyeti'nin doğal olarak izin vermesi gerekmektedir. Tanrıöver, bu düşünceye sahipti ya da buna inanmak istemiştir (Özyurt Ulutaş, 2020). Bu sebeple de Gagauzların Türk olduklarını ve Türkiye'ye neden göç etmelerinin gerekli olduğunu sürekli olarak vurgulamaya çalışmıştır.

Gagauzların Türkiye'ye göç etmesine izin verilmese de Tanrıöver'in girişimleriyle 1935 yılında Gagauz Türklerine okullarda Türkçe dersleri verilmeye başlanmıştır. Yine aynı yılda Romanya'da yaşayan Müslüman ve Hristiyan Türk okullarına Türkiye tarafından kitap gönderilmiştir (Anzerlioğlu, 2006: 45).

Tanrıöver'in Başbakanlık müsteşarı olan Kemal Kedeleş'e yazdığı mektubunun karşılıksız kalmasından bir ay sonra Tanrıöver, yakın arkadaşlarından biri olan Yaşar Nabi Nayır Ulus Gazetesinde "Gagauz Türkleri" adlı bir seri başlatmıştır. Nayır, bu seride devlet yöneticilerinin Gagauz Türklerine karşı tavırlarının ve Gagauzların Ortodoks olmaları sebebiyle ortaya çıkabilecek sosyal, kültürel ve siyasi çatışmaların olacağı endişelerinin yersiz olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Gagauzların siyasi anlamda sakin bir topluluk olduklarını ve Türk devletine her halükârda itaat edeceklerine bir nevi kefil olmuştur. Aynı zamanda dini anlamda Gagauz Türklerinin sıkı dindar olmadıklarını ve ayrıca inançlarında Anadolu insanı gibi eski Türk inançlarından ve İslamiyet'ten ritüeller barındırdığını vurgulamıştır (Nayır'dan aktaran Özyurt Ulutaş, 2020: 198).

Nayır'ın "*Gagauz Türkleri*" serisinin çıkması akabinde hem hukukçu hem dış işleri uzmanı hem de nüfus mübadelesinde mübadele komisyonu başkanı olan dönemin Madrid elçisi Tevfik Kâmil Koperler'in İsmet İnönü'ye hitaben gönderdiği mektuplar Türkiye'nin Gagauz Türkleri hakkında net bir karara varmasında etkili olmuştur (Duman, 2021: 455). Koperler'in mektupları, Tanrıöver'in Gagauz Türklerin Türkiye'ye göçüne izin verilmesi hususundaki çabalarının önüne set çekmiştir (Özyurt Ulutaş, 2020: 201). Tanrıöver'in yoğun çabaları ile Gagauz Türklerinin göçüne izin verilmiş ancak bu izin Koperler'in itirazları neticesinde kaldırılmıştır. Netice olarak, Türkiye'nin göç politikasında etnisiteden önce dini öncelemeye devam etmiştir.

1936 yılında Madrid Büyükelçisi olan hukuk profesörü Koperler, Nayır'ın "*Gagauz Türkleri*" serisine cevaben iki mektup göndermiştir. İlk mektubunda Gagauzların Türk olmadıkları üzerinde durmuş ikinci mektubunda ise Gagauzların Türkiye'ye getirilme kararının uluslararası hukukla çatıştığı üzerinde durmuştur (Özyurt Ulutaş, 2020:200-201). Koperler, ikinci mektubunda Gagauzlar şayet Türk olsalar bile, 1923 yılında Anadolu'da olsalardı, Karamanlı Ortodoks Türkleri gibi Müslüman olmadıklarını için mübadele ile ülkeden göç etmiş olacaklarını belirtmiştir (Pınar, 2017: 106). Koperler, hükümet tarafından Gagauzların Türkiye'ye getirilme kararına şiddetle karşı çıkmıştır. Koperler, Karaman Türklerinin gönderilme gerekçesinin Gagauzların da Türkiye'ye getirilmeme gerekçesi olduğunun üzerinde durarak, Gagauz Türklerinin Türkiye'ye getirilmesinin hukuken mümkün olmadığını belirtmiştir (Özyurt Ulutaş, 2020: 200-201). Koperler, eğer Gagauz Türkleri Türkiye'ye göç ettirilirse mübadele ile sağlanan milli birliğin gelen Ortodoks cemaat ile yeniden bozulacağını vurgulamıştır (Duman, 2021: 455).

Koperler'in hem devlet yetkilileri nezdindeki kimliği hem de Gagauzların uluslararası hukuka göre Türkiye'ye getirilemeyeceğini belirtmesi Gagauzların Türkiye'ye getirilme meselesinde etnik kimliğin bir kenara bırakılıp dini kimlikleri üzerinden konunun ele alınmasına neden olmuştur. Koperler'in İsmet İnönü'ye

doğrudan göndermiş olduğu ilgili mektuplar sonrasında basında Gagauzlardan bir anda bahsedilmemeye başlanmıştır (Özyurt Ulutaş, 2020: 201-203).

Basında Gagauzlar ile ilgili bir yazıya dahi yer verilmemeye başlamasından yedi ay (7 Ağustos 1936) sonra Muhlis Ertaç isimli bir yazar adeta Koperler'in Gagauzlar ile ilgili değindiği hususlara nokta atışı cevap veren bir yazı paylaşmıştır. Özyurt Ulutaş'ın belirttiğine göre bu kişi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmadığını ve bu kişi bu ismi müstear isim olarak kullanan Tanrıöver'dir. Muhlis Ertaç'ın Tanrıöver olduğu düşünülen bu yazıdan sonra Gagauz Türklerinin resmi makamlarca tanınması, Türk olduklarının kabul edilmesi ve Türkiye'ye nakledilmeleriyle ilgili son yazı Yunus Nadi'nin 7 Haziran 1938'de Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı yazı olmuştur. Yunus Nadi'nin bu yazısı "*İmparatorluktan Dökülüp Kalan Türkler*" başlığı ile yayınlanmıştır. Bu yazıda ile Türkiye'nin Gagauz Türklerini resmi olarak tanıdığı anlaşılmaktadır. Yazıda Gagauzların Türkiye tarafından resmen tanındığı ancak Türkiye'ye nakledilmesi meselesine olumsuz bakıldığı ortaya konulmuş ve yazının son cümlesi olan şu cümle: "*açık söyleyelim ki tamamen kültürel olan bu düşüncede siyasî hiçbir kasid ve garazın zerresi mevcut değildir*" bir nevi bazı çevrelerin baskısına ya da toplumsal baskıya maruz kalmamak için yazılmıştır (Özyurt Ulutaş, 2020: 201-203). Böylece Gagauz Türklerinin Müslüman olmadıkları için Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmediği açık bir şekilde beyan edilmiştir. Türkiye'nin Göç politikasında dinin etkisi bir kez daha görülmektedir.

Gagauz Türkleri her ne kadar Müslüman olmasalar da kültür ve anane bakımından Müslüman Türklerle birçok hususta benzemektedirler (Özyurt Ulutaş, 2020: 198). Karamanlı Ortodoks Türkleri ise yüzyıllardır Anadolu topraklarında Müslümanlarla iç içe birçok ortak kültüre sahip bir şekilde yaşamışlardır. Ancak Karaman Türkleri, Gagauz Türklerinden daha fazla Türkiye'de kalmayı hak etmelerine rağmen Nüfus Mübadelesine dahil edilmesi, mübadele de dinin milli kimliği oluşturan asli ve belirleyici unsur olduğunu farklı bir yönden bir kez daha göstermektedir (Anzerlioğlu, 2006: 40-41; Bora, 2002: 912).

Mübadele sonrası yıllarda Atatürk'ün, Karaman Türklerinin mübadeleye dahil edilme kararının yanlış olduğunu belirtildiği (Baydar 1968: 160-161) aktarılsa da görüldüğü gibi nüfus mübadelesinde ortaya konulan “Müslüman dini” şartı sonrasında⁷ da Türkiye'ye yönelik göçlere izin verilmesinde din, temel ölçüt olmaya devam etmiştir (Özyurt Ulutaş, 2020: 192). Dolayısıyla, nüfus mübadelesinde dinin belirleyici faktör olması o dönemde Karaman Türklerinin Türkiye'den gitmek istememelerine rağmen zorunlu göç ettirilmeleri, daha sonraki yıllarda Türkiye'ye gelmek isteyen Gagauz Türklerinin bu taleplerine verilen cevapta da etkili olmuştur (Balçık, 2002: 781-782).

Mübadelenin de etkisiyle erken dönem Türkiye'de ulus-devlet inşasında İslam asli unsur olarak görülmüştür (Bora, 2002: 912). Bu kabulden hareketle ülkeye yönelik ve ülkeden dışarıya yönelik göçlere izin verilmesinde dini aidiyet belirleyici unsur olmuştur (Çağaptay, 2009: 133). Türkiye'nin ulus-devlet inşasında İslam'ı başat noktada konumlandırması göç politikasında da etkisini göstermiştir. Din, 1923-1950 yılları arasında Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde temel ölçüt olmuştur.

2.4. Yahudi Göçleri

Türkiye Cumhuriyeti 1923-1950 yılları arasında genel olarak gayr-i Müslimlerin ülkeye göç taleplerine olumsuz yanıt vermiştir (Çağaptay, 2009). Ancak istisnai olarak gayr-i Müslimlerin ülkeye göçlerine izin verdiği de olmuştur (Uzman, 2018: 165). Tek partili dönemde (1923-1950 yılları arasında) Türkiye'ye göç eden kayda değer sayıda Yahudi vardır. Türkiye'ye istisnai olarak gerçekleşen diğer gayr-i

7 1936-1938 yılları arasında Gagauzların Türkiye'ye göçüne izin verilemeyeceği netleşmiştir. Hamdullah Suphi ve Konsoloslar Gagauzların Türkiye'ye göçünü 1931'de dillendirmişlerdir. Atatürk Karaman Türklerinin gönderilmesinden duyduğu pişmanlığı neticesinde Gagauz Türklerinin ülkeye göç etmesine onay verebilirdi. Her ne kadar 1938'de vefat etmiş olsa da 1931-1938 arasında Gagauzların göçüne izin verebilirdi.

Müslimlerin göçlerine nazaran, sayı bakımından Yahudi göçlerinin daha fazla olması sebebiyle Türkiye'ye gerçekleşen Yahudi göçlerine ayrıca yer verilmiştir.

Türkiye'den 1930'lu yıllarda Yahudiler yurt dışına göç ederken, Türkiye bir yandan da yurt dışından Yahudi göçü kabul etmiştir (Çağaptay, 2009: 240-241). Bu göçler, Avrupa'da hâkim olan faşizm ve Nazizm'den dolayı hayatları tehlike altında olan kalifiyeli Yahudilerin göçleri olmuştur (Duran, 2021: 93). Türkiye 1933 yılında Almanya'da görevinden atılan Yahudileri hem kamu hem de özel sektörde istihdam etmek için ülkeye kabul etmiştir. 1933 yılında üniversite eğitiminde reforma giren Türkiye, Almanya ve Avusturya'da Nazizm'inden dolayı üniversitelerden çıkarılan hocaları İstanbul ve Ankara'da üniversitede istihdam etmeye başlamıştır (Güleryüz, 2015: 64). Netice olarak, 1933-1945 yılları arasında Almanya'dan Nazizm baskısından kaçan üniversite hocaları, sanatçılar ve Yahudi entelektüellerinden oluşan yaklaşık 800 Yahudi Türkiye'ye iltica etmiştir (Kirişçi, 1999: 116; <https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi>). Türkiye'ye sığınanlar içerisinde Yahudilerle birlikte Nazizm karşıtı fikirde olan gayr-i Müslimler de olmuştur (Çağaptay, 2009: 241).

Türkiye, Avrupa'dan Nazizm nedeniyle ülkeye sığınmak isteyen Yahudileri kabul etmek istememiştir. Bu sebeple gelen ya da gelmek isteyen Yahudileri Filistin'e göndermek için gerekli imkanları sağlamıştır (Guttstadt, 2012: 184). Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi istisnai olarak az sayıda alanında uzman olan Yahudilerin göçünü kabul etmiştir. Bu Yahudilerin ailelerinin de Türkiye'ye göçlerine izin verilmiştir. Onların çalışma izni sürecince ailelerinin de Türkiye'de misafir olarak kalmalarını müsaade edilmiştir (Çağaptay, 2009: 245-246; Bali, 1999: 431). Bu göçlerle beraber Sovyet Rusya'dan kaçan çoğunluğu Yahudi olan Beyaz Rusların göçleri de gerçekleşmiştir (Çağaptay, 2009: 252).

Türkiye Cumhuriyeti özellikle Yahudi göçlerini engellemek için girişimde bulunmuştur. Nazizm'den kaçan Yahudilerin Türkiye'ye girişini ve burada kalıcı olmasını engellemek için 1938 yılında Pasaport Kanunu'nu ve diğer gün ise *'Ecnebilerin Türkiye'de İkametleri ve Seyahatleri Hakkında Kanun'*u çıkarmıştır. Pasaport Kanunu'nun 3. Maddesine göre "geçerli bir pasaportu veya başka bir

vatandaşlık belgesi olmayan kişilerin Türkiye’ye girişi yasaklanmıştır. Bu yasağın bir Nansen pasaportuna veya diğer mülteci belgelerine sahip kişileri de kapsadığı bilhassa belirtiliyordu”. Türkiye’ye giriş şartlarını taşımayan kişilerin ülkeye alınmayacakları belirtilerek bu kişilere sadece transit vize alma imkânı sunulmuştur (Guttstadt, 2012: 184).

Türkiye’nin ülkeye gayr-i Müslim göçlerini kabul etmek istememesinin sebebinin ırkçılık ve antisemitizm olduğu yönünde düşünceler bulunmaktadır. Ancak bu düşüncelerin doğru olmadığı yukarıda bahsedilen Yahudi göçlerinde görülmektedir. Türkiye’den Yahudilerin göç etmeleri ve Avrupa’dan gelmek isteyen Yahudilerin genelinin sığınma taleplerinin kabul edilmemesi antisemitizmle bağlantılı değildir. Türkiye’nin gayr-i Müslimlerin göçlerine yönelik tavrı inşa edilmek istenilen ulus-devlet planı ile ilgilidir. Ulus-devlet planı doğrultusunda ise Osmanlı Müslümanları Türk olarak kabul edilerek ülkeye göçlerine izin verilmiştir. Gayr-i Müslimler ise Osmanlı millet sistemi nedeniyle dini inançlarından dolayı Türk olarak görülmemişlerdir. Bu sebeple de gayr-i Müslimlerin ülkeden göçleri istenmiş ve ülkeye gayr-i Müslim göçleri de kabul edilmek istenmemiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti tek partili dönemde göç politikaları aracılığıyla Osmanlıdan itibaren süre gelen din temelli etnik-ulusal ayrımı korumaya çalışarak temellerinde Müslümanlığın bulunduğu bir ulus-devlet inşa etmek istemiştir (Çağaptay, 2009: 246-253).

2.4.1. Trakya Yahudileri⁸

Türkiye’nin gayr-i Müslimlere bakış açısı ve onlara yönelik uygulamaları göç politikalarına da yansımıştır. Bu kapsamda 1934 yılında gerçekleşen Trakya Olayları Türk yetkililerin gayr-i Müslimlere bakış açısını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁸ Trakya Yahudilerinin Türkiye’den göçleri diğer bölgelerden göç eden Yahudilerle birlikte ele alınması uygun olabilir. Ancak tezin hipotezi olan “Türkiye’de göç politikasının şekillenmesinde dinin etkisini” daha ayrıntılı destekleyebilmek için Trakya Yahudilerine ayrı başlık altında özel olarak yer vermenin daha isabetli olduğunu düşünüldü.

Bununla birlikte Trakya olayları sonrasında Filistin'e göç eden Yahudi grupların olması sebebiyle Trakya Olaylarının ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bunun yanı sıra Trakya Yahudilerine yönelik olaylar genel anlamda özellikle 1923-1950 yılları arasında Türk yöneticilerinin gayr-i Müslimlere bakış açısının Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde etkisini de göstermektedir. Bu sebeplerden dolayı Trakya Yahudileri ile ilgili yaşanan olaylar ve hususlar ele alınacaktır.

Türkiye'de nüfus mübadelesi sonrası Osmanlı millet sistemine benzeyen bir ulus-devlet inşası başlamıştır. Ulus-devlet inşasının tam olarak gerçekleşmesi için azınlıkların ülkeden göç etmesinin gerekli olduğu düşünülmüştür. Türkiye, Lozan'da yapılan anlaşma sebebiyle azınlıklara karşı kibar tutum sergilemeye çalışmıştır. Ancak Türk yetkililer, özellikle gayr-i Müslimler içerisinde Türklerle en yakın ilişki içerisinde olan ve ayrıca grup olarak en zayıf olan Yahudilere yönelik Müslüman halk tarafından gerçekleşen Trakya Olayları olarak anılan saldırılara da nispeten göz yummuştur (Levi, 1996: 31). 1934 yılında Trakya'nın farklı bölgelerinde aynı anda çıkan Yahudi karşıtı eylemler ve Yahudilere yönelik saldırılar gerçekleşmiştir (Levi, 1996). Bu eylemler içerisinde yağma, tecavüz, fiziksel ve psikolojik şiddet gibi Türk toplumu için utanç verici olan hadiseler vuku bulmuştur (Aktar, 2000: 80). Yaşanılan bu elim olaylar sonucu yaklaşık 3000-8000 arasında Yahudi Trakya'yı terk edip İstanbul'a kaçarak canını kurtarmaya çalışmıştır (Çağaptay, 2009: 230).

Trakya Olaylarının gerçekleşmesi farklı sebeplere dayandırılmıştır. Bu sebeplerden ilki Avrupa'da yayılan Faşizm ve Nazizm'in Türkiye'de etkisini göstermesidir. Yıllardır Trakya'da yaşanan Yahudilere karşı düşmanlık, Avrupa'da yayılan Faşist ve Nazi siyasetinden etkilenilmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Levi, 1996: 127). Antisemist propagandaların Türkiye'de Yahudi karşıtlığına sebep olmadığı varsayılırsa, Türk hükümetinin uyguladığı Türkleştirme politikalarının halkın Yahudilere karşı düşmanlık beslemesinde etkili olduğu söylenebilir (Çağaptay, 2009: 228). Türkleştirme politikaların bir ayağı olan CHF iktidarının ortaya koyduğu 'Türk Tarih Tezi' ve 'Güneş-Dil Teorisi' vb. gibi projelerle Kemalist toplum ve siyasetine dayanan, ülkede 'büyük ve şanlı Türk' kimliği üzerine kurulu bir toplum yaratma

çabası Yahudi düşmanlığının ortaya çıkmasında çok etkili olmuştur (Akkaya, 2002: 830).

Aktar ise, Trakya Olaylarının sadece halkın galeyana gelmesi ile gerçekleşmediğini, her ne kadar halktan çapulcular gerçekleştirmiş olsa da onların bu saldırıları CHF'nin kararı ve onayı ile gerçekleştirdiğini düşünmektedir. Ona göre CHF'nin bu olaylarda parmağının olmasının sebebiyse Türkiye'nin Batı sınır güvenliğinde Trakya'nın önemli bir yere sahip olmasıdır (2000: 82-83).

Trakya'nın güvenliğini arttırma ve bu bölgeyi olası tehditlerden arındırma isteğiyle o dönemde İtalya ve Bulgaristan arasında yaşanan gergin siyasete dayanmaktadır (Soyak, 1973: 527; Çağaptay, 2009: 226). Ankara yönetimi, o dönemde İtalya'nın Antalya'yı ele geçirme hedefini doğrudan Antalya'ya çıkartma yaparak gerçekleştiremeyeceğini düşünmüştür. Türk yetkililer, İtalya'nın Türkiye'ye yönelik müdahalesini Balkanlar üzerinden hareket edip Bulgaristan ile anlaşma yaparak gerçekleştireceğini düşünmüştür (Soyak, 1973: 527).

İtalya tehdidine karşı güvenlik tedbirleri alınmıştır. İtalya'nın Türkiye'ye saldırısının Bulgaristan ile iş birliği neticesinde Batı sınırimız olan Trakya üzerinden gerçekleşme ihtimali ve Bulgaristan'ın Balkan Paktını imzalamaması sebebiyle Bulgaristan ve Türkiye arasında gerginlik oluşmuştur. Bu sebeple de Trakya'da sıkı güvenlik önlemleri alınmıştır (Çağaptay, 2009: 226; Soyak, 1973: 527). İki ülke arasında mevcut gergin ilişkilerin yanında, Trakya'da sıkı güvenlik önemlerinin alınmasında orada gayr-i Müslim nüfusun yaşaması ve onların Bulgaristan ile iş birliği yapma riskinin olması da etkili olmuştur. Bu noktada hem tarihi hafızanın etkisi hem de farklı dinde olan kişilerin "Türk kültürü" çatısı altına girmemesinden dolayı Ankara yönetimi gayr-i Müslimleri casus, şüpheli ve zararlı gruplar olarak telakki etmiştir. Bu kabul halktan ziyade özellikle Ankara'nın kabulü olmuştur (Ayın Tarihi'nden aktaran Aktar, 2000: 87).

İtalya tehdidinin gündemde olduğu bu dönemde Trakya'da Yahudi gayr-i Müslimlerin varlığı oldukça tehlikeli görülmüştür. Bundan dolayı, gayr-i Müslimlere,

İskân Kanunu'nun 9. maddesinde yer alan “*Türk Kültürüne bağlı olmayan göçebelere, toplu olmamak üzere kasabalara serpiştirme suretiyle Türk kültürünün hâkim olduğu köylere dağıtıp yerleştirmeye; casusluk şüphesi taşıyanların ise sınır boylarından uzaklaştırma*” kararına dayanarak ülke içinde melting pot (eritme potası) uygulanması planlanmıştır. Ancak bu planın yerel yöneticiler tarafından halka sızdırılması ve buna ek olarak yerel yöneticilerin tedricen gerçekleşmesi planlanan nakil işleminin alelacele gerçekleştiğinde maddi çıkar elde edeceklerini düşünmeleri gibi nedenlerle Yahudilere yönelik zorbalık ve şiddet uygulanmıştır. Böylece 1934 Trakya Olayları olarak andığımız Yahudi karşıtı eylemler vuku bulmuştur (Aktar, 2000: 83-86).

Trakya olayları, CHF yönetiminin gayr-i Müslimlere yönelik olumsuz bakış açısı nedeniyle gerçekleşmiştir (Akkaya, 2002: 830). Tek parti dönemi yöneticilerinin gayr-i Müslimlere bakış açısının göç politikasının şekillenmesinde çok büyük bir etken olduğu da anlaşılabilir bir husustur. Sonuç olarak Trakya Olayları (1934) bizlere Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde dinin etkisini dolaylı yolla da olsa göstermektedir. Trakya olayları neticesinde Trakya'dan kovulan Yahudilerin bir kısmı doğrudan Filistin'e göç etmiştir (Bali, 2003: 89). Yahudilerin bir kısmı ise İstanbul'a, Yunanistan'a ve Bulgaristan'a kaçmak sureti ile Trakya'dan göç etmiştir (Guttstadt, 2012: 141). Trakya Olayları sonucunda yaklaşık 764 ile 1445 arasında Yahudi Filistin'e göç etmiştir (Bali, 2003: 89).

Türkiye'de gayr-i Müslimlere güven duymayan bir bakış açısının olması, ulus-devlet inşasında gayr-i Müslimlerin bu süreci zorlaştıran unsurlar olarak görülmesi ve Türk yetkililerce gayr-i Müslimlerin dolaylı yollarla dahi kendi istekleriyle ülkeyi terk etmelerinin arzu edilmesi Türkiye'nin gayr-i Müslimlere yaklaşımını ortaya koymaktadır (Levi, 1996: 31). Trakya Olaylarının yaşanmasına neden olan arka plan olayları ve Trakya'dan Yahudilerin bir diğer ifade ile gayr-i Müslim nüfusun yok edilme gerekçesi tek partili dönemin ülkede Müslüman dışı gruplara bakış açısını açık bir şekilde göstermektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus ise ülkede yaşayan gayr-i Müslimler, Müslüman kültürünün hâkim olduğu yerlere dağıtılmak suretiyle eritilmek istenmişken dışarıdan grup halinde gelmek isteyen gayr-i Müslüm kişilerin gelmesine de izin verilmemiştir. Ayrıca, ülke güvenliğine ve kültürüne tehdit

oluşturmayacağı düşünölen Türkiye'ye sığınmak isteyen gayr-i Müslimlerin bireysel talepleri genel olarak reddedilmemiştir denebilir (Çağaptay, 2009: 149).

2.4.2. Filistin'e Yahudi Göçleri

Trakya Yahudilerine ve onlarla ilgili durumlara yer verdik. Burada ise genel olarak Türkiye'den Yahudi göçlerini inceleyeceğiz. Yüzyıllar öncesinde Osmanlı topraklarına sığınan ve Müslümanlarla birlikte yaşayan Yahudiler Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Osmanlı'nın devamı olarak görölen Türkiye Cumhuriyeti'ni altında yaşamlarına devam etmiştir (Guttstadt, 2012: 44). Yahudilerin Anadolu'dan göçleri ise 19. yüzyılın son yarısında ve 20. yüzyılın başlarında başlamıştır (Weiker, 1988: 19). Osmanlı'dan itibaren Anadolu'da yaşayan Yahudilerin Türkiye topraklarından göçleri tarihsel süreç içerisinde devam etmiş ancak asıl göç hareketleri ise Cumhuriyet sonrasında gerçekleşmiştir (Guttstadt, 2012: 44).

Türkiye'den dışarıya Yahudi göçlerinin gerçekleşmesinde farklı nedenler vardır. Türkiye'den İsrail'e göçlerin gerçekleşmesinde genel olarak politik ve antisemitik etkenlerden daha çok ekonomik nedenlerin etkili olduğunu (Weiker, 1988: 19) ilk olarak vurgulamak gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok farklı bölgesinde yaşayan Yahudilere, Müslümanlar ve diğer gayr-i Müslimler gibi Türk vatandaşlığı verilmiştir. Ancak Yahudiler Türkiye'de yüzyıllardır yaşamalarına rağmen kendilerini Türk olarak atfetmenin mümkün olmadığını anlamışlardır (Güven, 2011: 129). Çünkü anayasaya göre gayr-i Müslimlerin Türk vatandaşlığına sahip olmaları Türk milletine ait olabilmeleri için yeterli değildi (Çağaptay, 2009: 25-26). Bu sebeple Yahudiler Türk vatandaşı olmalarına rağmen Müslüman olmadıkları için Türk milletine ait ol(a)mamışlardır. Ayrıca devletin gayr-i Müslimlere yönelik uyguladığı politikalar sebebiyle Yahudilerin kendilerini Türk gibi hissetmelerine müsaade edilmemiştir (Durgun, 2014: 156). Örneğin Türk vatandaşı olan gayr-i Müslimlere kamuda çalışma gibi birçok hak verilmemiştir (Çağaptay, 2009: 112; Durgun, 2014: 157). Özet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçi tutumları gayr-i Müslimlerin yurt dışına göç etmelerinde itici etkenlerden birisi olmuştur (Weiker, 1988: 19).

Genelde gayr-i Müslimlerin özelde ise Yahudilerin, yurt dışına göçlerinde tek partili dönemde gayr-i Müslimlere yönelik takınılan olumsuz siyasi (Kemalizm) tavır oldukça etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar yüzyıllardır kendi kültürlerini (Sefarad) ve cemaatlerini devam ettiren Yahudilerin, Kemalistlerin zorla Türkleştirme adı altında asimile politikasına maruz kalmaları onların Türkiye'den göç etmelerinde etkili olmuştur (Guttstadt, 2012: 46). Bu dönemde kabul edilen İskân Kanunu, basında Yahudilere yönelik tahkir edici paylaşımların yapılması ve bunların Müslüman halkı Yahudilere yönelik galeyana getirmesi neticesinde 1934 yılında yaşanan Trakya olayları, günlük yaşamda gayr-i Müslimlerin dışlanması ve Varlık Vergisi gibi nedenler Yahudilerin Türkiye'den göçlerinde oldukça etkili olmuştur (Bali, 2003: 259; Guttstadt, 2012: 135)

Yahudilerin Türkiye'den Filistin'e göç etmelerinde itici etkenlerin yanında çekici etkenler de vardır. Örneğin Trakya olaylarıyla birlikte Siyonizm'in Türkiyeli Yahudileri, özellikle genç Yahudileri, etkisi altına almasıyla, vaat edilmiş topraklara kurulma çabası içinde olan Siyonist devlete destek çıkma ve o devlet için savaşma isteği Yahudilerin Filistin'e göç etmelerinde çekici etken olmuştur (Bali, 2003: 267). Yeni bir Yahudi devletinin kurulması, Yahudilerin Türkiye'de yaşadıkları ekonomik sıkıntılardan kurtulmak istemeleri ve yeni bir devlette ya da göç edilen yerde elde edecekleri ekonomik fırsatları göz önünde bulundurmaları da (Varlık Vergisi hiç olmamış olsaydı da) Yahudileri göçe çeken önemli unsurlar arasında yer almıştır (Shaw, 1991: 259).

Türkiye'den İsrail'e gerçekleşen Yahudi göçlerinin nedenlerini genel olarak belirtmek gerekirse bu nedenler arasında, tek partili dönemde gayr-i Müslimlere karşı uygulanan dışlayıcı ve ayrımcı politika (Kemalizm'in Türkleştirme politikası), Varlık Vergisinin getirdiği maddi sorunlar, Trakya olayları, İsrail'in kurulmasıyla dinsel çekim gücü, kurulan yeni devletten ekonomik refah beklentisi, Siyonizm'in etkisi ve Filistin'e giden Yahudilerin, Türkiye'deki Yahudileri göçe özendirici propagandaları gösterilebilir (Soysü, 1992: 52; Bali, 2003: 259-272). Yahudileri hem göçe iten hem de çeken unsurlar sebebiyle Yahudiler Türkiye'den göç etmişlerdir. Yahudi asıllı

“Türk vatandaşlar” yüzyıllardır Anadolu topraklarında yaşamış olsalar da öteki olmanın verdiği duygu, öteki olduğunun unutturulmamasından ve öteki olmayana dönüştürülmeye maruz kalmışlardır. Bu sebeplerden dolayı öteki olmayacaklarını vaat eden (İsrail’in kuruluş haberleri öncesi ve sonrasında akınlar halinde) İsrail’e gerek yasal gerekse de kaçak yollarla göç etmeye başlamışlardır.

1923’ten itibaren Türkiye Yahudilerinin Filistin’e ilk göç hareketi 24 Ağustos 1929 yılında Filistin’de bir grup Arap’ın Yahudilerle aralarında geçen bir tartışmadan dolayı 70 Yahudi’yi katletmeleri sonucu gerçekleşmiştir (Bali, 2003:88-89). Türkiye’de, yapılan çalışmalar arasında ne kadar Yahudi yaşadığıyla ilgili çelişki bulunmaktadır. Bu sebeple ne kadar Yahudi’nin göç ettiği hususunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bazı çalışmalara göre 1921 ile 1929 yılları arasında yaklaşık 70.000 Yahudi Türkiye’den göç etmiştir (Chronicle’dan aktaran Guttstadt, 2012: 46). Türkiye Yahudilerinin Filistin’e ikinci toplu göçü ise 1934 yılında yaşanan Trakya Olayları sonrasında gerçekleşmiştir (Bali, 2003: 89). Yahudiler kendilerine yönelik şiddet ve saldırılarda Trakya ve Çanakkale’den kovulmuşlardır (Guttstadt, 2012: 140). Bu saldırılar neticesinde yaklaşık 3.000 ile 8.000 Yahudi’nin bir kısmı canını kurtarmak için İstanbul’a bir kısmı ise Yunanistan ve Bulgaristan’a kaçarak göç etmiştir (Çağaptay, 2009: 230).

Rıfat Bali, Trakya olayları sonrasında 1935 yılında bir kaynağa göre 764 bir diğer kaynağa göre ise 1445 Yahudi’nin Filistin’e göç ettiğini belirtmektedir (2003: 89). Trakya olaylarının etkisiyle Türkiye’de çok sayıda yasadışı Siyonist dernek kurulmuştur. Bu dernekler Yahudi gençlerini İsrail’e göçe teşvik etmiştir. Siyonist dernekler aracılığıyla 1940’lı yıllarda henüz İsrail kurulmadan önce birçok Yahudi genç yasadışı yollarla Filistin’e göç etmiştir (Weiker, 1988: 19). Siyonist örgütlerle ve Nazi’den kaçan Yahudilerin Filistin’e göçü ile ilgilenen Aliyat HaNoar, Türkiyeli Yahudi gençlerin Siyonizm’e bağlılıklarını gerçekleştirmek ve güçlendirmek için gençlerle ilgilenmiştir (Bali, 2003: 91). Aliyat, 1939-1945 yılları arasında birçok Yahudi gencin Filistin’e göç etmesini sağlamıştır (Weiker, 1988: 17).

Yahudilerin bir diğer göç hareketi ise 1940-1941 yıllarında gerçekleşen ihtiyat askerliği sebebiyle olmuştur. İhtiyat askerliğinden dolayı başta Yahudiler olmak üzere

içlerinde Ermenilerin, Süryanilerin de bulunduğu birçok gayr-i Müslim kaçak yollarla Türkiye’den göç etmiştir (Erdoğan, 2013: 1425). 1942-1943 yıllarında Yahudi gençlerin Türkiye’den Filistin topraklarına yaklaşık 150-200 kişilik gruplar halinde yasadışı yollarla göç ettikleri belirtilmiştir (Bali, 2003: 89).

Varlık Vergisi Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle 1943 yılında yaklaşık 4 bin Yahudi asıllı Türk vatandaşı Filistin’e göç etmiştir (Weiker, 1988: 16; Bali, 2003: 261). Guttstadt, Trakya Olayları ve Varlık Vergisi gibi olayların nasyonal siyaset sonucunda değil “Kemalistlerin Türkleştirme siyasetinin, yani ülkedeki sermayenin Müslüman Türklere devredilmesi hedefiyle gayr-i Müslimlerin mecburi iskana tabi tutulması ve mülksüzleştirilme siyasetinin bir parçası” olarak gerçekleştiğini söylemektedir (2012: 163). Varlık vergisi, yerel yöneticilerin keyfine göre uygulanmış ve vergi borcunu ödeyemeyen birçok gayr-i Müslimse sürgüne gönderilmiştir. Varlık vergisi ve devamındaki sürgünler neticesinde birçok gayr-i Müslim gibi Yahudiler de Türkiye’den göç etmiştir (Weiker, 1988: 16).

Guttstadt, Yahudilerin maruz kaldıkları olaylar neticesinde 1943-1944 yıllarında 3.150 Yahudi’nin Filistin’e göç ettiğini aktarmaktadır (2012: 163). Yine bu dönemde, Nazi zulmünden kaçıp Çeşme’ye sığınan Yunanlı Yahudi Gençlerinin Filistin’e göçleri esnasında da her giden seferde yaklaşık 15-20 Türk Yahudi genci Yunanlı Yahudi gençlerinin içlerine sızarak Filistin’e göç etmiştir (Bali, 2003: 90). Sonuç olarak 1940-1944 yılları arasında Türk Yahudi’si olan yaklaşık 3.234 kişi de Filistin’e göç etmiştir (Guttstadt, 2012: 221).

İkinci Dünya Savaşı esnasında 4.500’ün oldukça üstünde bir sayıda Yahudi Türkiye’den Filistin’e göç etmiştir (Viteles’ten aktaran Guttstadt, 2012: 163). 1945 yılında ise 155 çocuk ve genç daha Aliyat HaNoar aracılığı ile Filistin’e gitmiştir (Histadrut Arşivleri Lavın Enstitüsü’den aktaran Bali, 2003:92). Tüm bu sebeplerle birlikte birçok Yahudi’nin özellikle genç Yahudilerin İsrail’e göç etmesinde etkili olan ana sebep Yahudilerin Türkiye toplumunda Müslümanların gölgesi altında görülmeyen bir grup olmasından kaynaklıdır (Weiker, 1988: 30). Yani Yahudilerin

göçlerinde gayr-i Müslim oldukları için maruz kaldıkları ayrımcılığın büyük etkisi vardır.

Türkiye, Yahudilerin göçlerine karşı tutumu ile ülkedeki gayr-i Müslimlere karşı uyguladığı politikalar arasında uyum olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye, kaçak olarak Filistin'e gitmek isteyen Yahudi Türk vatandaşları yakalandığında onlara sadece Pasaport Kanunu'nu çiğnemiş olmalarından kaynaklı caydırıcı olmayan bir ceza vererek onları serbest bırakmıştır. Hatta Türk yetkililer tarafından Yahudilerin kaçak yollarla Filistin'e gitmek için oluşturdukları gizli örgütlerin bilinmesine ve bu örgütlerin Müslüman halk tarafından defalarca şikâyet edilmesine rağmen bu örgütlere herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır (Bali, 2003: 97-98). Devletin bu görmezden gelme tavrı Yahudilerin Türkiye'den göç etmelerinin devlet tarafından da istendiğini açık bir şekilde göstermektedir. Bu durum ise, Türkiye'nin göç politikalarında dinin oldukça önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'den kaçak yollarla Filistin'e gitmek için hazırlanan Yahudilerin yakalanmaları halinde caydırıcı olmayan cezalar almaları, Yahudilerin göçlerini dolaylı olarak destekleyen bir unsur olmuştur. Türkiye İskân Kanunu ile Osmanlı tebaası Müslümanların ülkeye göçünü kolaylaştırarak ülkedeki gayr-i Müslimlerin nüfus oranlarını düşürmeyi hedeflemiştir (Guttstadt, 2012: 134). Bu hedef doğrultusunda Yahudilerin Türkiye'den göçlerine ise dolaylı olarak göz yummuştur. Hem Yahudilerin göç etmek için örgütlenmesine karşı sessiz tavrı hem de İskân Kanunu'nun kabul edilmesiyle ülkede Müslüman nüfusun arttırılma çabası, Türkiye'nin gayr-i Müslimleri gerek dolaylı gerekse de doğrudan ülkede istemediğini açık bir şekilde göstermektedir. Türkiye'nin ülkede yaşayan gayr-i Müslim nüfusa karşı tavrı ve bakış açısı hem göç alma politikasında hem de göç verme politikasında dini kimliğin etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin siyasi koşullar gereğince Yahudilerin İsrail'e göçlerini engellemeye yönelik hareketleri de olmuştur. Arap-İsrail savaşının çıkması neticesinde Filistin'in Müslümanlar ve Yahudiler arasında paylaşılacağına dair çıkan haberler, Türkiye Yahudilerini Filistin'e göç için organize şekilde hazırlanmaya teşvik

etmiştir. Arap-İsrail savaşı esnasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, uyuğuna bakmaksızın silahlı grupların ve kişilerin Filistin'e girmesini yasaklamıştır. Bunun üzerine Türkiye askerlik görevlerini yapmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına pasaport vermeme kararı almıştır. Bu kararla birlikte yasa dışı yollarla yurtdışına gidecek olanların ve gitmiş olanların ise yargılanacaklarını ilan etmiştir. Türkiye'nin Filistin'e gidilmesine karşı aldığı bu önlemler hem Türkiye Yahudilerine yönelik hem de Müslümanlara yönelik olmuştur. Türkiye'nin bu önlemleri Müslüman vatandaşlara karşı da almasının sebebi Türkiye'nin Arap-İsrail savaşında tarafsızlığını korumak istemesinden dolayıdır. Sonuç olarak Arap-İsrail Savaşı sürecinde Türkiye'den Filistin'e kitlesel olarak bir göç hareketi gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin siyasi sebeplerden dolayı Filistin'e göçlerin yaşanmasını engellemek için aldığı önlemler etkisini göstermiştir. Netice olarak Arap-İsrail Savaşı süresince Türkiye'den İsrail'e kitlesel bir göç gerçekleşmemiştir (Bali, 2003: 129-130).

İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Türkiye başta (yaklaşık 5 ay) Yahudi asıllı Türk vatandaşlarına pasaport vermeyerek İsrail'e göç etmelerini engellemiştir. Daha sonra Yahudilere İsrail'e ziyaret amacıyla gitmeleri için Pasaport verilmeye başlanmıştır. Bu kısıtlama sürecinde yaklaşık 500 pasaport verilmiş, kısıtlamanın kalkmasıyla birlikte üç günde neredeyse 2.000 Yahudi asıllı Türk vatandaşına pasaport verilmiştir. Türkiye'nin Yahudi asıllı Türk vatandaşlarını İsrail'in bağımsızlığını ilan ettiği ilk beş ay içerisinde göndermemesi siyasi nedenlerden dolayıdır. Türkiye dış politikada Arap ülkeleri ile ortak hareket etmekteydi ancak Arap ülkelerinin İsrail'e karşı başarısız olması ve savaşın Arap ülkeleri aleyhine gelişmeye başlamasıyla, Türkiye dış politikada Arap ülkeleri ile ortak bir politika gütmekten vazgeçmiştir (Bali, 2003: 130-132). Bu sebeple de İsrail'in bağımsızlığını ilan edilmesinden 5 ay sonra Türk vatandaşı Yahudilerin İsrail'e göç etmelerine izin vermiştir.

Türkiye'nin dış politikasını değiştirerek Yahudi asıllı Türk vatandaşlarına pasaport vermeye başlamasıyla 6.000'den fazla Yahudi pasaport başvurusunda bulunmuştur. Bu iznin başlamasının akabindeki ilk iki hafta içinde de yaklaşık 2500 Yahudi İsrail'e göç etmiştir. Türkiye'nin izin vermesi sonrası Yahudilerin Filistin'e

ilk göçü 22 Ekim 1948 yılında 41 kişi ile gerçekleşmiştir. Türkiye her ne kadar Yahudilere seyahat serbestliği sunsa da Yahudilerin göçleri esnasında uygulamaya koyduğu şartlarla Yahudilere çok cüzi miktarda para (100 lira o zamanın 35 doları) ve eşya götürme hakkı tanımıştır (Bali, 2003: 129-134).

İsrail'in kurulduğunu ilan etmesi ile Türk vatandaşı Yahudilerin Filistin'e göç etmelerinde çekici bir etken olarak sadece Siyonist düşünce etkili olmamıştır. Aynı zamanda daha önce belirtilen nedenlerin hepsi etkili olmuştur. Filistin'e çok sayıda Yahudi göçmüş olsa da Filistin'e göç etmek yerine Türkiye'de kalmaya karar veren Yahudiler de olmuştur. Türkiye'de kalmayı tercih eden Yahudiler arasında özellikle iş adamı olan burjuva kesimi vardır. Bu durum ekonomik olarak iyi durumda olan kişilerin gerek toplumda öteki olarak davranılmaması gerekse de sahip olduğu ekonomik imkanlar dolayısıyla ve Türk toplumunda zengin olmanın verdiği bir saygınlıkla oluşan statü sebebiyle, Türkiye'de var olan zenginliklerini ve statülerinden vazgeçip yeni kurulan bir devlete göç etmenin gerekli olmadığını ve hatta Türkiye'nin Yahudilere gayet iyi davrandığını düşünmüşlerdir (Bali, 2003: 147-149).

Türkiye, 1948-1949 yılları arasında uyguladığı Yahudi asıllı Türk vatandaşlarına yönelik sıkı pasaport düzenlemesi ve Filistin'e gitmelerini engellemek için yasal düzenlemeler koymuştur. Türkiye'nin bu engellemelerinden dolayı 1948-1949 yılları arasında Filistin'e yapılan göçlerin büyük çoğunluğu kaçak yollarla yapılmıştır. Bu yasakların 8 Şubat 1949 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadık'ın yaptığı konuşması sonucunda kalktığı anlaşılmıştır. Yasakların kaldırılmasıyla birlikte önceden pasaport alan veya alamayan yaklaşık 20 bin Yahudi tekrardan pasaport ve vize işlemlerine başlamıştır. Pasaport yasaklarının kalkmasıyla birlikte Yahudi burjuvasından olan kişiler arasından da Filistin'e göçler başlamıştır (Bali, 2003: 171-207).

Tablo 2.1.: Türkiye'den İsrail'e Yahudi Göçleri

Yıllar	Göçmen Sayısı
1931'e kadar	1.339

1932-1939	2.363
1940-1947	3.606
1948	4.362
1949	26.295
1950	2.439
1951	1.198
1952	353
Toplam	41,955

Kaynak: Weiker, W. F. 1988; Moshe Sicron'dan aktaran Bali, 2003: 190.

2.4.3. Yahudi Göç Teşebbüsleri

Türkiye'ye göç teşebbüsünde bulunmuş ama Türkiye'nin kabul etmemesi ile göç edemeyen gruplar bulunmaktadır. Bunlar arasında Türk etniğine sahip ancak dini aidiyet olarak ise Ortodoks Hristiyan olan Gagauzlar ve Yahudiler bulunmaktadır. Bu gruplar gerek içinde bulundukları şartlardan dolayı gerekse de yeni dünya düzeninden dolayı yıllar belki de asırlardır yaşamakta oldukları topraklardan ayrılarak Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Türkiye'nin göç politikasında belirleyici ölçüt olan din faktörü sebebiyle Türkiye'ye göç talepleri kabul edilmemiştir. Gagauz Türklerinin ve Yahudilerin Türkiye'ye göç teşebbüsü karşısında Türkiye'nin tavrı göç politikasında dinin ölçüt olduğunu net olarak gözler önüne sermektedir.

Türkiye, 1933 yılında Almanya'da görevinden atılan Yahudileri hem kamu hem de özel sektörde istihdam etmek için ülkeye kabul etmiştir. 1933 yılında üniversite eğitiminde reforma giren Türkiye, Almanya'da Nazizm'in kovduğu hocaların sığınma taleplerini kabul ederek onları üniversitede istihdam etmeye başlamıştır. Bu olayla bir nevi Almanya'dan işçi göçü aldı diyebiliriz. 1933 yılında gerçekleşen bu göçler kitlesel göç olarak görülmekte ve bu tarihten 1942'ye kadar bunun gibi bir Yahudi kitlesel göçü gerçekleşmemiştir (Levi, 1996: 99). Ancak bu

yıllar arasında Avrupa'dan Türkiye'ye Yahudi göçleri kesintisiz olarak devam etmiştir (Uzman, 2018). Türkiye, Avrupa'dan istihdam etmek için aldığı Yahudiler dışında diğer Yahudilerin ilticalarını kabul etmemiştir.

Türkiye, Nazizm'den kaçarak ülkeye sığınmak isteyen Yahudileri sığınmacı olarak kabul etmek istememiştir. Ancak bir şekilde Nazizm'den kaçıp gelen ya da gelmek isteyen Yahudilerin ise Filistin'e gidebilmeleri için gerekli imkanları sağlamaya çalışmıştır. Türkiye, Nazizm'den kaçan Yahudilerin Türkiye'ye girişini ve burada kalıcı olmasını engellemek için 1938 yılında Pasaport Kanunu'nu ve diğer gün ise *'Ecnebilerin Türkiye'de İkametleri ve Seyahatleri Hakkında Kanunu'* nu çıkarmıştır. Pasaport Kanunu'nun 3. Maddesine göre “geçerli bir pasaportu veya başka bir vatandaşlık belgesi olmayan kişilerin Türkiye'ye girişi yasaklanıyordu. Bu yasağın bir Nansen pasaportuna veya diğer mülteci belgelerine sahip kişileri de kapsadığı bilhassa belirtiliyordu” (Guttstadt, 2012: 183-184).

Yahudilerin Türkiye'ye göç etme talepleri neticesinde çıkarılan yeni yasalarla Türkiye'ye giriş şartlarını taşımayan kişilerin ülkeye alınmayacakları belirtilerek bu kişilere sadece transit vize alma imkânı sunulmuştur (Emgili, 2011: 291). Pasaport Kanunu'nun 4. maddesine göre “*eskiden Türkiye vatandaşı olup da vatandaşlıktan çıkmış veya atılmış olan kişilerin de ülkeye girişi*” yasaklanmıştır. Yine bu kanunun 20. maddesine göre yurt dışında yaşadığı halde düzenli olarak konsolosluklara kayıt yaptırmayan Türk vatandaşlarının pasaport ya da vize alma işlemleri ancak İçişleri Bakanlığının iznini bağlanmıştır (Emgili, 2011: 291; Guttstadt, 2012: 184). Bu maddeler Müslümanlardan ziyade gayr-i Müslimlere uygulanmıştır (Emgili, 2011: 291). Bu kanunların çıktığı tarihte Yahudi göçleri gündemdeydi. Bu sebeple bu kanunların çıkmasında Yahudi göçlerinin etkisinin yadsınamaz olduğu söylenebilir.

Kimlerin Türkiye'ye ne şartlarla göç edebileceği Pasaport Kanunu ile net bir şekilde ortaya konulmuştur. Ancak Türkiye'ye kabul edilmeyecek kişiler arasında, önceden Türk vatandaşı olan ve herhangi bir sebeple vatandaşlığını kaybeden kişiler de yer almış ve bu kişilerin Türkiye'ye kabulü kesin bir dille reddedilmiştir. Pasaport Kanunu'nda Türkiye'ye giriş için sunulan bu şartlara rağmen “göçmen veya muhacir

olarak tanımlanan ve Türkiye'nin ülkeye göçmen muhacir kabul etme kampanyası çerçevesinde gelen Müslüman göçmenler, yine Pasaport Kanunu'na göre Türkiye'ye pasaportsuz olarak da giriş yapabiliyorlardı" (Guttstadt, 2012: 184). Bu durum Türkiye'nin, Pasaport Kanunu ile gayr-i Müslimlerin ülkeye göç etmesini engellemeye çalıştığını göstermektedir (Emgili, 2011: 291). Pasaport Kanunu'ndan bir gün sonra çıkarılmış olan *'Ecnebilerin Türkiye'de İkametleri ve Seyahatleri Hakkında Kanun'* a göre Türkiye'de geçerli olan bir kimlik belgesine ya da pasaporta sahip olmayan yabancıların artık Türkiye'de oturmaları yasaklanmıştır (Guttstadt, 2012: 184).

"Ecnebilerin Türkiye'de İkametleri ve Seyahatleri Hakkında Kanun" ile Türkiye'de yaşadığı halde vatandaşlık hakkını kaybetmiş Yahudilerin de artık Türkiye'de yaşaması yasaklanarak Yahudilerin sınır dışı edilebilmeleri mümkün olmuştur. Dolayısıyla, çıkarılan kanunların genelde gayr-i Müslimleri, özelde ise bu kanunların doğrudan Yahudileri etkilemesi sebebiyle Yahudileri Türkiye'den göç ettirmeye yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Bu kanunların kabul edilmesiyle birlikte Türk yetkililer, Almanya'nın 13 Mart'ta Avusturya'yı işgal etmesi neticesinde Avusturya'dan gelecek göçlerde Yahudileri ayırmak ve sadece transit vize verebilmek için Almanya konsolosluğu ile anlaşmıştır. Türk yetkililer, Yahudilerin pasaportlarına sadece Türk polisinin ve Alman Başkonsolosluğunun anlayabileceği bir işaret koyulmasını istemiştir. Bununla Avusturya'dan gelecek Yahudileri ayırt edip onların Türkiye'de kalmasının önüne geçerek, onlara transit vize verip Filistin'e gitmelerini sağlamak amaçlanmıştır (Guttstadt, 2012: 184-186). Türkiye'ye dışarıdan gayr-i Müslim göçü almama ve gayr-i Müslimleri Türkiye dışına göç ettirme politikasının ne kadar ciddi bir şekilde uygulandığını açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin göç politikasının şekillenmesinde dinin etkisini net bir şekilde bir kez daha ortaya koymaktadır. Türkiye, göç politikası çerçevesinde yurt dışından Müslüman göçlerini kabul ederken gayr-i Müslimlerin ise ülkeye göçlerini önlemeye ve gayr-i Müslimleri Türkiye'den göç ettirmeye çalışmıştır.

1938 yılında çıkarılan pasaport Kanunu ve diğer kanunlar resmi olarak yayınlanmıştır. Ancak yine 1938 yılında resmi olarak herhangi bir yerde yayınlanmadan kabul edilen 2/9498 nolu gizli kararname ile özellikle Yahudilerin

ülkeye girmesi yasaklanmıştır (Guttstadt, 2012: 186). Pasaport Kanunu'na göre yanında yeterli parası olmayan gideceği ülkeye ait vizesi olmayan Yahudilerin Türkiye'ye girişleri yasaklanmıştır (Emgili, 2011: 304). Türkiye bu kararname ile pasaportu olan mülteci Yahudileri dahi ülkeye kabul etmemiştir (Guttstadt, 2012: 187). Bu kararnamenin istisnası olarak Türkiye'ye fayda sağlayacak Yahudilerin ve ailelerin gelmesine izin verilmiştir (Emgili, 2011: 298).

Ekim 1938'de Alman yetkililer hem Almanya'da yaşayan hem de işgal ettiği yerlerde yaşayan Yahudilerin pasaportlarına J damgası vurulmasını zorunlu kılmış ve Yahudileri Almanya'dan kovmuştur (Uzman, 2018: 239). Türkiye'de yaşayan Alman vatandaşı Yahudiler de Türkiye'nin Almanya ile olan siyasi ilişkileri sebebi ile sınır dışı edilmek durumunda kalmıştır. Ancak Türkiye kendisine yarar sağlayacak kişileri kabul etme ve onlara Türk vatandaşlığı verme noktasında bir sorun çıkarmamıştır (Guttstadt, 2012: 190). Türk yetkililer, ülkeye fayda sağlayabilecek Yahudilerin ülkeye göç etmesine izin vermiş ancak herhangi bir açıdan fayda sağlama ihtimali olmayan Yahudilerin Türkiye'ye göçlerini ya kendi kanunlarıyla veya başka ülkelerin kanunlarına dayandırarak izin vermemiştir. Türk yetkililer, ülkede yaşayan Yahudileri de bu şekilde sınır dışı etmiştir. Bu durum bize Türkiye'nin genel olarak Yahudileri istememesini bir takım kanuna ve siyasi gerekçelere dayandırmış olmasının bir bahane olduğunu göstermektedir. Çünkü siyasi bir zorunluluk olsaydı ülkeye fayda sağlayacağını düşündüğü Yahudileri de ülkeden çıkarması veya ülkeye hiç almaması gerekli olurdu. Bu durum özelde ülkeye fayda sağlayacak olan Yahudilerin Türkiye'ye göçüne izin verilmesi ancak diğer Yahudilerin göçüne izin verilmemesi Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisinin olduğu savımıza ters düşmemektedir. Zira Sovyet Rusya'dan kaçarak canlarını kurtarmak için Türkiye'ye sığınan Beyaz Rusların ilticasını kabul etmesi nasıl insanî gereklilikten dolayıydı. Bunun gibi istisnai olarak ülkeye fayda sağlayacağı düşünülen Yahudilerin göçlerine izin verilmesi ve bazılarına vatandaşlık verilmesi ise ülkenin çıkarı ile ilgili bir durumdur. Sonuç olarak istisnai olarak gayr-i Müslimlerin göçlerinin kabulü Türkiye'nin genel göç politikasını etkileyen bir husus değildir.

1939 yılına gelindiğinde yeni başbakan olan Refik Saydam, Türkiye vatandaşlığına sahip olan Yahudilerin diğer Türk vatandaşlarıyla aynı hak ve özgürlüklere sahip olduğunu ancak

“Ecnebi Yahudilere gelince başka memleketlerde tazyike uğrayan Yahudileri ne kütle halinde ne fert fert memleketimize kabul etmeyeceğiz. Ancak kendi milli ve idari işlerimiz için getirdiğimiz mütehassıslar arasında Yahudiler de vardır. Bunların kızkardeşleri yahut aileleri gibi yakın akrabaları ecnebi memlekette olur da memleketimize gelmek isterlerse bu adamların rahat zihinle işlerine bakabilmeleri için bunları bizden iş istememek şartı ile kabul edeceğiz” şeklinde açıklama yapmıştır (Vakit’ten aktaran Bali, 1999: 341).

Bu açıklama 1938 yılında yürürlüğe konulan kanunların halen devam ettiğini ve Türkiye’nin gayr-i Müslim göçü ile ilgili politikasında son derece kararlı olduğunu göstermektedir.

Türkiye, yasal yollarla Filistin’e gitmek isteyen ve Türkiye’yi transit ülke olarak kullanmak isteyen Yahudilere transit vize verme noktasında oldukça sert bir tutum sergilemiş ve vize vermeyi sıkı şartlara bağlamıştır (Emgili, 2011: 296-297). Türk yetkililerin Yahudilere transit vize vermek için koyduğu şartlar, Yahudilerin ihtimal dahilinde bile ülkede kalmasının istenmemesinden kaynaklıdır. Türkiye, Yahudilere vize vermek için onların Filistin’e ulaşana kadar gerekli olan tüm izinlere sahip olmaları şartını koymuştur (Guttstadt, 2012: 195-197). Türk yetkililer, kaçak yollarla Filistin’e giden, yolculuk esnasında geçici süreliğine Türkiye limanlarında mola vermek isteyen gemilere kesin suretle izin vermemiştir. Onları Türk limanlarına hiçbir şekilde yaklaştırmamıştır (Uzman, 2018: 243). Kara yolu ile giden Yahudilere ise sıkı şartlar dahilinde transit vize vererek Türkiye üzerinden Filistin’e göç etmelerine izin vermiştir (Emgili, 2011: 299).

Türk yetkililer 1923’ten itibaren Yahudilerin Türkiye üzerinden göçlerinde genel olarak normal bir politika izlemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı ortam ve bu dönemde Yahudilere yönelik ülkelerin uyguladığı politikalar birçok Yahudi’nin göç hareketini hızlandırmıştır. Türk yetkililer ülkeye çok fazla sayıda Yahudi ilticasını önlemek için Yahudilerin göçlerine yönelik sert ve engelleyici bir politika izlemiştir (Uzman, 2018: 243).

Türkiye'nin Yahudi mültecilere karşı net ve sert tavrı 1941 yılında Türk kara sularında batan Struma Gemisi faciasında da görülmektedir. 100 yaşında olan Struma gemisi arızalanması sebebiyle tamir için Türk kara sularına demir atmıştır (Şimşir, 2010: 336-337). Türkiye, Struma Gemisi'nin limana yaklaşmasına izin vermemesinden dolayı gemi 1941-42 yılı kış ayında 2 ay boğazda bekletilmiştir (Guttstadt, 2012: 203). Bu beklemeden sonra Türk yetkililer olaya birçok açıdan bakarak geminin Türk karasularında kalmasının Türkiye aleyhine bir durum olduğunu düşünerek, gemiyi mümkün mertebede tamir ettirdikten sonra, Türk karasularından çıkartmıştır (Şimşir, 2010: 345-347). Ancak Struma Gemisi hem kapasitesinin çok üzerinde yolcu taşıması (769 kişi) hem de denize açılacak sağlamlıkta olmaması sebebiyle Türk karasularından açık denize gönderildikten sonra tahminen Sovyet torpidosu ile vurulması sonucu batmıştır (Guttstadt, 2012: 203). Batan gemiden sadece bir kişi hayatta kalmıştır (Şimşir, 2010: 351).

Türkiye'nin 1942 yılında Struma Gemisi'nin batmasında dolaylı bir etkisi olduğu görülmektedir. Türkiye, kendi ülke güvenliğini, düzenini oluşturmaya çalıştığı ulus-devlet yapısını korumak için ve Avrupa'da hâkim olan Yahudi karşıtı (antisemitizm) siyaset sebebi ile elinden gelen insani yardımı yapmış olmasına rağmen Struma Gemi Olayı konusunda katı bir göç politikası uygulamıştır. Ancak geminin kasıtlı olarak bozulup Yahudi mültecilerin Türkiye'ye bırakılmak istenmesine karşın Türkiye gemiyi tamir etmiş ve bu süreçte mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamıştır (Uzman, 2018: 246). Ancak Avrupa ülkelerinin sınır dışı ettiği Yahudileri Türkiye'nin üzerine bırakmak istemesi Türk yetkililerin ülke güvenliğini korumaları için gerekli olan tüm sıkı önlemleri almalarını zorunlu kılmıştır. Sonuç olarak, Struma Gemisi Türk karasularından ayrılması akabinde batmıştır.

Struma gemisinin batmasında Türkiye eleştirilebildiği gibi asıl sorumluların Avrupa devletleri olduğu aşikardır. Türkiye'nin Yahudileri ülkede istememesinin en başat sebebi ülkede var olan milli birliği bozmalarına yönelik endişedir. Özet olarak Türkiye'nin Struma gemisinde mahsur kalan Yahudileri ülkeye kabul etmemesinin insanî boyutu bir kenara bırakılırsa, Yahudilerin zor durumda kalmalarına rağmen çok

fazla sayıda olmaları sebebi ile Türkiye'nin bu kadar fazla Yahudi'yi geçici olarak kabul etmemesi bile genel göç politikasında gayr-i Müslimlerin ülkeye göçünün istemediğine bir örneklik teşkil etmektedir. Türkiye'nin Filistin'e geçmek isteyen Yahudilere karşı bu kadar katı bir tavır sergilemesi onların Türkiye'ye yerleşme riskinin önüne geçebilmek içindir. Türkiye'nin İkinci Dünya savaşı esnasında Yahudilere yönelik katı tavrı savaş sonrasında ise daha ılımlı hale dönüşmüştür (Emgili, 2011: 300-305).

Avrupa ülkeleri Yahudilerden kurtulmaya çalışmaktaydı. Yahudiler ise canlarını kurtarmak için Filistin'e gitmek için göçe başlamışlardı. Ancak İngiltere Filistin'e dışarıdan gelen Yahudileri almamıştır. Avrupa'dan kovulan Yahudiler her şekilde ulaşım aracı ile Filistin'e gitmek istediğinde, Avrupa ile Filistin arasında köprü görevi gören Türkiye'den geçmeleri zorunluydu. Bütün bu nedenlerden dolayı Türkiye Yahudilere transit vize verme noktasında olabildiğince katı bir tavır sergilemiştir (Şimşir, 2010: 306-307). Türkiye dış siyasi ilişkilerini dengede tutmak için genel olarak ihtiyatlı bir tutum benimsemiştir (Emgili, 2011: 302).

Türkiye, Avrupa'da yayılan antisemitizmden dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan Yahudilerin ülkeye kitlesel göçünü engellemeye çalışarak tarafsızlığını korumuştur (Duran, 2021: 87). Ancak Türkiye'nin Yahudilere yönelik tavrı Almanya ile arasındaki ilişkilerden kaynaklı olduğu gibi 'özgün Türk siyasetinin de bir ürünüdür. Bununla birlikte savaştan iki yıl sonra Yahudilere yönelik tedbirleri içeren 3/6067 nolu "*Türkiye'ye gelmeleri muhtemel yabancı ülke tabiiyetinden Yahudilere karşı alınacak tedbirler*" kararnamesi yürürlükten kalkmıştır (Guttstadt, 2012: 222). Bu sebeple Türkiye'nin Yahudilere yönelik siyasetinde kendi menfaati doğrultusunda hareket ettiğini ve kendi güvenliğini tehdit edecek unsurlar kalktığında Yahudilere karşı daha ılımlı olduğu görülmektedir.

Türkiye, her ne kadar kendi güvenliği için Yahudilere karşı sert bir siyaset yürütmüş olsa da 1930'lu yıllarda Balkanlardan gelen Müslüman göçüne talepkâr olması gözden kaçmamaktadır. Ancak 1938'de İçişleri bakanı olan Refik Saydam'ın açıklamasında Türkiye vatandaşı olan Yahudilerin her türlü hakkının güvende olduğu

fakat dış ülkelerden gelen Yahudilerin ise göçmen olarak kesinlikle kabul edilmeyeceğine yönelik açıklaması (Tan'dan aktaran Duran, 2021:89) Türkiye'nin gayr-i Müslimlerin göçlerine ya da ülkeye gelmelerine karşı katı tavrının din farkından kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Yahudilerin transit geçişine ve göçüne yönelik menfi tavrı ülkeye göçmen gelmesine dair korku ve bunu önlemeye yönelik uygulamalar sadece ülkenin güvenlik tedbiri sebebiyle değildir. Türkiye'nin bu tavrı genelde gayr-i Müslimlerin göçlerine özelde ise Yahudilerin Türkiye'ye göç etmemesine yönelik bir politikadır (Guttstadt, 2012: 223). Türkiye'nin tek partili dönemde göç politikasının şekillenmesinde dinin nihai olarak önem arz ettiğini görmekteyiz.

Yahudilerin Avrupa'dan sürülmesi neticesinde yolculukları süresince yaşadıkları elim olaylar özellikle Struma Gemisi Faciası nedeniyle Avrupa ülkeleri Yahudilerin göçleriyle ilgili az da olsa yumuşamıştır. Buna örnek olarak 1942 yılında Struma gemisinin batmasının akabinde İngiltere'nin Filistin'e Yahudi göçü alma hususunda daha ılımlı bir politika izlemeye başlaması gösterilebilir. Ancak İngiltere Avrupa'dan gelecek Yahudilerin ilk olarak Türkiye'de bir kampta toplanmasını talep etmiştir. Türkiye bu talebi dönemin şartları gereğince kabul etmemiştir (Uzman, 2018: 248). Amerika ve İngiltere bu sefer Yahudilerin Türk gemileri ya da en azından Türk bayrağı taşıyan gemilerle Filistin'e deniz yolu ile taşınmasını talep etmiştir. Türkiye gemilerinin yeterli donanımına sahip olmadığı gerekçesiyle bu talebi de reddetmiştir. Ancak kara yolu üzerinden trenle Yahudilerin Filistin'e taşınmasına izin vermiştir. Bu yolla 1943 yılında 1.165 Yahudi yasal yollarla ve 2.138 Yahudi ise kaçak yollarla Türkiye üzerinden Filistin'e göç etmiştir (Ira Hirschmann Papers'dan aktaran Duran, 2021: 150- 153).

Türkiye'nin İngiltere ve Amerika'nın Yahudilerle ilgili tekliflerini reddetmesi ileride Yahudilerin sorumluluğunun kendi üzerine bırakılacağına dair endişesinden dolayı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bunu, Batı'nın Türkiye'de bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sadece Türkiye'nin meselesiymiş gibi davranması desteklemektedir. Sonuç olarak Türkiye, Yahudilerin mülteci olarak ülkeye göçlerini istemediği gibi toplu bir mülteci krizi içerisine de girmek istememiştir.

Türkiye, İkinci Dünya savaşında tarafsızlığını ilan ederek ülkelerle saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Böylece hem mihver hem de müttefik devletlerle arasını iyi tutmaya çalışmıştır. O dönemde İngiltere Araplarla ilişkisini bozmamak için Filistin'e olabildiğince az Yahudi alma politikası doğrultusunda Türkiye'ye Yahudilere transit vize vermeme hususunda baskı yapmıştır. Aynı zamanda Almanya Türkiye'nin ülkeye Yahudi göçü kabul etmesine karşı çıkmıştır. Bunlardan dolayı Türkiye, iki ülke ile de arasının bozulmasını istememiştir. Bu sebeple yurt dışından Yahudilerin Türkiye'ye göç etmesini ve Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmasını önlemek için sıkı tedbirler almıştır (Duran, 2021: 96).

İkinci Dünya Savaşı'nın Almanya'nın aleyhine dönmesi ve Almanya'nın Rusya'ya karşı yenilmesi Türkiye üzerinden Filistin'e giden Yahudi göçlerini de etkilemiştir. 1944 yılı itibariyle Türkiye üzerinden Filistin'e kitlesel Yahudi göçlerine izin verilmiştir (Levi, 1996: 149). Nazi zulmünden kaçan eski Osmanlı tebaası Yahudilere Türk pasaportu verilerek Filistin'e göç edebilmeleri sağlanmıştır (Uzman, 2018: 249). Bu durum Türkiye'nin Yahudilere transit vize verme noktasında sergilediği katı tutumunun bir nokta da ülke güvenliği için siyasi bir karar neticesinde olduğunu göstermektedir (Levi, 1996: 149).

Unutulmaması gereken önemli husus ise Türkiye'nin transit vize vermedeki katı tutumunu değiştirmesi Yahudilerin Türkiye'ye yerleşme ihtimalinin ortadan kalkması ile bağlantılı bir durumdur. Eğer İngiltere Yahudilere Filistin'e giriş izni konusunda katı bir politika uygulamaya devam etseydi ve Türkiye'ye transit vize verme noktasında herhangi bir baskıda bulunmasaydı, bu durumda Türkiye Yahudilerin ülkede kalma riskine binaen transit vize vermemeye devam ederdi. Bu iddiamızı İngiltere'nin ve ABD'nin Filistin'e Yahudi göçünde ılımlı bir politika uygulamaya karar vermesi neticesinde Avrupa'dan gelecek Yahudilerin Türkiye'de bir kampta toplanmasını talep etmesine karşın Türkiye'nin bu talebi kabul etmemesi (Uzman, 2018: 248) desteklemektedir. Türkiye'nin Yahudi mültecilerin ülkede kalmasını önlemeye yönelik uygulamaları bizlere ulus-devlet politikasında gayr-i

Müslimlere yer verilmediğini ve bu durumunda göç politikasına yansıdığını göstermektedir.

2.5. Süryani Göçleri

Türkiye’den göç eden gayr-i Müslimler arasında Süryaniler de bulunmaktadır. Süryanilerin göçü öncesi ve göçleri sürecinde yaşanan olaylar tek partili dönemde (1923-1950 yılları arasında) göç politikasının şekillenmesinde dinin etkisi olduğu tezimi desteklemektedir.

Anadolu’da yaşayan Süryani nüfusun azalmasında Osmanlı döneminden 2000’lere kadar devam eden Süryani göçlerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Gerek Osmanlı döneminde gerekse de Türkiye Cumhuriyeti döneminde yapılan nüfus sayımları her zaman dini kategoriye göre yapılmamıştır. Ayrıca dini kategoriye göre yapılan nüfus sayımlarında ise Hristiyanların karmaşık bir mezhepsel yapıya sahip olmalarından dolayı Hristiyanlar arasında etnisite merkezli bir ayırım yapılamamıştır. Bu sebeplerden dolayı, Anadolu’da yaşayan tüm Süryanilerin (Doğu Süryanileri-Batı Süryanileri) nüfus verilerine ulaşmak pek mümkün değildir. Örneğin 1914-1915 yılları arasında Osmanlı’da yapılan son nüfus sayımı din merkezli olarak gerçekleşmiş olmasına rağmen yapılan nüfus sayımı Hristiyanlar için dini ve etnik bir karmaşayı ortaya koymuştur (Çağaptay, 2009: 107).

Özellikle dini kategoriye göre yapılan nüfus sayımlarında Süryanilerin her zaman ayrı bir kategoride sayıl (a) maması Süryanilerin toplam nüfusları hakkında bilgi sahibi olamamamızda önemli bir etkidir. Süryaniler nüfus sayımlarında bazen Hristiyanlığın içinde bazen “sair dinler” içerisinde bazen de “dinsiz veya dini meçhul” başlığı altında sayılmışlardır (Yıldız, 2007: 162). Bu sebeple de Türkiye’de ne kadar Süryani nüfusun yaşamış olduğunu ve Türkiye’den ne kadar Süryani nüfusun da göç ettiği tam olarak bilinmemektedir. Süryani göçleri hakkında net sayısal verilere ulaşmak pek mümkün olmasa da Süryani göçleri dönemsel olarak değişken hızda 2000’li yıllara kadar devam etmiştir (Sarı, 2011: 267).

Süryanilerin tarihte yaşadıkları olaylarla ilgili bilgi ve belgeler, genel anlamda ya Süryanileri Osmanlıya isyan eden suçlu bir topluluk ya da Osmanlı tarafından zulme uğrayan bir topluluk olduğu savına dayanmaktadır. Bu iki kutuplu yaklaşımdan dolayı Osmanlının Süryanilere yönelik faaliyetleri hususunda ya Osmanlı tamamen suçlanmakta ya da savunulmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu ve Güneydoğu bölgesinde Batılı devletlerin çıkarlarının olması Süryanileri Osmanlıya karşı kışkırtabileceği gibi Osmanlının da Süryanilere karşı şüpheli bakarak hareket etmesine sebep olmuş olabilir. Çalışmamızda kaynaklardan elde edilen bilgiler karşılaştırılarak belirli bir tutarlılık çerçevesinde kullanılmaya çaba gösterilmiştir.

Süryanilerin Anadolu'dan göçleri Osmanlı döneminde başlayarak Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Süryanilerin Anadolu topraklarından göç hareketi üç dönem olarak tasnif edilebilir. İlk dönem 1895-1930 yılları arası, ikinci dönem İkinci Dünya Savaşı dönemi özellikle 1942 yılı, üçüncü dönem 1975'li yıllarda başlayan göç hareketidir. İlk dönemde gerçekleşen göçler ağırlıklı olarak Amerika, Brezilya, Kanada, Arjantin ve Venezüella gibi ülkelere yaşanmıştır. İkinci dönemde gerçekleşen göçler ise daha çok Ürdün, Irak, Suriye gibi Orta Doğu ülkelerine gerçekleşmiştir. 1975'te başlayan üçüncü dönem göçleri ise işçi göçü olarak çoğunluğu Avrupa ülkelerine gerçekleşmiştir (Erdoğan, 2021: 230).

1895-1930 yılları arasında gerçekleşen göçlerin nedenleri arasında misyonerlik faaliyetleri, ekonomik sebepler, Ermeni Tehciri, nüfus mübadelesi gibi olaylar etkili olmuştur (Erginer, 2007: 53). İkinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşen göç hareketini gerçekleşmesindeyse savaş koşullarının sunduğu ortam, ihtiyat askerliği (Erdoğan, 2021: 237) ve Varlık Vergisi (Aktar, 2000) etkili olmuştur.

Asırlarca Osmanlı devletinin bir tebaası olarak yaşayan Süryaniler Müslümanlarla huzur içinde birlikte yaşamaya dünya savaşlarının zuhur ettiği dönemlere kadar devam etmiştir (Erdoğan, 2021: 228). Birinci dünya savaşına doğru Osmanlı Devleti'nin yaşadığı yenilgiler Osmanlı toplumunda ekonomik, siyasi ve kültürel değişimlere sebep olmuştur. Yaşanılan bu değişimler Osmanlı topraklarında

yaşayan birçok gayr-i Müslimler gibi Süryanileri de Osmanlı toprakları dışına göçe sevk etmiştir (Yıldız, 2007: 161).

Süryanilerin göç etmesinde etkili olan belki de en önemli olay ise 1915 yılında yaşanan isyan hareketidir. Süryanilerin isyan etmesinde Ermenilere uygulanan Tehcir Kanunu'nun da etkisi bulunmaktadır. Süryaniler başta Ermenilere uygulanmaya başlayan Tehcir Kanunu'nun kendilerine uygulanacağını düşünmemişlerdir (Gaunt, 2007: 257). Ancak Süryaniler, Süryani Katolik ve Süryani Protestanlar içerisinde kişilerin tutuklanmaya başlamasıyla birlikte kendilerine de tehcir uygulanırsa bir şeyler yapmak için artık çok geç olacağını düşünerek isyan harekâtını başlatmışlardır (Turgut, 2016: 278). İsyen hareketi başlamadan önce Osmanlı devleti Süryani yetkilileri Osmanlıya bağlılıklarını devam ettirmek için davet etmiş ancak Süryaniler Ruslarla hareket etmeyi tercih ederek Osmanlıya karşı savaş (isyan) ilan etmiştir (Bilge, 2001: 101). Osmanlı askerleri ve gönüllü Kürt halk, Süryani isyanına müdahale ederek bastırmaya çalışmıştır. Bu müdahalede binlerce Süryani hayatını kaybetmiştir (Gaunt, 2007: 28). Bu süreçte karşılıklı her iki tarafın da kayıpları büyük olmuştur (Sarı, 2011: 243). Ancak 1915 yılında isyan sürecinde yaşanan çatışmalar Süryanilerce bir soykırım olarak değerlendirilmiş ve bu olay Seyfo (kılıç yılı) olarak adlandırılmıştır (Gaunt, 2007: 28). Süryanilere soykırım yapıldığı iddialarının yanı sıra soykırımın olmadığına dair iddiaların da olduğu yapılan okumalar neticesinde belirtilmesi gereken önemli bir husustur.

Süryanilere yönelik katliam yapıldığını iddia edenler arasında bu katliamları devletin yaptığını, Kürt aşiretlerin yaptığını, Müslümanların yaptığını veya bu katliamlarda Almanların suçlu olduğunu iddia edenler de vardır (Sarı, 2011: 242). Ancak 1915 yılında gerçekleşen isyanlar neticesinde yaşanan ölümlere bir taraf soykırım olarak diğer taraf ise isyan sürecinde yaşanan ölümler olarak baksa da sonuç olarak her iki taraftan da ölümler gerçekleşmiştir. Belirtilmesi gereken önemli husus ise 1914-1915 yılları arasında Anadolu'da yaşananlar tüm Osmanlı halkını derinden etkilemiştir. Kürtler, Türkler, Müslümanlar, Ermeniler, Hristiyanlar, Süryaniler kısaca tüm milletler kayıplar vermiş ve birbirlerini öldürmüşlerdir. Ancak yaşanan ölümler

bir devlet politikası sebebiyle gerçekleşmemiştir (Öztemiz, 2007: 134; Sarı, 2011: 243).

1915 yılında yaşananlar tüm Osmanlı milletini olduğu gibi Süryanileri de derinden etkilemiştir. Bu olayda Süryanilere yönelik özellikle Kürt aşiretlerinin saldırıları ile yaşananlardan sonra Süryaniler Anadolu’da eskisi gibi diğer topluluklarla birlik beraberlik oluşturamamışlardır. Süryaniler yaşadıkları nedeniyle fırsat buldukları anda Türkiye dışına göçe yönelmişlerdir (Turgut, 2016: 276-277). Süryaniler 1915 yılında yaşanan isyan sonrasında özellikle İran, Irak ve Suriye’ye göç etmişlerdir (Bilge, 2001: 102).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında itilaf devletleri Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için gerek misyonerlik faaliyetleri gerekse de gizli görüşmeler ve anlaşmalarla özellikle Doğu ve Güney Doğu’da yaşayan gayr-i Müslimleri tarafına çekmeye çalışmıştır (Sarı, 2011: 176). Birinci Dünya Savaşında Batılı devletlerin Süryanilere Mezopotamya’da kendi devletini kurma fırsatını vaat etmeleri, Süryanilerle Osmanlı devleti arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde etkilemiştir. İtilaf devletlerinin bu teklifi neticesinde Süryaniler itilaf devletleriyle birlikte Osmanlıya karşı savaşmıştır (Hanım, 1996: 89; Olgun, 2008: 278). Rusya, Türk-İran sınırında Türklere karşı propagandalar yaparak ve gayr-i Müslimlere vaatlerde bulunarak Ermeni, Kürt aşiretler, Keldaniler ve Nasturilerden kendi tarafına gruplar çekerek Türk topraklarına saldırmaya başlamıştır. Süryaniler sadece Ruslarla değil İngilizlerle de birlik olarak Osmanlıya karşı savaşmıştır (Sarı, 2011: 176-178).

Batılı devletlerle birlikte hareket eden Süryaniler daha sonra yalnız bırakılmıştır. Osmanlı Devleti Süryanilerin isyanlarını bastırmaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında yapılan cihat çağrısı neticesinde Müslümanların Süryanilere yönelik sürekli artan saldırıları olmuştur (Bilge, 2001: 101; Gaunt, 2007: 203). Osmanlının isyan çıkaranları kontrol altına alma sürecinde Süryaniler ya ölmüş ya da ülke dışına sürgün edilmişlerdir (Hanım, 1996: 89-92). Sürgün edilen Süryaniler Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye’ye dönme talebinde bulunmuşlarsa da talepleri kabul edilmemiştir (Bilge, 2001: 20). Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen

Ermeni Tehcirinde doğrudan Süryaniler de sürgün edilmemiştir. Ancak, tehcirde Ermeni oldukları zannedilerek zorla göç ettirilen Süryaniler de olmuştur (Sarı, 2011: 178).

Avrupa devletleri misyonerlik faaliyetleri adı altında siyasi amaçlarla Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanlarla özellikle ilgilenmiştir. Bu kapsamda Fransa Katolik Hristiyanları, Rusya Ortodoks Hristiyanları ve İngiltere ise bir proje olarak Orta Doğu'da kendisinin oluşturduğu Protestan Hristiyanlar ile ilgilenmiştir (Sarı, 2011: 160). Süryanilerin savaş döneminde İngiltere ve Rusya ile hareket etmesi Müslüman komşularının kendilerine tepki ve şüphe ile bakmasına sebep olmuştur. İngiltere ve Rusya'nın vaatlerine kanarak Osmanlıya karşı savaşan Süryaniler, Rusya ve İngiltere tarafından hem aldatılmış hem de kandırılmış bir şekilde kaderlerine terk edilmiştir (DeKelaita, 2006: 20). Süryaniler, 1914-1918 yılları arasında hem savaş ortamı hem de Osmanlıya karşı olmaları sebebiyle çok fazla can kaybına uğramışlardır. Müttefikleri tarafından yalnız bırakılan Süryaniler uğradıkları baskılar sebebi ile Türkiye'den göç etmeye başlamışlardır. Bir kısım Süryani İngilizlerin kontrolünde olan Irak'a, bir kısmı ise Rusya'ya, daha sonra bir kısmı da Amerika'ya göç etmiştir (Benjamin, 1996: 23; DeKelaita, 2006: 20).

Süryanilerin nüfuslarıyla ilgili tam bir bilgiye ulaşılamamıştır. Amerikan Halep Konsolosu olan Parker W. Buhrman 1924 yılında Mardin ve Diyarbakır'da 15.000 Süryani'nin yaşadığını belirtmiştir. 1924 Urfa'dan Halep'e 1.200 Süryani göç etmiştir (Özdemir ve Çiçek, Turan, Çalık ve Halaçoğlu, 2005: 153-154). 1924 yılında yaşanan kıtlık nedeniyle Süryanilerin bazıları Kürt Müslüman köylerine göç etmiş bazıları ise Suriye'ye göç etmiştir (Akyüz ve Aktaş, 2004: 93). 1914'ten özellikle 1925'e kadar Irak dışında diğer Ortadoğu ülkelerine ve daha iyi ekonomik, sosyal, siyasal hak ve özgürlüklere sahip olacaklarını düşündükleri Batı ülkelerine de göç eden çok sayıda Süryani olmuştur. Irak'a göç eden Süryaniler orada yaşam şartlarının çok zor olması, savaş sonrasında İngiltere'nin Süryanileri yalnız bırakması ve ekonomik sorunlardan dolayı Anadolu'daki Süryaniler gibi Batı ülkelerine göçe yönelmiştir. Bu göçler 1914'ten 1925'e kadar devam etmiştir (Benjamin, 1996: 24-25). Ayrıca, Süryanilerin Türkiye'den göçlerinin gerçekleşmesi Süryani patrikliğinin Suriye'ye

taşınmasına sebep olmuş aynı zamanda Patrikliğın Suriye'ye taşınması da Türkiye'den Suriye'ye Süryani göçlerini tetiklemiştir. Nüfus sayımında önceden diğer dinler başlığı altında belirtilen nüfus 9.521 iken 1927-1935 yılları arasında bu kategorideki nüfus 8.077'ye düşmüştür. Bu da diğer dinlerden olan kişilerin bu yıllar arasında da Türkiye'den göçlerinin devam ettiğini göstermektedir (Yıldız, 2007: 165).

Osmanlı'dan itibaren gayr-i Müslimlerin göç hareketlerinde temel sebep olarak Müslüman komşuları ile aralarında çıkan anlaşmazlıklar gösterilmektedir. Bu durum elbette vaki olmuştur. Ancak gayr-i Müslimlerin göçlerinde temel etken Müslüman komşuları ile aralarında yaşadıkları çatışmalar değildir. Gayr-i Müslimlerin göçlerinde kendi cemaatleri içerisinde yaşadıkları sorunlar ve dini açıdan yaşadıkları mezhepsel ayrımlar da etkili olmuştur. Örneğin, misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle yeni kiliselerin, yeni grupların oluşması ve Hristiyan cemaatlerin kendi içlerinde yaşadıkları sorunlar Anadolu'dan Süryani göçlerinin gerçekleşmesinde etkili olmuştur (Özçoşar, 2007: 139). Ayrıca belirtilmesi gereken husus ise, Anadolu'da Müslümanlarla gayr-i Müslimler arasında yaşanan çatışmaların sebebi doğrudan Osmanlı devleti değil misyonerlik faaliyetleridir (Sarı, 2011: 174).

Süryaniler, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960'a kadar özellikle çoğunluğu Suriye'ye olmak üzere Lübnan ve Filistin gibi Ortadoğu ülkelerine göç etmiştir. Bu yıllar arasında gerçekleşen Süryani göçleriyle birlikte Suriye'de Süryaniler yeni mahalleler oluşturmuştur (Rabo, 2013: 105). İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'nın işgalci tavrı karşısında gayr-i Müslimlerin Almanya ile iş birliği yapacakları düşüncesi Süryanilerin bu dönemde göç etmesinde etki eden unsurlardan biri olmuştur. Türkiye, gayr-i Müslimler ile Almanya arasında muhtemel gördükleri bu iş birliğini önlemek için gayr-i Müslimleri zorunlu askere çağırmıştır. "Yirmi Kura Askerlik" olarak adlandırılan bu uygulamayla askerliğini yapmış olan gayr-i Müslimler dahi tekrardan askere çağırılmıştır (Erdoğan, 2021: 237). Süryanilerin göç etmesinde bu uygulama son derece etkili olmuştur. Bu uygulama sebebiyle birçok Süryani askere gitmek yerine kaçak yollarla yurtdışına göç etmiştir (Erdoğan, 2013: 1422).

İhtiyat askerliği görevi bittikten hemen altı ay sonra Varlık Vergisinin uygulanmaya başlaması Türkiye’den özellikle Suriye’ye Süryani göçlerinin artış göstermesine neden olmuştur (Erdoğan, 2021: 230). Süryaniler Varlık Vergisinden çok fazla etkilenmemişlerdir. Ancak hem ihtiyat askerliği görevinin olması hem akabinde Varlık Vergisinin ortaya çıkması Türk yöneticilerinin gayr-i Müslimlere yönelik tavrını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Süryaniler hem bundan dolayı hem hafızalarında yaşanan kötü olayların olması ve Varlık Vergisinin uygulanmaya başlamasıyla birlikte psikolojik olarak içinde bulundukları durumdan dolayı Türkiye’den göç etmiştir (Kaya, 2007: 51; Erdoğan, 2021: 237).

Türkiye’de, Cumhuriyetin ilan edilmesiyle Türkiye’den gerek kaçak gerekse de resmi yollarla göç eden Ermeniler arasında çok sayıda kişi Türkiye’ye dönmek istemiştir. Bunun üzerine 1925 yılında *Seyrüsefer Talimatnamesi* yayınlanmıştır. Bu talimatnameye göre Ermenilerin ülkeye girmeleri sıkı izinlere tabi tutularak sınırlı bir şekilde gerçekleşmiştir (Bilge, 2001: 20). Erdoğan’a göre gayr-i Müslimler içerisinde Ermeniler haricinde Türkiye’ye geri dönme talebinde bulunan gayr-i Müslimlerin olduğuna dair herhangi bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Ayrıca Süryaniler ya da diğer gayr-i Müslimler de geri dönme talebinde bulunmuş olsalardı onlar da Ermeniler gibi aynı tutumla karşılaşırlardı (2021: 235).

Taşğın’ın belirttiğine göre ise Türkiye Cumhuriyet’inin kurulmasından hemen sonra göç eden ancak bulundukları yerlerden Türkiye’ye tekrar göç etmek isteyen Süryanilerin göçlerine izin verilmemiştir (2005: 82). O dönemde Ermeni Tehciri ile göç ettirilen Süryanilerin geri dönüşlerine izin verilmemesinden yola çıkarak Cumhuriyetin kurulmasıyla geri gelmek isteyen Süryanilere göç izni verilmemesi bize daha olası gelmektedir. 1928 yılında Türkiye’de af ilan edilmiştir. Ancak Süryanilerin bu af kapsamına girmediği belirtilmiştir. Ayrıca Süryaniler içerisinde kaçak yollarla Türkiye’ye göç etme girişiminde bulunanların ise cezalandırılacağı duyurulmuştur (Bilge, 2001: 103). Süryanilerin af kapsamına girmemelerinde Rusya ve İngiltere ile birlik olup Osmanlıya karşı savaşmaları ve savaş sonrasında da bu iş birliğini devam ettirerek (İleri, 2000: 158) Türkiye karşıtı olmalarının etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Ancak sürgünden yaklaşık beş altı yıl sonra gelen af ile bazı Süryanilerin geri döndüğüne yönelik iddialar da vardır (Öztemiz, 2007: 145).

Türkiye'nin gayr-i Müslimlerle yaşadıkları bu gibi olaylar gayr-i Müslimlere karşı Türk yetkililerin genel anlamda sert bir tutum sergilemesinde de etkili olmuştur. Bundan dolayı gayr-i Müslimlerin stratejik görevlere gelmeleri istenmemiş ve hatta yurt dışından Türkiye'ye göç etmek isteyenlere dahi müsaade edilmemiştir (Aktürk, 2015: 187). Gayr-i Müslimlere yönelik bu tavır Müslüman göçmenlere hiçbir suretle uygulanmamıştır (Aktürk, 2015: 187). Bu durum Türkiye'nin Müslümanlardan oluşan homojen bir ulus-devlet inşa projesinin gayr-i Müslimlere bakış açısında belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir. Müslümanlardan oluşan bir ulus inşa etmek için gayr-i Müslimlerin ülkeden göçmeleri istenmiştir. Bu da Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisinin olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, tek partili dönemde Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisi araştırılmıştır. Bu dönemde gerçekleşen göçler tarihsel süreç içerisinde karşılaştırmalı yöntem kullanılarak incelenmiş ve bu göçler üzerinden tek partili dönemde göç politikalarının şekillenmesinde dinin etkisi gösterilmiştir. Türkiye'de gerçekleşen göçler Müslüman ve gayr-i Müslim göçleri olarak iki kategoride ele alınmıştır. Bu doğrultuda Türk yöneticilerin göçlere karşı tavrı üzerinde durulmuştur. Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi neticesinde Türkiye'den gayr-i Müslimler gönderilmiş, farklı etniğe sahip Müslümanlarınsa ülkeye göçleri kabul edilmiştir. Nüfus mübadelesi kapsamında asırlardır Anadolu'da yaşayan Karamanlı Ortodoks Türklerinin Yunanistan'a göçleri gerçekleşmiştir. Bu göçlerle Türkiye'nin ulus-devlet inşasında etnisiteden ziyade dinin etkili olduğu ve göç politikalarının da bunu destekler biçimde şekillendiği görülmektedir. Nüfus mübadelesi İskân Kanunu'nun çıkarılmasına kadar ki sürede Türkiye'nin göç politikalarında belirleyici olmuştur.

Türkiye'ye Yunanistan'dan gelen Müslüman göçleri sonrasında Bulgaristan'dan, Yugoslavya'dan, Romanya'dan ve Kafkaslar ve Orta Asya'dan Müslüman göçleri gerçekleşmiştir. Bu yerlerden gelen Müslümanların hepsi farklı etniğe sahip Müslümanlardan oluşmuştur. Türk kavramının kuşatıcılığı çerçevesinde Müslümanların ülkeye göçleri kabul edilmiştir. Ancak etnisite bakımından Türk kimliğine sahip olmak Türkiye'ye göç edebilmek için yeterli olmamıştır. Romanya'da yaşayan Ortodoks Gagauz Türkleri Türkiye'ye göç etmek istemişlerse de dini kimliklerinden dolayı göç talepleri reddedilmiştir. Aynı dönemde Balkanlar'dan ve Orta Asya'dan Türkiye'ye farklı etniğe sahip çok fazla sayıda Müslüman göçleri ise hem teşvik edilmiş hem de kabul edilmiştir. Tek partili dönemde ülkeye göç kabulünde Müslüman kimliğine sahip olmayı şart koşulmuştur. Türkiye'ye gerçekleşmekte olunan Müslüman göçlerinin kolay bir şekilde gerçekleşmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. Ülkelerle Müslümanların Türkiye'ye göç etmeleriyle ilgili anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşma maddelerinde Türkiye'ye Müslüman olanların göçlerinin gerçekleşeceği belirtilerek bu doğrultuda göçler gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin ulus-devlet inşa süreci göç politikalarıyla desteklenmiştir. Bu bağlamda ülkeye gayr-i Müslim göçlerine genel olarak izin verilmemiştir. Etnik aidiyet bakımından Türk olan Gagauz Türklerinin yanı sıra Türkiye'ye göç etme talebinde bulunan Yahudilerin talepleri de reddedilmiştir. Gayr-i Müslimlerin ülkeye gelmeleri mümkün mertebe engellenmeye çalışılmıştır. Türkiye'ye gayr-i Müslim göçlerinin gerçekleşmesi istenmediği gibi Türkiye'de yaşayan gayr-i Müslimlerin ülkeden göç etmeleri de istenmiştir. Tek partili dönemde gayr-i Müslimlere yönelik uygulanan politikalar onların Türk vatandaşlığına sahip olmalarına rağmen kendilerini Türkiye'nin bir parçası olarak hissetmelerini engellemiştir. Bu dönemde gayr-i Müslimlere yönelik uygulanan dışlayıcı ve ayrımcı politika (Kemalizm'in Türkleştirme politikası), Varlık Vergisi ve devamındaki sürgünler, gayr-i Müslimlerin her mesleği seçme hakkının olmaması, gayr-i Müslimlere zorunlu tutulan “yirmi kura askerliği” gibi birçok uygulama onları Türkiye'den göç etmeye yöneltmiştir.

Tek partili dönemde gayr-i Müslimlere güven duyulmayan bir bakış açısı hâkim olmuştur. Gayr-i Müslimler ulus-devlet inşa sürecini engelleyen unsurlar olarak görülmüştür. Bundan dolayı da gayr-i Müslimlere yönelik politikalar başta Yahudi ve Süryani vatandaşların Türkiye'den göçlerine neden olmuştur. Bu dönemde düşük nüfusa sahip olan Türkiye bu göçleri engellemeye yönelik bir harekette bulunmadığı gibi gerek doğrudan gerekse de dolaylı yollarla gayr-i Müslimleri ülkeden göç etmeye yöneltmiştir. Türkiye'nin gayr-i Müslimlerin göçlerine yönelik tavrı inşa edilmek istenilen ulus-devlet planı ile ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti tek partili dönemde ulus-devlet inşa planı doğrultusunda göçlere izin vermiştir. Bu kapsamda ülkeye kimlerin geleceği Osmanlı millet sisteminin tesiri ile belirlenmiştir. Millet sistemi doğrultusunda “Türk” kavramı tüm Müslümanları içine alan kuşatıcı bir anlam ihtiva etmiştir. Türklük ile Müslümanlık özdeşleştirildiği için ülkeye göçlerde de ulus-devlet inşa planı doğrultusunda Müslümanların göçüne izin verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tek partili dönemde göç politikaları aracılığıyla Osmanlıdan itibaren süre gelen din temelli etnik-ulusal ayrımı korumaya çalışarak, temellerinde Müslümanlığın bulunduğu bir ulus-devlet inşa etmek istemiştir. Dolayısıyla da tek partili dönemde göç politikalarının şekillenmesinde sosyal, ekonomik, siyasi ya da etnisite gibi faktörlerden daha ziyade din dikkate alınmıştır.

Tek partili dönemde Türkiye'nin göç politikaları Nüfus Mübadele Anlaşması'nda yer alan "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının" ifadeler doğrultusunda dini aidiyet temeli şekillenmiştir. Nüfus Mübadelesinin akabinde gelen göçmenlerin yerleştirilmesi hususunda iskân politikaları ile ilgilenecek kurumların tespiti için 1934 yılında İskân Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun Türkiye'nin göç politikalarının belirlenmesinde başvurulana ana kaynak olmuştur. İskân Kanunu'na göre Türkiye'ye sadece "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı" kişiler göç edebilir ve Türkiye'ye göçmen ya da sığınmacı olarak gelebilirken "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı" şartını taşımayan kişilerinse ülkeye göçmen veya mülteci olarak gelmelerinin önü kapatılmıştır. İskân Kanunu'nda belirtilen "Türk kültürü" kavramından maksadın Müslüman kişiler olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Osmanlı tebaası olan Müslümanların hepsi "Türk Kültürü" içerisinde görülmüştür (Uzman, 2018: 23). Ülkelerle yapılan göç anlaşmalarında da Türk kültürü ifadesi dikkate alınmıştır. Bu bağlamda tek partili dönemde göç politikalarının şekillenmesinde en temel belirleyici faktör din olmuştur.

Tek partili dönemde göç politikaları, Kemalizm'in Türkleştirme projelerinin ve laik bir toplum hedefinin aksine Müslüman bir toplum oluşturmayı desteklenmiştir. Bu dönemde ülkede laikleşmeye yönelik politikalar olsa da göç politikaları bunların aksi yönünde şekillenmiştir. Kemalizm'in Türk ve laik bir toplum inşasına karşın ülkede gerçekleşen göçlerle etnik bakımdan heterojen ve dini bakımdan homojen bir toplum meydana gelmiştir. Laik bir toplum söylemleriyle birlikte etnik bakımdan homojen bir ulus-devlet inşasına karşın göç politikalarıyla dini bakımdan homojen etnik bakımdan heterojen bir ulus-inşasının desteklendiği görülmektedir. Tek partili dönemde Kemalizm benimsediği siyaset doğrultusunda ülkede laik bir toplum inşa edilmeye çalışılmış olsa da göç politikalarında din başat rol oynamıştır. Laik bir toplumun temellerinin İslam'a Müslümanlığa dayanması tercih edilmiştir. Bu doğrultuda göç politikalarında göçmenlerin dini kimlikleri oldukça önemli olmuştur. Göçmenlerin göçleri dini kimliklerine göre gerçekleşmiştir. Böylece tek partili dönemde göç politikalarının şekillenmesinde de din başat rol oynamıştır.

Bu çalışmada, güç politikalarının şekillenmesinde dinin bk bir etkisinin olduğu ve Türkiye'nin ulus-devlet inşa planının etnik temelli bir plan olmadığı, Müslümanlardan oluşan bir ulus inşa planı olduğu ve bu planınsa g politikalarıyla gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur. Çalışma, ulus-devlet inşası, g politikaları ve din arasındaki ilişkiyi ele aldığı için g literatüründe dine farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Literatürde din ile güç arasındaki ilişki genel olarak göçmenlerin ibadetleri üzerinden ele alınmaktadır. Çalışma, g ile din arasındaki ilişkiyi farklı bir perspektiften ele alması bakımından literatüre katkı sunmaktadır. Türkiye'nin güç politikalarının şekillenmesiyle din arasındaki ilişki sadece tek partili dönemle sınırlı değildir. 1923 yılından günümüze kadar ki süreçte Türkiye'nin g politikalarıyla din arasındaki ilişkiyi ortaya koyan daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Literatürde Türkiye'nin g tarihi ile din arasındaki ilişki ve g politikalarıyla din arasındaki ilişkiyle ilgili bk bir boşluk bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağanoğlu, H. Y.: 2012 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Akkaya, Y.: 2002 “Korporatizmden Sendikal İdeolojiye, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C. 4. İletişim, İstanbul, s. 829-840.
- Aktar, A.: 2000 Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Akten, F.: 2020 **Türkiye’nin Gagauzya Politikası**, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Trakya Üniversitesi/ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Aktürk, Ş.: 2015 Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet, Çev.Volkan Eke, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aktürk, Ş.: 2013 **Türkiye'nin Kimlikleri**, İstanbul, Etkileşim Yayınları.
- Akyüz, G., Aktaş, Ş.: 2004 Bakısyân (Alagöz) Köyünün Tarihçesi, İstanbul, Anadolu Ofset.
- Alan, B. P.: 2016 **Türkiye’nin Göç Yönetimine Yaklaşımı: Mevzuat ve Uygulama** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi/ Siyaset Bilimi ve uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

- Altan, M. B.: 2007 "Yirminci Yüzyılda Kırım'dan Türkiye'ye Yapılan Kırım Tatar Göçleri (1930 ve 1940 Göçleri)", **IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu: İç/Dış/Göç ve Kültür Özetler Kitabı içinde, Işık Üniversitesi - Şile, İstanbul, s.7-8.**
- Anzerlioğlu, Y.: 2003 **Karamanlı Ortodoks Türkler**, Ankara, Phoenix Yayınları.
- Anzerlioğlu, Y.: 2006 Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri, Bilig, sayı 39, s. 31-51.
- Arı, K.: 2016 **Suyun İki Yanı: Mübadele**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arı, K.: 1999 "Türkiye’de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim", **75. Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, s. 97-114.
- Arı, K.: 1995 Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arslan Ç., Toker, M.: 2011 **Anadolu’da Ortodoksluk Sadası (Tıpkıbasım)**, Ankara, A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, No: 39.
- Aslan, Z.: 2020 Türkiye’de Göç ve Göçmenler (1914-1960) Karadeniz, Batum, Türkistan, Türkistan Türkleri ile Romanya Yahudileri, İstanbul, Libara Kitap ve Yayıncılık.
- Ateş, H.: 2019 "Son 150 Yılda Kitlemel Dış Göçlerin Türkiye’de Siyasi, İktisadi ve Sosyal Alandaki Etkileri", **Kırım ve Sürgün**,

- Der. A. Kocak ve H. Ateş, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, s. 224-259.
- Aysal, N.: 2017 “Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu’dan Zorunlu Göçü”, **VII. Uluslararası Canik Sempozyumu**, 17-19 Şubat 2017.
- Baklacioğlu, N. Ö.: 2010 Dış Politika ve Göç, Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerde Arnavutlar (1920- 1990), İstanbul, Derin Yayınları.
- Balçık, M. B.: 2008 “Milliyetçilik ve Dil Politikaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt. 4, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, s.777-787.
- Bali, R. N.: 2003 Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bali, R. N.: 1999 Cumhuriyet Yıllarında Türk Yahudileri-Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Baş, M.: 2005 **Türk Ortodoks Patrikhanesi**, Ankara, Aziz Andaç Yayınları.
- Baydar, M.: 1968 Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, İstanbul, Menteş Kitapevi.

- Benjamin, Y.: 1996 Assyrians in Middle America: A historical and demographic study of the Chicago Assyrian community. Journal of Assyrian Academic Society, 10(2), 18-46.
- Benlisoy, F., Benlisoy, S.: 2016 Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: Hristiyan Türkler ve Papa Eftim, İstanbul, İstos Yayın.
- Bentzin, A.: 2010 “Türk, Türkistan ve Özbek Kimlikleri Arasında: İstanbul’daki Özbek Göçmenler” **Türkiye’deki Doğu Türkistan-Uygur Diasporası, Türkiye’ye Uluslararası Göç**, İstanbul, Kitap Yayın Evi, s. 281-296.
- Bilge, Y.: 2001 **Geçmişten Günümüze Süryaniler**, İstanbul, Zvi-geyik Yayınları.
- Bozçalışkan, A., Avaner, T.: 2021 “Göç Yönetimine Dair Bir Kesit: Dobruca’dan Türkiye’ye Göçler”, **Belgi Dergisi**, (21), 383-396.
- Bora, T. ve Canefe, N.: 2002 “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bora, T.: 2002 “Ekalliyet Yılanları-Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Çağaptay, S.: 2009 **Türkiye’de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir?** Çev. Ö. Bircan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- DeKelaita, R.: 2006 **The Origins and Development of Assyrian Nationalism** (Yüksek Lisans Tezi), Chicago-USA, University of Chicago.
- Duman, M.: 2021 “Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Raporları Doğrultusunda Romanya’daki Siyasi Gelişmeler ve Türkiye-Romanya İlişkileri (1931-1944)”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, 10 (2), 425-462.
- Duman, Ö.: 2008 “Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)” **Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 0(45), 23- 44.
- Duran, M. Ali.: 2021 İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye Üzerinden Yapılan Yahudi Göçleri (1939-1945), (Doktora Tezi), Ankara, Berikan Yayınevi.
- Durgun, Ş.: 2014 **Ulus İnşası ve Milliyetçilik** (Birinci Baskı), Ankara, Binyıl Yayınevi.
- Emgili, F.: 2011 “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Yahudileri ve Yahudi Mülteciler”, **Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler** Ed. İbrahim Erdal ve Yunus Özgel. İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Erdal, İ.: 2014 “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 180 (180), 123-142.

- Erdem, N.: 2021 Sorularla Karamanlar Anadolu Ortodoks Türkler, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Erder, S.: 2014a “Balkan Göçmenleri ve Değişen Uygulamalar: İskân Kurumunun Dostları”, Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları 1923-2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus Devlet Ötesi Dönüşümlere, MireKoç Raporları, Ed. Ahmet İçduygu, S. Erder ve Ö. F. Gençkaya, İstanbul, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, s.138-173.
- Erder, S.: 2014b “Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskan Politikaları” Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları 1923-2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus Devlet Ötesi Dönüşümlere, MireKoç Raporları, Ed. A. İçduygu, S. Erder ve Ö. F. Gençkaya, İstanbul, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, s. 77-137.
- Erdoğan, H.: 2021 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süryaniler Kayseri, Kimlik Yayınevi
- Erdoğan, H.: 2013 “Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikalarından Birisi Olan İhtiyat Askerliğinde Süryani Kadimler” **International Journal of Social Science**, 6(6), 1421–1431.
- Erginer, G.: 2007 **Etno-Kültürel Sınırlar Tur Abdin Süryaniler Örneğinde**, Ankara, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri.

- Gaunt, D.: 2007 Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşı Sırasında Doğu Anadolu’da Müslüman-Hristiyan İlişkileri, İstanbul, Belge.
- Geray, C.: 1962 Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961), Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü.
- Goularas, G. B.: 2012 “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması” **Alternatif Politika**, Cilt 4, Sayı 2, s. 129-146.
- Guttstadt, C.: 2012 **Türkiye, Yahudiler ve Holokost**, Çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Güleryüz, A. N.: 2015 “Geçmişten Günümüze Anadolu’ya Yahudi Göçü”, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Der. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 49-73.
- Güven, E.: 2011 **Mekân, Kimlik, Yahudilik**, İstanbul, Cinius Yayınevi.
- Hanım, S.: 1996 **Ninova’nın Yakarışı**, İstanbul, Avesta Yayınları.
- İçduygu, A.: 2014 “Bir Siyaset Siyasa Alanı Olarak Uluslararası Göç: Son Yüzyılda Dünya ve Türkiye”, **Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere**, Ed. A. İçduygu, S. Erder ve Ö. F. Gençkaya, İstanbul, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, s. 26- 76.

İçduygu, A., Erder, S., Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Gençkaya, Ö. F.: 2014 Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere, İstanbul, MiReKoç Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi.

İleri, C.: 2000 **Türkiye'de Nasturi Sorunu (1830-1926)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

Kara, F.: 2021 Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi, Ed.Yunus Emre Tansu, Elazığ, İKSAD Publishing House.

Karpat, K.: 2013 Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, İstanbul, Timaş Yayınları.

Karpat, K.: 2012 **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. R. Boztemur İstanbul, Timaş Yayınları.

Karpat, K.: 1996 "Gagauzlar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 13, s. 288-291. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaya, A.: 2011 **Türkiye'de Çerkesler Diasporada Türkiye'de Geleneğin Yeniden İcadı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kaya, İ.: 2007 "Azınlıklar, Çokkültürlülük ve Mardin" Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (9), 44-55.

- Kesgin, S. S.: 2015 “Türk Kamu Yönetiminde Göç Algısı ve Politikaları”, **Disiplinlerarası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu**, İstanbul, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, s. 45-61.
- Kırımlı, H.: 2021 “Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri”, **Türk Dünyası ve Göç Vatandan Yeni Vatanlara**, Der. Çağla Gül Yesevi, İstanbul, Küre Yayınları, s. 45-56.
- Kirişçi, K.: 1999 Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi, **Bilanço: 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış**, İstanbul, Tarih Vakıfları Yayını. Cilt. 1, 111-121.
- Köse, İ.: 2016 "Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği’ne İadesi (1945)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 32: 149-186.
- Levi, A.: 1996 Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Macar, E.: 2015 “Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi”, Türkiye’nin Göçler Tarihi. 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler, Ed. M. M. Erdoğan ve A. Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.171-190.
- Meray, Seha L.: 1993 **Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler**, İstanbul, Yapı Kredi yayınları (1. baskı).

- Metin, Ö.: 2012 “Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romanya Türklerinin Göçüne Dair Faaliyetleri (1931-1938)”, **Karadeniz Araştırmaları**, 35 (35), 125-143.
- Olgun, H.: 2008 “Asurî Göçleri ve Kimlik Arayışı”, **Milel ve Nihal**, 5 (3), 269-301.
- Oruç, Z.: 2009 “Dünden Bugüne Balkan Türklüğü: Bir Analiz Denemesi”, **Journal of Azerbaijani Studies**, 15, 49-58.
- Öksüz, H.: 2010 İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938), **Atatürk Dergisi**, 3 (1).
- Öksüz, H.: 1996 **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi/ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Özçoşar, İ.: 2007 “19.yy. da Mardin ve Çevresinde Nüfus Hareketliliği ve Sebepleri”, **Makalelerle Mardin II Ekonomi-Nüfus-Kentsel Yapı**, Haz. İbrahim Özçoşar, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını.
- Özdemir, H., Çiçek, K., **Ermeniler: Sürgün ve Göç** (3. Baskı), Ankara, Türk Turan, Ö., Çalık, R., Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Y.: 2005
- Özgiray, A.: 1995 “Türk-Bulgar Siyasî İlişkileri (1920-1938)” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 10 (1), 55-70.

- Öztemiz, M.: 2007 **II. Abdülhamit'ten günümüze sosyolojik, siyasal ve hukuki açıdan Süryaniler**, Doktora Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel/ Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyurt Ulutaş, S.: 2020 “Bir Diplomatın Gayri Resmî Mücadelesi: Hamdullah Suphi'nin Bilinmeyen Gagauz Müdafaası”, **Tarih Dergisi**, (72), 187-206.
- Pınar, M.: 2017 “Tek Parti Döneminde Gagauzlar (Gökoğuzlar)”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 4 (2017): 96-119.
- Rabo, G.: 2005 “Süryani Diasporasında Kiliseler ve Toplumsal Kuruluşlar”, **Avrupa Birliği, Türkiye ve Süryani Göçü Sempozyumu**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sadoğlu, H.: 2016 Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, 2 (1), 1-10.
- Sarı, G.: 2011 **Geçmişten Günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye Etkileri: İdil Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soyak, H. R.: 1973 **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt II, İstanbul, Yapı kredi Yayınları.
- Soysü, H.: 1992 **Kavimler Kapısı I**, İstanbul, Kaynak Yayınları.

- Şimşir, B. N.: 2010 **Türk Yahudiler II**, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B.: 1990 Lozan Telgrafları I (1922-1923), Ankara, TTK Yayınevi.
- Şimşir, B.: 1986 Bulgaristan Türkleri (1987-1985), İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- Taşgın, A.: 2005 **Son Süryani Göçü, Süryaniler ve Süryanilik**, 1-4, Haz. Ahmet Taşgın vd., C. 4, Ankara, Orient.
- Tekeli, İ: 2008 **Göç ve Ötesi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toğrol, B.: 1989 **112 Yıllık Göç (1878-1989)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Turgut, R.: 2016 Bir Halkın Göç Hikâyesi: Süryanilerin XX. yüzyılda Türkiye’den Avrupa’ya Göç Süreci, Mukaddime, 7 (2), 275-294.
- Uzman, N.: 2018 Türkiye’nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947), İstanbul, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ünver, C.: 2015 “Azerbaycan Türkleri Örneğinde Avrasya Coğrafyasından Türkiye’ye Yönelik Yüksek Nitelikli İnsan Göçü”, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Der. M.M. Erdoğan, A. Kaya. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 243-257.

- Ülküsal, M.: 1966 **Dobruca ve Türkler**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- Yıldırım, S.: 2016 “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960)”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 24: 273-302.
- Yıldız, M. Z.: 2007 “Mardin’in Cumhuriyet Dönemi Demografik Gelişimi” **Makalelerle Mardin II Ekonomi-Nüfus-Kentsel Yapı**, Haz. İbrahim Özçoşar, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını.
- Yücel, K.: 2010 **Yeni Türkiye ve dış göçler (Türkiye Cumhuriyeti ve gelen dış göç dinamiği)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi/ Sosyoloji Anabilim.
- Weiker, W. F.: 1988 **The Unseen Israelis: The Jews from Turkey in Israel**, New York, University Press of America.
- Wilkoszewski, T.: 2010 “Dönüşmekte Olan Siyasi Kimlikler: Türkiye’deki Doğu Türkistan-Uygur Diasporası”, **Türkiye’ye Uluslararası Göç**, İstanbul, Kitap Yayın Evi, s. 225-249.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi> (erişim tarihi: 01.07.2022).

<https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/12/02/turkistan-nedir-neresidir/>

(erişim Tarihi: 14.03.2022).

<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/>

(erişim tarihi:

26.11.2021).

<https://tasam.org/tr->

[TR/Icerik/514/gorunmeyen_gercek%balkanlarda_turk_azinliginin_yasadigi_sorunlar](https://tasam.org/tr-TR/Icerik/514/gorunmeyen_gercek%balkanlarda_turk_azinliginin_yasadigi_sorunlar).

(erişim Tarihi: 01.07.2022)